T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER BİLİM DALI

AZERBAYCAN'DA SİYASAL PARTİLERİN DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNE ETKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan:
Elvin MÖVSÜMOV
058228106

Tez Danışmanı:
Yrd. Doç. Dr. Kürşat ERDİL

Ankara–2008

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER……i
KISALTMALAR…… v
GİRİŞ……1

BİRİNCİ BÖLÜM
SİYASAL PARTİ KAVRAMI

1.1. Siyasal Parti Kavramı ve Partilerin Tarihsel Gelişimi…….5
1.1.1. Parti Kavramı ve Partilerin Tanımlanması……..5
1.1.2. Siyasal Partilerin Tarihsel Gelişimi……...10
A) ABD Örneği……..……11
B) İngiltere Örneği……..…….15
1.2. Partilerin İşlevleri……..…….18
1.2.1. Temsil…….19
1.2.2. Seçkinler Sınıfı Oluşturma……..20
1.2.3. Çıkarları Birleştirme ve Gerçekleştirme…….…21
1.2.4. Siyasal Katılım……..22
1.2.5. Hükümetin Teşkili…….24
1.3. Parti Sistemleri……...25
1.3.1. Tek Partili Sistemler…….……..……..25
1.3.2. İki Partili Sistemler……28
1.3.3. Çok Partili Sistemler……..……..29
1.3.4. Siyasal Partiler ve Hükümet Yapısı……...30

İKİNCİ BÖLÜM
BAĞIMSIZLIK DÖNEMİNE KADAR AZERBAYCAN'DA PARTİLERİN DURUMU (XIX. Yüzyıl sonlarından–1991'e kadar)

2.1. Azerbaycan'da İlk Siyasal Partiler (1904–1918)……..……..…34
2.1.1. Siyasal partilerin yarandığı devirde Azerbaycan'da toplumsal/siyasal durum-koşullar.....……..……..…..34
2.1.2. İlk Siyasal Partilerin Ortaya Çıkışı……....39
A) Himmet Partisi…….40
B) Difai Partisi…….……..43
C) Müsavat Partisi…….47
D) Diğer Partiler…….……53
2.2. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nde Partilerin Durumu (1918-1920)……..56
2.2.1. Azerbaycan'da Bağımsızlık Mücadelesinde Müsavat Partisi'nin Rolü……56
2.2.2. Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Siyasal Partiler…..…….62
2.3. Azerbaycan'da Sosyalizmin Kurulması ve Tek Parti Dönemi……..67
2.3.1. Azerbaycan Komünist Partisinin İktidar Olması……...……..67

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
BAĞIMSIZ AZERBAYCAN CUMHURİYETİ'NDE SİYASAL DÜŞÜNCENİN OLUŞMASINDA PARTİLERİN ROLÜ (1991'DEN GÜNÜMÜZE)

3.1. Azerbaycan'da Siyasal Teşkilatlanma ve Bağımsızlık Hareketi……...71
3.1.1. Azerbaycan'da Bağımsızlık Öncesinde Toplumsal/Siyasal Durum-Koşullar…… ……...71

3.1.2. Siyasal Teşkilatlanma ve Bağımsızlık Hareketi…..……..76
3.1.3. "Kanlı Ocak" ve Bağımsızlık Hareketinin Genişlemesi (Yaygınlaşması)……..80
3.2. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Çok Partili Siyasal Sistemin Oluşması….....85
3.2.1. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Siyasal Partiler Kanunu…..……85
3.2.2. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Çok Partili Sistemin Oluşmasında Yeni Kurulan Partilerin Rolü……..…….88
3.3. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Siyasal Muhalefet ve Siyasal İktidar İlişkileri……..……...94
3.3.1. Büyük Siyasal Güçler……..……...94
A) İktidar Partisi: Yeni Azerbaycan Partisi (YAP)…….……...96
B) Büyük Muhalefet Partileri……99
1. Azerbaycan Halk Cephesi Partisi (AHCP)……..……...99
2. Müsavat Partisi……..……...100
3. Azerbaycan Milli İstiklal Partisi (AMİP)……..102
4. Azerbaycan Demokrat Partisi (ADP)……103
5. Azerbaycan Liberal Partisi (ALP)……..104
6. Vetendaş Hemreyliği (Birliği) Partisi (VHP)……..106
3.3.2. İktidar – Muhalefet Mücadelesinde Siyasal Bloklar……107
A) Demokratik Kongres (Demkongres)……..108
B) Deyirmi Masa (DM)……..……...110
C) Meşveret Meclisi (MM)……..111
D) Seçki İslahatları ve Demokratik Seçkiler Uğrunda Harekât (SİDSUH)……..….112
E) Sosyalist Azerbaycanı (SA)……..……112
F) Birleşmiş Muhalefet Hareketi (BMH)……..……113
3.3.3. Azerbaycan'daki Çok Partili Sistemin Temel Sorunları……...113

SONUÇ……..……..…..119
KAYNAKÇA……...124
EK - 1…...……133
Ek - 2……135
ÖZET……138
ABSTRACT……141

KISALTMALAR

ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
ADC:	Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti
ADLP:	Azerbaycan Demokrat Liberal Partisi
ADP:	Azerbaycan Demokrat Partisi
AHC:	Azerbaycan Halk Cephesi
AHCP:	Azerbaycan Halk Cephesi Partisi
AKP:	Azerbaycan Komünist PArtisi
AK(b)P:	Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Partisi
ALP:	Azerbaycan Liberal Partisi
AMİP:	Azerbaycan Milli İstiklal Partisi
ASDP:	Azerbaycan Sosyal Demokrat Partisi
AVP:	Ana Vatan PArtisi
BDT:	Bağımsız Devletler Topluluğu
BMH:	Birleşmiş Muhalefet Hareketi
DM:	Deyirmi Masa
Demblok:	Demokratik Azerbaycan Seçim Bloğu
Demkongres:	Demokratik Kongres
KP:	Komünist Partisi
MAP:	Müsteqil Azerbaycan Partisi
MM:	Meşveret Meclisi
RKP:	Rusya Komünist Partisi
RK(b)P:	Rusya Komünist (Bolşevik) Partisi
RSDİP:	Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi
RSDİ(b)P:	Rusya Sosyal Demokrat İşçi (Bolşevik) Partisi
SA:	Sosyalist Azerbaycanı
SBKP:	Sovyetler Birliği Komünist Partisi

SDP: Sosyalist Devrimciler PArtisi

SİDSUH: Seçki İslahatları ve Demokratik Seçkiler Uğrunda Hareket

SPK: Siyasal Partiler Kanunu

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

VHP: Vetendaş Hemreyliği (Birliği) Partisi

YAP: Yeni Azerbaycan Partisi

GİRİŞ

Günümüzde herhangi bir toplumun veya bir siyasal sistemin demokratikliğinden söz etmek istiyorsak eğer, önce o toplumda/siyasal sistemde faaliyet gösteren siyasal partilere göz atmak yeterlidir. Bu da siyasal partilerin demokrasinin en temel, vazgeçilmez unsurlarından biri olduğunu göstermektedir. Siyasal partilerin sahip olduğu bu önem bu alanın siyaset biliminde çok önemli bir yer tutmasını sağlamış ve bu yüzden de siyasal partilerle ilgili bir hayli miktarda yazılar yazılmıştır.

Diğer teşkilat ve gruplardan siyasal partileri ayıran en temel özellik siyasal partilerin belirledikleri amaçları gerçekleştirmek için iktidarı ele geçirmeye çalışan örgütler olmalarıdır. Bu amaçla siyasal partiler ortaya çıktıkları ilk andan itibaren gerçekleştirdikleri işlevler bakımından kısa sürede siyasal sistemde büyük rol oynamaya başladılar. Partiler, toplumun bütün çıkarlarını ifade ederek onların seçimlerde aktif katılmalarını sağlayan ve hükümetin teşkilinde aktif rol oynayan önemli aygıtlardır.

İlk siyasal partilerin kurulması 200 yıl kadar bir süre önce olsa da partilerin günümüzdeki gibi faaliyetleri yalnız insan haklarının ve oy hakkının genişletilmesinden sonra ortaya çıkmıştır.

Hazırda siyasal partilerin mevcutluğu ve sayısı demokratik siyasal sistemlerin niteliklerini ortaya koymaktadır. Bu açıdan siyasal partilerin sayına göre siyasal sistemler tek partili, iki partili ve çok partili sistemlere ayrılmaktadır.

Siyasal partilerin Azerbaycan'da ortaya çıkması XIX. Yüzyılın sonları-XX. yüzyılın başlarına tesadüf eder. Kuzey Azerbaycan'ın Rusya tarafından işgalinden sonra Batı'da o zaman yaygın olan ilerici görüşler Rusya aracılığıyla hızla Azerbaycan'da da yayılmaya başladı ki, bunun da sonucunda Azerbaycan'da siyasal düşünce kısa sürede gelişmeye başladı. Zamanın önde gelen Azeri aydınları ve ileri fikir sahipleri bu düşünceyi daha da etkili hale getirme aracı olarak siyasal partilerin kurulmasını görürdüler. Azerbaycan'da ilk

siyasal partilerin sol görüşlü partiler olması da ilk dönemler Azerbaycan'da sosyal-demokrat görüşünün çok yaygın olmasından kaynaklanmaktaydı.

Ama çok geçmeden bütün Rusya'da milli bağımsızlık hareketlerinin genişlemesi sonucunda Azerbaycan'da milliyetçi partiler güç kazanmaya başladı ve bu gelişmenin sonucunda Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilan edildi. Azerbaycan'daki bu çok partili demokratik ortam, 1920'de Sovyetlerin işgaliyle son buldu ve yerini tek partili döneme bıraktı.

Sovyetlerde milli bağımsızlık hareketlerinin güçlendiği 1980'lerin son döneminde Azerbaycan'da da genişlenen halk hareketi, tamamen bütün teşkilat ve birlikleri kendisinde bileştiren Azerbaycan Halk Cephesi'nin kontrolündeydi. Zamanla yeni parti ve teşkilatların kurulmasıyla halk hareketinde AHC'nin etkisi azalmaya başladı. Komünist Partiyle mücadeleden galip ayrılan AHC, 1992-1993'de iktidarda olsa da karşılaştığı ciddi sorunlarla baş edemedi ve iktidara gelen Haydar Aliyev'in Yeni Azerbaycan Partisi ülkede güçlü temellere dayalı merkez yönetim oluşturdu ve iktidarın da verdiği avantajlardan da yararlanarak üst-üste bütün seçimlerden galip ayrılmağı başarabildi.

YAP'ın bu üstünlüğüne karşı muhalefet partiler bir araya gelip yeni bloklar oluşturarak Azerbaycan'daki iktidar-muhalefet mücadelesine yeni bir boyut getirerek çok partili sistemi de yeni bir aşamaya getirmiş oldular.

Bütün bu hususların yer aldığı tezin birinci bölümünde siyasal parti kavramına değinilmiştir. Siyasal partilerin tanımlanması ile ilgili değişik tanımlanmalar ele alınmış, partilerin tarihi hakkında kısa bilgi verilmiş ve partilerin ortaya çıkmasında ABD ve İngiltere örnekleri verilmiştir. Birinci bölümün ilerleyen kısımlarında siyasal partilerin demokratik bir toplumda üstlendiği ve gerçekleştirdikleri işlevlere değinilmiştir.

Birinci bölümün son kısmında ise siyasal partilerin sayısı yönünden nitelendirilen parti sistemleri ile ilgili bilgi verilmeye çalışılmıştır. Bu açıdan tek partili, iki partili ve çok partili sistemler ve bu sistemlerde hükümet yapısı ele alınmıştır.

Tezin ikinci bölümünde ise Azerbaycan'da geniş siyasal görüşlerin yaygınlaşması ve Rusya'daki mutlakıyet döneminin zayıf düşmesiyle ülkede kısa sürede ortaya çıkan partilerin önce sol görüşlere eğilimli oldukları ve zamanla milli bağımsızlık hareketinin genişlemesi sonucunda milliyetçi partilerin ağır basmaları irdelenmiştir. Bu bölümde esas dikkat bağımsızlığın ilan olunmasında en önemli paya sahip olmuş olan Müsavat Partisine ayrılmaktadır. Bundan başka bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nde siyasal partilerin iktidarı ele geçirmek uğrunda mücadeleleri ve parlamentoda temsil olunan siyasal partilerin faaliyetlerine geniş yer verilmiştir.

Bu bölümün son kısmında Azerbaycan'ın Sovyet işgaline uğraması sonucunda ülkede bulunan siyasal partilerin yerini merkezin bir kolu olan Azerbaycan Komünist Partisinin alması, ülkede faaliyet gösteren diğer partilerin kapatılması ve AKP önderliğinde geniş siyasal, toplumsal ve ekonomik reformlara gidilmesi incelenmiştir.

Tezin en büyük ve esas amacının yer aldığı bölüm olan üçüncü bölümün ilk kısmında Sovyetlerin son dönemlerinde Azerbaycan'da Azerbaycan Halk Cephesinin kurulması ve Cephenin öncülüğünde milli bağımsızlık hareketinin genişlemesi ve daha sonra AKP ile mücadelenin gidişinde Bakü'de 1990'da milli bağımsızlık hareketinin boğulması amacıyla yapılan 20 Ocak katliamına yer verilmiştir.

İlerleyen kısımlarda bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Cumhuriyeti'nde yönetime gelen AHC'nin kabul ettiği Azerbaycan Siyasal Partiler Kanunu'nun kısa özeti ve daha sonra bu kanunun kabulü sonucunda kısa sürede Azerbaycan'da birçok partinin kurulmasıyla Azerbaycan'da hakiki çok partili siyasal sistemin oluşması verilmiştir.

Tezin üçüncü bölümünün sonunda ise Azerbaycan'da iktidar partisi ve büyük muhalefet partileriyle ilgili bilgi verilmiş ve iktidar muhalefet ilişkilerinde başvurulan yöntemler-siyasal bloklaşmalarla ilgili detaylı bilgilerin sunulmasına

çalışılmıştır. Daha sonra ise Azerbaycan'da çok partili siyasal sisteme has olan özellikler ve bu sistemin karşılaştığı temel sorunlara değinilmeye çalışılmıştır.

Tezde Azerbaycan'da çok partili siyasal sistemin oluşması ve çok partili siyasal sistem düzeninde siyasal partilerin faaliyetlerinin demokratikleşme sürecini nasıl etkiledikleri esas amaç olarak edinilmiştir.

Tezin yazılmasında esasen tarihsel gelişim yönteminin kullanılmasına özen gösterilmiştir. Bu amaçla tezde esasen üç büyük kalıplaşma ayrılmıştır. Birinci tarihsel kalıplaşma içerisinde Azerbaycan'da ilk siyasal partilerin kurulmasına zemin oluşturan toplumsal-siyasal gelişmelerden bahsedilmiş, bu gelişmeler sırasında Azerbaycan'da ilk siyasal partilerin kurulması ve zamanla bu partilerin büyük bölümünün Çarlık Rusya'sı esaretinde olan Azerbaycan'da milli bağımsızlık hareketine yön vermeleri ve bunun da sonucunda bağımsızlığın elde olunması hakkında bilgi verilmiştir. Bu kalıplaşmanın ilerleyen kısımlarında Azerbaycan parlamentosunda siyasal partilerin faaliyetinden bahsedilmiştir.

İkinci tarihsel kalıplaşmada Azerbaycan'ın Sovyet işgaline uğraması sonucunda bağımsızlığın kaybedilmesi ve egemen tek parti olan Azerbaycan Komünist Partisi dışında diğer partilerin kapatılması sonucunda oluşturulan tek partili dönem anlatılmıştır.

Tezdeki üçüncü ve sonuncu tarihsel kalıplaşma tezin en önemli kısmını oluşturmaktadır. Bu kalıplaşma içerisinde Sovyetlerin çöküşü öncesinde tüm Sovyetler Birliği'nde milli bağımsızlık hareketlerinin oluşması ve genişlemesi sonucunda Azerbaycan'da da bağımsızlık hareketinin oluşması, genişlemesi ve bu süreç içerisinde siyasal teşkilatlanmanın hız kazanması ve bağımsızlığın ilan olunmasından söz edilmiştir. Bu kalıp içerisinde baş vermiş toplumsal ve siyasal oluşumlar acısından Azerbaycan'da bağımsızlığın elde olunmasından sonra siyasal partilerin sayısının hızla artması sonucunda ülkede çok partili sistemin oluşması ve iktidar-muhalefet mücadelesinin gidişinde siyasal blok ve koalisyonların oluşturulması gösterilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM
SİYASAL PARTİ KAVRAMI

1.1. Siyasal Parti Kavramı ve Partilerin Tarihsel Gelişimi

1.1.1. Parti Kavramı ve Partilerin Tanımlanması

Çağdaş siyasal toplumlarda en önemli siyasal güç siyasal partilerdir. Siyasal partiler demokrasinin ayrılmaz bir parçası ve temel bir unsuru olarak kabul edilmektedirler. Günümüzde neredeyse partisiz bir toplum bulunmamaktadır. Siyasal partilerin siyasal yaşamdaki rolünün önemi Soljenitsın'ın bu sözlerinden daha açık görülmektedir: Biz kendi özel hayatımızı ailesiz düşünemediğimiz gibi, siyasal yaşamı da partiler olmaksızın düşünemeyiz''[1].

Peki, siyasal yaşamımızın bu vazgeçilmez unsuru olan siyasal partiler nedir? Nasıl tanımlanmalıdır? Parti sözcüğünün kökeni Latince pars, İngilizce party, Fransızca parti olup Türkçede parça, bölüm, grup anlamına gelmektedir. Siyasal partiler konusunda yapılan araştırmalar, partilerin herkes tarafından kabul edilebilir bir tanımlamasının olmadığını göstermektedir. Alman bilim adamı Klaus von Beyme'ne göre, partiler hakkında genel ve çok yönlü teori yaratmak/geliştirmek mümkün olmadığından çeşitli alanları araştıran teorilerle yetinmek gerekmektedir[2].

Geniş anlamıyla parti, belli bir yapıya sahip insan topluluğu[3] şeklinde tanımlanmaktadır. Parti kavramına ilişkin ilk tanımlama yapanlardan biri olan İngiliz muhafazakâr bilim adamı Edmund Burke'ye göre "parti, ortakça kabul edilen prensipleri elde rehber tutarak ülkenin ulusal çıkarlarını korumak namına birleşen üyelerin oluşturduğu teşkilattır"[4].

---

[1] "İnam Plüralizm Merkezi", **Demokratiya: Dövlet ve Cemiyet**, Bakü, 1999, s.162.
[2] Klaus von Beyme, **Partii v Zapadnıx Demokratiyax (Batı Demokrasilerinde Partiler)**, Moskva, 1983, s.8.
[3] Maurice Duverger, **Siyasi Partiler** (Çev. E. Özbudun), 4. baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993, s.10.
[4] "İnam Plüralizm Merkezi", a.g.e. s.160.

Siyasal parti, ortak görüşü paylaşan insanların siyasal iktidarı ele geçirmek amacıyla kurdukları örgüttür.[5] Bu tanımın esas aldığı ilke, diğer menfaat gruplarından ve baskı gruplarından siyasal partiyi ayırmak için kullanılan "amaç" unsurudur. Yani eğer söz konusu örgüt, siyasal iktidarı ele geçirmek amacını gütmüyor ise o topluluk siyasal parti değildir. Alman siyaset bilimcisi Jürgen Habermas'a göre, partiler, iradeyi oluşturan aygıtlardır-ama halkın elinde değil, parti aygıtına hükmedenlerin elinde[6].

"Siyasal iktidarı ele geçirmek yâda en azından ona ortak olmak amacıyla örgütlenmiş insan topluluklarına siyasal parti denir.[7] Siyasi parti, "bir program etrafında toplanmış, siyasal iktidarı elde etmek yâda paylaşmak amacını güden, sürekli bir örgüte sahip kuruluş"[8] veya "programını uygulamak ve üyelerini iktidara getirmek amacıyla hükümetin kontrolünü sağlamaya çalışan organize insan topluluğu"[9] şeklinde de tanımlanmaktadır.

Siyasal parti, sürekli ve dinamik bir organizmadır. Örgüt ve yapı bakımından da partileri diğer örgütlerden ayıran en önemli özelliği partinin sürekli, dinamik ve ülke genelinde yaygın olmasıdır. Belli sürelerle sınırlı olmayan partilerin amaçları olan iktidarı ele geçirmek bir kez gerçekleştikten sonra misyonları tamamlanmış olamaz. Bu bakımdan parti örgütünün sürekli olması gerekir. Yani kurucularının varlıklarına bağlı kalmadan, onların yaşamını aşar ve kurum olarak varlıklarını sürdürürler.

Zaman içerisinde bir siyasal partinin adının değişmesi veya herhangi bir sebeple kapatılması belki partiyi yasalar önünde şeklen kapatılma olarak gösterilebilir. Fakat bunun hiçbir önemi yoktur. Önemli olan siyasal partinin

---

[5] Erdoğan Teziç, **100 Soruda Siyasal Partiler**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1976, s.73.
[6] Jürgen Habermas "Siyasal Katılım Kendi Başıma Bir Değer mi?", **Toplum ve Bilim Dergisi**, 27, Güz 1984, s.52.
[7] Ali Öztekin, **Siyaset Bilimine Giriş**, 2. baskı, Ankara, 2000, s.73.
[8] Münci Kapani, **Politika Bilimine Giriş**, Bilgi Yayınevi, 16. Bakı, Ankara 2004, s.160.
[9] Bülent Daver, **Siyaset Bilimine Giriş**, 5.Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993, s.223.

üstlenmiş olduğu misyondur. Bu misyon ise yaşayan toplumun bir parçası olduğundan, toplumla birlikte varlığını sürdürür.[10]

Siyasal parti, demokratik bir yöntemle iktidar yetkilerini kullanan yâda iktidarı serbest seçimle ele geçiren kişilerin oluşturduğu siyasal bir örgüttür. Siyasal temsilin en önemli unsurlarından biri, siyasal partilerin engelsiz örgütlenebilmeleri ve serbest bir ortamda iktidar için yarışabilmeleridir.[11] Anthony Downs, siyasal partiyi, "seçim yoluyla kazanmakla hükümet mekanizmasını kontrol etmeyi amaçlayan insanların birliği/takımı gibi tanımlamaktadır.[12]

İktidarı ele geçirme hedefini, seçim yoluyla gerçekleştirmeye çalışan siyasal partiler, "demokratik bir yönetimde, iktidar yetkilerini kullanan yâda iktidarı serbest seçimle ele geçirebilmek için yarışan ve belli bir programa bağlı olarak bir araya gelen kişilerin oluşturduğu siyasal örgüttür".[13]

Partilerle ilgili bazı kaynaklarda şöyle bir tanımlama da yapılmaktadır." Partiler, public policy'nin yönlendirilmesini ve sosyal kaynakların paylaşımını etkileme yöntemlerini arayan örgütlerdir".[14]

İtalyan siyaset bilimcisi G. Sartory'e göre "siyasal parti-seçimlerde aktif olan ve bu yolla da devlet organlarında kendi adaylarının temsil olunması imkânını elde eden siyasal gruptur.[15]

Modern devletin salt olguları olarak kabul edilen siyasi partileri, çeşitli açılardan gruplandırmalara tabi tutulmuşlardır. Partilerin yapıları göz önünde bulundurularak yapılan gruplandırmalardan en önemlisi Duverger'e aittir.

---

[10] Zübeyir G. Tokgöz, **Demokratikleşme Süresinde Siyasi Partiler**, Günce Yayınları, Ankara, 1999, s. 12.
[11] Yılmaz Aliefendioğlu, "Siyasal Partiler ve Sivil Toplum Örgütleri İktidarı", **Mülkiye Dergisi**, Cilt: XXIII, Sayı 219, s. 99.
[12] G.C. Edwards, M.P. Wattenberg, R.L.Lineberry, **Government In America**, Pearson Education, 2004,s. 227.
[13] Aliefendioğlu, a.g.m., s. 99.
[14] **Parties and Party Systems In Liberal Democracies**, Edit. By Steven B. Molinetz, Routledge, London and New-York, 1988, s. 5.
[15] Leypxart A., **Demokratiya v Mnogosostavlennıx Obshestvo (Çokterkipli Toplumlarda Demokrasi)**, Moskova, 1997, s. 287.

Duverger, siyasal partileri, yapılarına göre kadro partileri ve kitle partileri olmak üzere iki gruba ayırmıştır: Kadro partileri az sayıda, saygın ve varlıklı kişileri kazanmaya çalışan partilerdir. Bunların amacı üye sayısını arttırmak değil, belli bir seçim bölgesinde önde gelen kişileri partiye çekerek bunlar sayesinde geçim kazanmak ve iktidar olmaktır. Devamlı ve yaygın bir parti örgütü yerine seçim komiteleri şeklinde faaliyet gösterdikleri için, bunlara komite partileri de denmektedir. Kitle partileri ise seçmenlerini parti üyesi yapmaya, toplam desteği mümkün olduğunca arttırmayı, arkasında büyük kitleleri toplamayı amaç edinen partilerdir. Dolayısıyla bu tür partilerin devamlı ve ülke düzeyinde yaygın bir örgüt ağına ve düzenli faaliyetler yapmaya ihtiyacı vardır.

Siyasal partilerin, adeta aşağıdaki unsurlardan oluşan dâhili yapısı olur:[16]

— Başkanlık rolünü yüksek konumlu lider ve Merkez Kurul gerçekleştirir;

— Yüksek grubun direktifleri/emirlerini bürokratik aparat/mekanizma hayata geçirmektedir;

— Bürokrasiye dâhil olmadan partinin işinde iştirak eden aktif üyeler;

— Parti faaliyetlerinde pek aktif katılım göstermeyen üyeler. Bu gruba partiye sempatisi olan ama partiye üye olmayan şahıslar ait edilir.

Ünlü Alman siyaset bilimcisi Max Weber'e göre partilerin eylemleri, sosyal "güç ve iktidar" kazanmaya yöneliktir; başka bir deyişle, içeriği ne olursa olsun bir toplumsal eylemi etkilemeye çalışırlar. Sınıfların ve statü gruplarının eylemlerinin tersine, partilerin toplumsal eylemleri her zaman bir "toplumsallaştırmayı içerir. Çünkü parti eylemleri hep planlı biçimde ulaşılmaya çalışılan bir hedefe yöneliktir. Bu nedenle partiler, ancak toplumsallaşmış topluluklarda, yani belli ölçüde rasyonel bir düzene ve bu düzeni yaptırımlarla uygulamaya hazır bir görevli kadrosuna sahip topluluklarda varılabilirler. Çünkü

[16] Sanisteban, L.S., **Siyaset Elminin Esasları**, Bakü, 1994, s. 37

partiler, tam da bu kadroyu etkilemeyi ve mümkünse onu partinin yandaşları arasından seçmeyi amaçlarlar.[17]

Demokratik toplum biçiminin en önemli özelliği toplumu oluşturan çeşitli grupların örgütlenebilmesine olanak tanımasıdır. Demokratik rejimlerdeki çok seslilik, yönetenlerin denetlenmesi, siyasal iktidarın gücünün sınırlandırılması ve toplumdaki siyasi dengenin kurulabilmesine en temel katkı, siyasal partiler aracılığı ile sağlanır. Batı demokrasileri, bu düşünce esasına göre siyasal partilerin serbestçe örgütlenmesine ve faaliyet göstermesine imkân tanıdığı için siyasal partiler ve demokrasi kurumları batı medeniyetinin diğer ülkelere ihraç ettiği önemli gelişmedir.

Siyasal partilerin Batı'da çeşitli sebeplerle çıkarları ve ilişkileri farklılık gösteren çeşitli grupların siyasal hayata etkin bir şekilde katılmalarını ve isteklerini siyasal alana aktarmalarını sağlayan aracı kurumlar şeklinde ortaya çıkması ve oluşması uzun yıllar almıştır. Siyasal partiler, batılılaşma süreci ile birlikte diğer ülkelerin siyasal yapılarında yer almışlar ve hemen bütün ülkelerde fonksiyonları ve görünümleri farklı olmakla birlikte siyasal sistemin vazgeçilmez unsurları haline gelmişlerdir. Batılı anlamda siyasal partiler, birçok ülkede demokratikleşme mücadelesinin hem ürünü hem de aracı olmuşlardır. Bugün partilerin varlığı, tek başına yeterli koşul olmasa da demokrasinin varlığının kanıtı olarak görülmektedir.[18]

Siyasal partinin tanımını yaparken, esasında herkesin üzerinde durabileceği tek bir tanımlama bulmak neredeyse imkânsız denecek kadar zordur. Çünkü herhangi bir tanımlama belli bir dönem geçtikten sonra anlamını kaybedecektir. Bununla birlikte belli bir siyasal kurumu siyasal parti kabul etmek için bazı önemli unsurların bulunması gerekmektedir. Genel olarak siyasal partinin taşıması gereken unsurlar şöyle sıralanabilir. Diğer örgütlerden farklı olarak,

---

[17] Max Weber, **Sosyoloji Yazıları**, İletişim Yayınları, Çev. Taha Parla, 1993, s. 287

[18] Hakan Altınbaş, "Türk Siyasal Sisteminde Siyasal Partiler ve Kentleşmenin Kutuplaşma Sürecine Etkileri", Akdeniz Üniversitesi, **İİBF Dergisi**, (5), 2003, 1–31, s. 4

— Siyasal partiler, siyasal iktidarı ele geçirmek veya iktidara ortak olmak amacıyla örgütlenmiş gruplardır.

— Siyasal partiler iktidara gelebilmeleri için seçim yoluna başvuran ve bu amaçla da taraftar kazanma ve halkın desteğini arayan örgütlerdir.

— Siyasal partiler, parti kurucusunun veya herhangi bir yöneticinin ömrüyle sınırlı olmayan sürekli ve ulusal düzeyde yaygın olan örgütlerdir.

— Siyasal parti, bir program etrafında bir araya gelmiş insanların oluşturdukları bir kurumdur. Yani herhangi bir partinin onun hedeflerinin belirlendiği bir programa ve parti yapısına sahip olması gerekmektedir.

Böylece bu tanımlamalardan yola çıkarak siyasal partilere böyle bir tanımlama yapabiliriz: Siyasal partiler, "halkın desteğini sağlamak suretiyle devlet mekanizmasının kontrolünü ele geçirmeye ve sürdürmeye çalışan, sürekli ve istikrarlı bir örgüte sahip siyasal topluluktur".[19]

1.1.2. Siyasal Partilerin Tarihsel Gelişimi

Tarih boyunca mevcut olmuş siyasal sistemlerde insanlar kendi çıkarlarını korumak ve amaçları doğrultularında hareket edebilmek için örgütlenmişler. Bu anlamda siyasal partiler, Antik Yunanistan'da ve Roma'da, Orta Çağ Avrupa'sında ve Aydınlanma/Rönesans zamanında da vardı. Yalnız 19. yüzyılda milyonlarla insan liberal demokrasi alanında oy kullanma haklarına sahip olduktan sonra siyasal rejimi devirmek, ele geçirmek veya iktidara ortak olmak için mücadele etmek amacıyla siyasal partiler doğmaya başladı. Bu yüzden modern anlamda siyasal partilerin ortaya çıkışı 19. yüzyıldan başlamıştır. Çünkü mutlakıyet döneminde iktidarın tek bir kişinin elinde bulunması, siyasal partilerin ortaya çıkmasına olanak tanımıyordu. Modern

[19] Ergün Özbudun, **Siyasal Partiler**, AÜHF Yayınları, Ankara, 1983, s.4.

partilerin ilk örneklerine İngiltere ve ABD'de rast gelindiğine göre biz sadece bu iki ülkede partilerin tarihsel gelişimine değineceğiz.

A) ABD Örneği

İlk parti girişimleri İngiltere'de, Avrupa'da ortaya çıksa da modern anlamda ilk parti örgütleri ABD'de ortaya çıkmıştır. Amerika'nın diğer Batılı ülkelerden çok önce beyaz ırktan olan erkeklere oy hakkı tanıdığından siyasal katılım oranı daha büyük ölçüde gerçekleşiyordu ve bu da partilerin seçmenlerin oyunu alabilmeleri için geniş kapsamlı girişimlerde bulunmasını gerektiriyordu.

Amerikan partilerinin tarihine baktığımızda Bağımsızlık Savaş'ından önce partileri göremiyoruz. Britanya ile ilişkilere olan farklı yaklaşımları nedeniyle iki grup oluşmaktaydı. Genellikle Amerikan partilerini diğer partilerden ayıran en temel özelliği Amerika'da partilerin iktidarda yerleri değiştikçe taraftar bağlarının da değişmekte olduğunu ve bu durumun partilerin sürekli (periodic) siyasal reorganizasyonunu gerektirdiğini ve bunun da sonucunda yarışmacı iki partili sistemin yaranması kimi tanımlayabiliriz. Amerika'da siyasal partilerin oluşumuna neden olan düşünce ayrılıkları ilk kez 1787'de Anayasa Kongresinde ortaya çıkmıştır. Daha bağımsızlıktan önce İngiliz kralının tarafını tutanlara Tory'ler, bağımsız bir devlet kurulmasını isteyenler ise Whig'ler diye tanımlanıyordu. Bağımsızlık Savaşı'ndan sonra ülkenin yönetim şekli konusunda iki partinin ortaya çıkmasına neden olacak iki temel yaklaşım vardı. Merkeziyetçi görüş, federasyon biçiminde merkez yönetimin güçlendirilmesinden yana idiler. Antifederalister (Âdemi Merkeziyetçiler) ise federe devletlerin geniş bağımsızlığa sahip olmalarını savunuyorlardı.[20] Bağımsızlık Savaşı'ndan hemen sonrasında ortaya çıkan Federalistler'in

[20] Akif Nağı, **Amerika'da Siyasi Partiyaların Tecrübesi**, İnam Plüralizm Merkezi, Bakü, 1999, s.10

öncüleri oldular.[21] 1789-1797'de George Washington, 1797-1801'de ise John Adams cumhurbaşkanları oldular. Washington ve Adams'ın başkanlıkları döneminde görüşlerini uygulamaya koyabilen bu parti, devlet yardımıyla kapitalist yaratma politikasını uygulamaktaydı. Federalistleri özellikle büyük tüccarlar, bankacılar, armatörler, gemi yapımcıları, sanayiciler, büyük çiftlik sahipleri ve ihracat için üretim yaptıklarından çıkarları ticaret çevrelerine yakından bağlı olan bazi çiftçiler destekliyordu.[22]

Aslında, anayasa, seçim oylarının çoğunluğunu kazanan adaya devlet başkanlığını, ikinciye de devlet başkanı yardımcılığını veriyordu. 1796 seçiminde Kongre'de iki parti oluştu, bu partiler birbirine muhalif devlet başkanı adaylarını desteklediler. Seçimi kazanan ve bir federalist olan John Adams, Demokratik Cumhuriyetçi olan rakibi Thomas Jefferson'ı başkan yardımcısı olarak kabul etmek zorunda kaldı[23]

Federalistlerin bu başarıları 1799'ta Washington'un ve 1803'te de Hamilton'un ölümüne kadar devam etti. ABD, 19. yüzyıla Antifederalistlerin seçimi kazanmaları ve başarıya koşmaları gibi büyük gelişmelerle girdi. Özellikle, 1800 Cumhurbaşkanlığı seçimleri zamanı ABD'yi büyük bir sınavla karşı karşıya koyacak kadar önemli gelişmeler yaşanmaktaydı. Çünkü dünya tarihinde ilk kez hâkimiyetin seçim sonucunda bir siyasal güçten diğerine geçişi baş vermekteydi.[24] Ama tüm endişelere rağmen Thomas Jefferson, Cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturdu ve bununla da federalistlerin çöküşü başladı. 19. yüzyılın 20. yıllarına gelindiğinde artık siyasi sahneden kayboldular.

Bu süreç Demokratik-Cumhuriyetçilerden de yan geçmedi. 1828'de Andrew Jackson'un Cumhurbaşkanı seçilmesi, Amerikan partilerinin yaşamında yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Jackson'un taraftarları çok geçmeden kendi partilerinin isimlerini Demokratik-Cumhuriyetçilerden değiştirip sadece

[21] Yaşar Gürbüz, **Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler**, Beta Yayınları, İstanbul, 1987, s.82
[22] Özbudun, a.g.e., s. 30
[23] Kenneth Janda, "Çoğulculuk ve Demokrasi", (Erişim: 17.10.2007) http://www.usemb-ankara.org.tr/snapshot/janda.htm
[24] Hikmet Hacızade, **Demokratiya: Gidilesi Uzun Bir Yol**, Bakü, 2001, s. 122.

Demokratlar yaptılar. 1836'da Whigler partisi kuruldu, 1848'de Demokratların tüm ülke genelinde faaliyet gösterecek teşkilat mekanizması olarak partinin Merkez Kurulu oluşturuldu.[25] Daha çok Güney eyaletlerinin büyük çiftlik sahiplerine dayanan Demokrat Parti'nin köleliyi savunur hale gelmesi ona karşı büyük tepkiler doğurdu. Kuzey eyaletlerinin köleliğin ortadan kaldırılmasının taraftarları ve 1852'de ortadan kaybolan Whigler Partisi'nin taraftarları 1856'da Cumhuriyetçi Parti'yi kurdular. Cumhuriyetçi Parti, çok geçmeden çoğunluğun partisi olmayı başardı ve 1860 seçimlerinde parti adayı Abraham Lincoln, Cumhurbaşkanı seçildi. Bunun hemen ardından köleliği savunan 11 eyalet birlikten ayrıldıklarını ve Konfederasyon oluşturduklarını beyan ettiler. 1861-1865'de İç Savaş'ta Demokratların yenilgisi onlara Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde çok büyük bir darbe oldu. İç Savaş'tan sonraki 1868–1928 dönemindeki 16 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin sadece 4'ünde Demokratlar kazanabildiler.[26]

Eyaletler üzere partilerin durumuna geldiğimizde bu dönem ülkenin üçte birinde, esasen güney eyaletlerinde tek partili sistem oluşmuştu, burada Demokratlar egemen idi. Diğer üçte biri oluşturan Kuzey Doğu ve Batı'da Cumhuriyetçilerin kontrolünde idi. Kalan diğer eyaletlerde oyları alabilmek için partiler arasında keskin mücadele vardı. 1870'lerden itibaren Kuzey ve Orta Batı şehirlerinde ve Güney bölgelerinde kontrolü güçlü parti mekanizmaları/kurumları ele geçirmişlerdi. Bu kendiliğinde tek partili sistemin unsurları idi. Yerel konumlu tek partili sistemler eyaletler düzeyinde 20. yüzyılın 40–50. yıllarında ortadan kalkmaya başladı ama buna benzer kurumlar daha modern anlamda halen de kendi varlıklarını bazı eyaletlerde sürdürmektedirler.

ABD'de partilerin yaşamında daha bir önemli gelişme ise 1929-1933'teki Dünya Krizi zamanı daha kapsayıcı çözüm sunan Demokrat Parti adayı Franklin D. Roosevelt'in Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra başladı. Onun

[25] Nağı, a.g.e., s. 14
[26] 1884 ve 1892 seçimlerinde Demokrat Parti'den Grover Cleveland, 1912 ve 1916 seçimlerinde ise Woodrow Wilson Cumhurbaşkanı seçildiler. Bkz.: Edwards, Wattenberg, Lineberry, a.g.e., s. 607-608.

"New Deal" programı, parti sisteminin yeniden organizasyonu ve ulusal siyasal hedeflerin yeniden belirlenmesini gerçekleştirdi. Sonuçta Demokrat Parti, Birleşik Devletlerin siyasal yaşamında kendi konumunu çok güçlendirdi ve bunu sonraki 8 seçimin 6'nı kazanmakla ispatladı.[27] Demokratların bu başarılarının arkasında "New Deal" programının nüfusun birçok gruplarının çıkarlarının sağlanmasına çağrışım yapması yatıyordu ve bu gruplardan hiç birinde devamlı desteğin sağlanmasına yönelmiş ve milli servetlerin uzun süreli bölünmesi sürecinin başlangıcını koyması yatıyordu. "New Deal", işçi sendikalarına önceden sahip olmadıkları hukuki ve politik statü alma imkânı verdi ve çok geçmeden onlar Demokrat Parti'nin dâhilinde etken destekleyici kuvveye dönüştüler. "New Deal" koalisyonuna sadece beyaz güneyliler değil, aynı zamanda bazı siyahlar, işçi birlikleri, çiftçiler, Katolikler ve Yahudiler de dâhillerdi.[28] Ama ırkçılık, aile politikaları, sosyal ve ekonomik reformlarda fazla ileriye gidememeleri ve Vietnam Savaşı'ndaki başarısızlıklar gibi hatalar Demokrat Parti'den bazı kopmalara neden oldu. Bundan yararlanan Cumhuriyetçiler, 1968 seçimlerini kazandılar. Reagan döneminde (1981–1989) SSCB ile olan başarılı rekabet ve Bush döneminde (1989–1993) SSCB'nin dağılması Cumhuriyetçilerin nüfuzunu daha da artırdı.

ABD'de seçimler öncesinde büyük hazırlık kampanyaları yapılır. Adaylar partiler tarafından belirlendiği için Cumhurbaşkanları partilerle sık irtibatta oluyorlar ama seçimden sonra bu ilişkiler biraz zayıflamaya başlar. Seçimlerde halk çok aktif olur ve seçmenlerin çoğu her hangi bir partiyi destekleyebilirler, bunun için de üye olmak gerekmiyor. Partiler, kampanyalara harcadıkları yüz milyonlarca doları çeşitli kurumlardan ve direkt halktan yapılan yardım ve bağışlarla elde ederler.

---

[27] Cumhuriyetçilerden sadece Dwight Eisenhower 1952 ve 1956 seçimlerini kazandı. Bu da Cumhuriyetçi Parti'den daha çok Eisenhower'in kendi karizmasından kaynaklanıyordu. 2. Dünya Savaşı'nda müttefik ordularının Baş Komutanı ve NATO'nun ilk başkanı olarak ülkede onun çok büyük karizması vardı.

[28] Steven B. Molinetz, "The United States: A Comparative View", ", **Parties and Party Systems In Liberal Democraciesi** Edit. By Molinetz. S.B., Rourledge, London & New-York, 1988 s.273

ABD'de Demokrat ve Cumhuriyetçi partilerin dışında çoğu kez üçüncü bir parti kurulması girişimlerinde bulunulmuş ama bu girişimler büyük ölçüde başarısızlıklarla sonuçlanmıştır. Bu tip partiler genelde yerel partiler olmakta ve daha çok göçmenlerden, özellikle Germen ve Latin asıllı göçmenler tarafından kurulan partilerdir.

Amerikan siyasal sisteminin daha bir özelliği de Cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanan partinin Senato'da azınlıkta kalmasıdır. Örneğin, Bill Clinton'un Cumhurbaşkanlığı döneminde Senato'da Çoğunluğu Cumhuriyetçiler oluşturuyorlardıysa, George Bush döneminde Senato'da söz sahibi Demokratlar idi.

B) İngiltere Örneği

İngiltere'de partilerin ilk örnekleri olan "Tory" ve "Whig" yaklaşımları 18. yüzyılda parlamento içinde oluşan gruplar gibi karşımıza çıkmaktadırlar. 1629'da İngiliz kralı I Charles, parlamentoyu fes etti ve karşı gelen milletvekillerini habise atarak 1640'a kadar ülkeni tek başına yöneltti. Ama kralın yetkisinin tekrar sınırlandırılmasını isteyen güçlerle kral taraftarları arasında 1642'de başlayan İç Savaş'ta kral taraftarları yenildi, 1649'ta kral idam edildi ve parlamentonun krallar üzerindeki etkisi tekrar oluşmaya başladı. Bu şekilde 17. yüzyılda İngiliz parlamentosunda gelişen burjuvazinin temsilcileri olup parlamentonun yetkilerinin artırılmasını isteyenler "Whigler" adlanmaya başladı. "Tory" adlanan diğer grup ise krala ve kiliseye bağlı olanların oluşturdukları bir gruptur.[29] 1789 Fransa Burjuva Devrimi, Britanya için esin ve ilham kaynağı oldu. Amerikan Bağımsızlık Savaşı da insanların kendi yönetimlerini kendilerinin

[29] Tarık Zafer Tunaya, **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku**, Ekin Yayınları, İstanbul, 1982, 5. baskı, s. 254

belirlemesi görüşünü güçlendirmiş oldu[30] ve bu parlamento taraftarlarını daha da etken konuma getirdi.

İngiltere'de modern anlamda partilerin kurulması 1832'de oy hakkının genişletilmesinden sonra başladı. Çünkü 1832 öncesinin servete ve vergiye dayanan çok sınırlı oy sisteminde siyasal partilere gerek yoktu. Hızlı nüfus hareketleri, sınırları çok eskiden çizilmiş olan seçim çevreleri arasında büyük eşitsizlikler yaratmıştı. Öyle ki, örneğin, nüfusu 180.000'e varan Manchester'in ve daha birçok büyük şehirlerin Avam Kamarası'nda hiç temsilcisi olmadığı halde, seçmen sayısı 12-13'ü geçmeyen "çürümüş" (rotten) seçim çevrelerine bile rastlanıyordu.[31]

Oy hakkının genişlemesiyle önceleri parlamentoda gruplaşan temsilciler, genel oya gidişle, seçmen sayısının artmasından sonra parlamento dışında da örgütlenme ihtiyacını duymaya başladılar. Bu ihtiyacı karşılayacak kurum da "seçim komiteleri" oldu.[32]

Daha sonra 1867'de seçmen tabanı ciddi ölçüde genişleyince, parti örgütlenmesi de gelişti. 1872'de gizli oyun kabulü ve 1880'lerde seçim harcamalarının kısıtlanması, seçmenleri satın alma yerine ikna etmenin, dolayısıyla da partilerin önemini artırdı.[33]

1860'ta Whiglerin, radikallerin ve eski Tory Partisinden ayrılan Robert Peel'i takip edenlerin kalıntılarından Liberal Parti kuruldu. W.E. Gladstone, yeni partinin lideri oldu. Liberaller, uluslararası alanda yabancı karmakarışıklıkları mümkün olduğu kadar ortadan kaldırmakla ve Avrupa'da birlik ve "özgürlük" hareketlerine sempatik tavırlar sergilemekle kendilerini barış arayan, barışçıl parti olarak görüyorlardı. İmparatorluk konusunda ise onlar arasında bölünmeler ortaya çıktı. Bazıları imparatorluğun fazla yük ve toplumda şaşkınlığa neden

---

[30] Leonard Tivey and Anthony Wright, **Party Ideology In Britain**, Routledge, London & New York, 1989, s.10

[31] Tunçer Karamustafaoğlu, **Seçmen Hakkının Demokratik İlkeleri**, AÜHF Yayınları, Ankara, 1970, s. 8

[32] Duverger, a.g.e., s.19

[33] Cem Eroğul, **Çağdaş Devlet Düzenleri**, Kırlangıç Yayınevi, Ankara, 1997, s. 50

olduğunu düşünüyorlardı. Ama daha büyük bir kısım ise bunun dar düşünce olduğunu, imparatorluğun ticaretin yayılmasında, birçok halkların hayat ölçülerinin yükseltilmesinde ve liberal prensiplerin yayılmasında geniş imkânlar sunduğu görüşündeydi. Sömürgelere bağımsızlık verilmesi konusunda ise Britanya ile bağlarının çekilmesinin Avrupa'nın diğer emperyalist güçlerinin sömürgeleri işgal etmelerine yol açacağı görüşünü savunuyorlardı.[34]

Muhafazakâr gelenek 19. yüzyılın ikinci yarısında yeniden belirmeye başladı. 1860 ve 1870'lerde Benjamen Disraeli'nin başlattığı yapılanmalar yeni zaferlere yol açtı ve bununla da parti, İngiliz politikasında egemen oldu ve o zamandan itibaren o dönemin üççeyreğinde hâkimiyette kalabildiler.

1900'de sendikaların, Sosyal Demokrat Federasyonu'nun ve çeşitli sosyalist derneklerin birleşmesiyle İşçi Temsilcileri Komitesi kuruldu. Amacı parlamentoda işçilerin temsilini sağlamak olan birlik 1906'da İşçi Partisine dönüştü. Birinci Dünya Savaşı, Liberaller Partisini zayıf düşürdü ve parti Lloyd George ve Asquith taraftarları arasında ikiye bölündü. Bu zaman İşçi Partisi için işçi sendikalarının coşkusunun ve daha savaş başlamadan önce sendika üyelerinin artmasının sendikalara verdiği güven ve güç partinin canlanmasına neden oldu. 1918 yılındaki programında İşçi Partisi ilk kez "üretim, dağıtım ve değişim araçları üzerinde genel sahiplik" prensibini edindiğini göstererek kendisini sosyalizme üstlendiğini beyan etti.[35] Batı Avrupa'nın çoğu ülkelerinden farklı olarak 1870'lerde modern partilerin gelişmesi iki parti yarışması örneğinde olmuştur. 1869 yılından 1918 yılına kadar hakimiyet uğrunda tek ciddi yarışmacılar eğer Liberaller ve Muhafazakarlar Partileri olmuştuysa, 1931 yılından 1981 yılına kadarki dönemde İşçi Partisi ve Muhafazakarlar Partisi idiler[36] ve halen de bu iki partidir.

---

[34] Tivey and Wright, a.g.e., s. 11-12
[35] George Breckenridge, "Continuity and Change In Britain", **Parties and Party Systems In Liberal Democraciesi**, Edit. By Molinets. S.B., Rourledge, London & New-York, 1988, s. 207
[36] Breckenridge, a.g.m, s. 203

Muhafazakârların ve İşçi partilerin devletin toplumda ve ekonomideki rolüne ait görüşlerindeki farklılıklara gelince, İşçi Partisi, sosyal problemlerin çözümünde devletin rolünün artırılmasını savunmaktadırlar. Onların döneminde Britanya'da eğitim sisteminde reformlara gidilmiş, halka açık tıbbi hizmet kurulmuş, kitle iletişim araçları ve film endüstrisinin finanse edilmesi artırılmış, çelik ve gemi endüstrisi ve enerji kaynaklarının kullanımı devlet sektörüne dönüştürülmüştü.

Ama Muhafazakârların iktidara gelmesi (Thatcher ve Major) birkaç devlet projelerine ve devlet bütçesinin kullanılmasını yeniden gözden geçirmelerine neden oldu ve bir sıra şirketler özelleştirildi. Muhafazakârlar Partisi'ni mali yönden büyük şirketler desteklemektedirler. İşçi Partisi ise genellikle İşçi Sendikaları tarafından desteklenmektedir.

1.2. Partilerin İşlevleri

İlk dönemlerden farklı olarak zamanla demokrasi ve oy hakları, insan hakları yaygınlaştıkça siyasal partilerin toplumdaki yeri ve önemi de artmaya başladı. Bu bağlamda siyasal partiler, oy hakkının genişletilmesinden sonra artan seçmen sayısının oyunu almak ve ister kendi saflarında isterse de seçimlerde kendi lehlerine oy alabilmek için geniş siyasal katılımı sağlamak amacıyla bir sıra işlevleri yerine yetirmektedirler. "Partilerin, siyasal sistem içindeki işlevlerini sayarken doğrudan ve yarı doğrudan, açık ve kapalı işlevlerini ayırmağın gerekliliği vardır. Açık işlevler, partilerin tüzük ve programlarında, parti yöneticilerinin hareket ve konuşmalarında belirlenen hususları kapsamaktadır.[37]

Siyasal partilerin topluma, sisteme ve kendilerine yönelik işlevlerinin her biri bağımsız olarak ele alınmakla birlikte aslında bir bütünü oluşturan parça işlevler

[37] Esad Çam, **Siyaset Bilimine Giriş**, Der Yayınları, İstanbul, 1990, s. 385

olup bireylerin siyasal toplumsallaşmasına ve siyasal katılımlarına yön veren, geliştiren ve güçlendiren işlevlerdir.[38] Siyasal partilerin hayata geçirdikleri işlevleri şöyle sıralaya biliriz:

- Temsil
- Seçkinler Sınıfı Oluşturma
- Çıkarların İfade Edilmesi ve Gerçekleştirilmesi
- Siyasal Katılım
- Hükümetin Teşkili

1.2.1. Temsil

Siyasal partilerin hayata geçirdikleri en temel işlevlerden biri sosyal temsil işlevidir. Temsil, partilerin seçmenlerinin ve üyelerinin görüşlerine karşılık verebilme ve ifade edebilme kapasitesidir.[39] Partiler yalnız kendi üyelerinin değil çeşitli sosyal grupların hem sembolik hem de değer verdiği çıkarlarını temsil ederler. Bu sosyal temsilcilik işlevi, çeşitli grupların desteğini alabilmek iin çoğu zaman seçimle bağlı yarışmalarda ortaya çıkmaktadır. Özellikle seçimler döneminde siyasal partiler, seçmenlerin oyunu alabilmek için daha çok seçmeni birleştiren grubu, kitleni temsil etmeye çalışırlar. Temsil, siyasal partiler için çok büyük öneme sahiptir. Eğer bir siyasal parti, onu destekleyen ve ona oy veren grubu iktidarda olduğu zaman bile grubun çıkarlarına uygun olarak temsil edemiyorsa kendini sonraki seçimde çok büyük bir oy kaybı tehlikesiyle baş başa bırakmış olur.

---

[38] İtler Turan, **Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış**, Der Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1986, s. 100
[39] Andrew Heywood, **Siyaset**, Edit. Buğra Kalkan, Liberte Yayınları, Ankara, 2006, s. 362

1.2.2. Seçkinler Sınıfı Oluşturma

Her parti, kendi politik liderleriyle kendisini ifade etmekten sorumludurlar. Bu yüzden çoğu durumda partiler, politikacılarını bir takım becerilerle donatarak, onlara bilgi ve tecrübe kazandırarak ve bazı kariyer imkânları sağlayarak bir eğitim altyapısı sunarlar.[40] Demokratik toplumlarda siyasal yaşamı devam ettirebilecek yöneticilerin eğitilmesi, yetiştirilip görevlendirilmesi, seçilmesi ve değiştirilmesi siyasal partiler aracılığıyla yapılmaktadır.[41]

Bütün modern siyasal sistemlerde-demokratik veya totaliter olsun-politik kadrolar ve liderler genellikle partiler içinden çıkarlar. Marksist rejimlerde iktidarın yolu mutlaka parti basamaklarından geçer. Çoğulcu demokrasilerde de parlamento üyeleri, bakanlar, başbakanlar, devlet bakanları büyük çoğunlukla "parti adamları"dır.[42]

Seçkinler sınıfı oluşturma işlevlerini partiden başka herhangi bir kurumun veya örgütün yerine getirmesi söz konusu değildir. Partisiz sistemlerde siyasal kadroların belirlenmesi değişik mekanizmalarla gerçekleştirilmektedir. Böyle sistemlerde liderler geleneksel elitler içinden veya silahlı kuvvetler içinden çıkarlar. Bu da halk tabanının zayıf olması yüzünden rejimde istikrarsızlığa yol açan bir faktör sayılır.[43]

Siyasal partiler, seçkinler sınıfı oluşturma işlevlerini demokratik siyasal sistemlerde aday gösterme ve seçim mekanizmalarıyla gerçekleştirmektedirler. Aday gösterme konusunda ABD'de yaygın olan sistem diğer ülkelerin sisteminden farklı şekilde ortaya çıkmaktadır. ABD'de parti, gösterdiği adayı geniş seçmen kitlesine tanıtır ve yalnız adayı onlara seçtirdikten sonra aday gösterme işi tamamlanmış olur. Bu amaçla yapılan ön seçimlerde "resmi" seçimde yarışacak adaylar parti içerisinde seçilir. 20. yüzyıl boyu bu yöntem

[40] Heywood, a.g.e., s. 364
[41] Turan, a.g.e., s. 106-107
[42] Kapani, a.g.e., s. 166-167
[43] Kapani, a.g.e., s. 167

ABD'de başlıca aday gösterme aracı olmuştur. Çoğu ABD eyaletleri, partiye üye olmasalar da partiye kayıtlı destekçilerin katılımına açık olan ön seçimler yapmışlar. Açık seçimler partiye bağlı olsun olmasın bütün seçmenlerin katılımına müsaade eder.[44]

1.2.3. Çıkarları Birleştirme ve Gerçekleştirme

Modern siyasal sistemlerde siyasal partilerin, üstlendikleri önemli işlevlerden biri de çıkarların birleştirilmesi ve gerçekleştirilmesidir. Artık çağdaş dünyada en küçük grupların, hatta insanların bile çıkarları o kadar çok çeşitlidir ki bu çıkarların birbirine karşı koyulmadan bağdaşlaştırılması, birleştirilmesi, aynı hedefe yönlendirilmesi ve sistem içerisinde karar mekanizmalarına ulaştırılması gerekir. Partiler, ülkenin bir ucundan öbür ucuna bölgeler ve sosyal gruplar arasındaki mesafeleri daraltmaya, aslında birbirine yakın olan çıkarları, eğilimleri bir araya toplayarak bağdaşlaştırmaya ve bunları birkaç büyük grup halinde "kümelendirmeye" çalışırlar.[45] Parti programları, bu anlamda parti tarafından algılanan farklı toplumsal talep ve isteklerin birleştirilip yeniden formüle edildiği, alternatif önerilerin oluşturulduğu bir belge ortaya çıkarmaktadırlar.[46] Çünkü siyasal partiler, seçim yoluyla siyasal iktidarı ele geçirmeyi hedefleyen kuruluşlar olarak genellikle tek bir sosyal çıkarı temsil etmekle yetinemezler. Aksine, oy potansiyellerini en yüksek düzeye çıkarabilmek amacıyla farklı çıkar gruplarını kendi taraflarına çekmeye çalışırlar. Bu da parti politikasının belirlenmesini, çeşitli grupların çıkar ve isteklerinin parti tarafından birleştirilip bağdaşlaştırılmasını gerektirir.

---

[44] Heywood, a.g.e., s. 367
[45] Kapani, a.g.e., s. 166
[46] Dursun, Davut, **Siyaset Bilimi**, 2. Baskı, s. 259

Özbudun, çıkarların birleştirilmesi ve ifade edilmesi açısından siyasal partileri üçe ayırmaktadır. Bunlardan birincisi pragmatik - pazarlıkçı partiler olarak kendi içlerinde çeşitli çıkar gruplarını barındırabilen ve onların isteklerini uzlaşma ve pazarlıklar yolu ile bağdaşlaştırmayı başarabilen, ideoloji yönü ağır basmayan partilerdir. İkinci tip partiler, kutsallaştırdıkları bir takım değerlere yönelmiş ideolojik partilerdir. Bu tip partiler kendi içlerindeki, belli sayıdaki grupların çıkarlarını birleştirir ve ifade ederler. Üçüncü tipe ait olan özgücü veya geleneksel partiler ise çıkarların birleştirilmesinden çok açıklanması işlevlerini gerçekleştirdiklerinden ve daha çok belli bir etnik veya dinsel cemaati temsil görevini yerine yetirdiklerinden, bunların birleştirici olmalarını söylemek bir bakıma doğru olmaz.

Çıkarların ifade edilmesini kullanma zamanına göre siyasal sistemlerde farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Örneğin ABD gibi iki partili başkanlık sistemlerinde partiler, çıkarları birleştirme ve ifade etme işlevlerini seçim süreci içerisinde (resmen parti toplantılarında kabul gören programların içeriğinde veya gayri resmi olarak seçim kampanyalarının gidişinde çeşitli gruplara çağrışımlar yaparak) gerçekleştirirler. Çok partili parlamenter sistemlerde ise bu işlev, seçimlerden ve hükümetin kurulmasından sonra baş verir. Çıkarların birleştirilmesi ve gerçekleştirilmesi işlevinin temsil edilmesi toplumsal ve siyasal sabitliğin uzun süre devam etmesinde çok önemli etken gibi kendini göstermektedir.[47]

1.2.4. Siyasal Katılım

Siyasal partiler, vatandaşların siyasal süreçlerde aktif katılımlarını sağlarlar ve yapılan görüşmelerde seçimlerde başarılı olurlarsa kendi sürekliliklerinde

[47] Larry Diamond and Richard Gunther, **Political Parties and Democracy**, s. 8

onların da çıkarlarının olduğuna inandırmakla vatandaşların siyasal katılımında önemli rol oynarlar.[48] Çünkü tek başına kalan bireyler siyasal katlım konusunda isteksiz davranış sergilemek eğiliminde olduklarından bu tarafsız kitleni kendi taraflarına çekmek ve onların oylarını almak için partiler, aktif girişimlerde bulunurlar. Özellikle kitle partileri, yürüttükleri eğitim faaliyetleri ile bireylerin belli bir siyasal kültür, bilinç ve tutum kazanmaları, belli bir siyasal davranış göstermeleri, içinde yaşadıkları siyasal ortamı algılamaları ve etkin katılım göstermelerinde etkili olmaktadırlar.[49]

Siyasal partiler, bireylerin partiye üye olmaları, parti faaliyetlerine katılmaları, oy kullanmasını sağlamaları ve bireylerin aktif siyasetle meşgul olmalarını temin ederek ve oluşturulan politika sonucu bireylerin siyasete olan ilgi ve katılımlarını uyarmak şekliyle gerçekleştirmektedirler.[50] Siyasal partiler bir yandan halkın desteğini sağlayarak iktidara gelmeye çalışırlarken diğer yandan kitlelerin eğitilmesi ve bilinçlendirilmesi konusunda da büyük bir çaba içerisindedirler. Halkın ulusal ve uluslararası olaylara karşı duyarlılığını artırarak bu konularda görüş sahibi olmalarına yardımcı olmaktadırlar.

Demokratik katılımı en üst düzeye çıkarıp doğrudan demokrasiye yaklaşma çabalarıyla totaliter partilerin baskıya dayalı bütünleştirme yöntemleri arasında çok temel farklılıklar vardır. Ama hangi türden olursa olsun, siyasal partiler, çok sayıda yurttaşın siyasal yaşama daha etkin olarak katılımını sağlayan araçlardır.[51] Çünkü "siyasal partilerin teşvik ve telkinleri ve bu konuda yoğun çabaları olmazsa pek çok kişinin oyunu kullanmak için sandık başıma gitmeyeceği anlaşılmaktadır".[52]

---

[48] Diamond and Gunther, a.ge., s. 9
[49] Dursun, a.g.e, s. 261
[50] Turan, a.g.e., s. 100-104
[51] Ahmet Taner Kışlalı **Siyaset Bilimi**, İmge Kitabevi Yayınları, 10. Baskı, Ankara, 1999, s. 292-293
[52] Daver, a.g.e., s. 229

1.2.5. Hükümetin Teşkili

Hükümetin teşkili işlevi, partilerin siyasal sistemde yeri, rolü ve hedeflerini oluşturduğu için onun işlevleri içerisinde büyük önem taşımaktadır. Partiler, ilk olarak hükümetin oluşturulmasına yardımcı olurlar, parlamenter sistemlerde ise bir bakıma "parti hükümetinden bahsetmek mümkündür".[53]

Temsili demokrasilerde partilerin çoğunluğunun anlamının arkasında seçimleri kazanarak hükümeti teşkil etmek arzusu yatmaktadır. Hükümetin teşkili işlevi seçimlerden sonra siyasal partilerin, devleti yönetmek üzere siyasal iktidarı kullanma sorumluluğunu üstlenmesi veya muhalefette kalmak suretiyle iktidarı denetlemesi gibi bir başka sorumluluğu üstlenmesi ile ilgilidir. Parlamenter rejimlerde hükümet politikalarının belirlenmesi bakımından bu işlevin büyük önemi bulunmaktadır. Bu durumda seçimi kaybeden parti, muhalefette olsa da bile önemli kararların elde olunmasında aktif iştirak etmektedir. Hükümeti oluşturan partiler genelde muhalefetteki partilerin tepkilerine daha dikkat göstermeleri gerekmektedir. Çünkü muhalefet partiler, hükümeti oluşturan partinin her bir hareketinin takipçisi olarak yapılan hatalardan yararlanarak iktidara gelme çabaları sarf ettiklerinden iktidardaki partinin, en küçük yanlışlıklarını bile ciddiye almaları gerekmektedir. Muhalefet görevi, iktidarın sınırlanması, temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması konusunda önemlidir.[54]

---

[53] Heywood,a.g.e., s. 366

[54] Mehmet Turhan, "Mehmet, Siyasi Parti Kapatma Davaları", **Yeni Türkiye Dergisi**, Eylül-Ekim 1997, Yıl 3, Say 17, s. 374

1.3. Parti Sistemleri

Çeşitli fonksiyonları gerçekleştiren siyasal partilerin arasındaki karmakarışık ilişkiler parti sistemlerini ortaya çıkarmaktadır. Birçok siyaset bilimcileri, parti sistemlerini oluşturan partilerin sayısı bakımından parti sistemlerinin çeşitli tiplemelerini yapmışlar. Ama genelde daha çok yapılan tanımlamalarda esasen üç parti sistemi ayırt edilmektedir.

- Tek partili sistemler
- İki partili sistemler
- Çok partili sistemler

Ama parti sistemlerinin partilerin sayına göre tiplemelerinin yapılması onların içeriğini görmeğe imkân vermemektedir. Çünkü bir ülkede çok sayıda parti mevcut olabilirse de parti sistemlerini oluşturabilecek kadar daha etken ve büyük partilerin sayısı çok da fazla olmayabilir.[55]

Parti sistemlerine ait dikkat edilmesi gereken önemli bir husus bulunmaktadır. Partilerin varlığı, parti sisteminin varlığını garantilemez. Partiler arasındaki ilişki yapısı, yalnızca istikrar ve belli derecede bir düzenle karakterize ediliyorsa, bir sistem oluşturur. İstikrarın ve düzenin olmadığı yerde, bir parti sistemi oluşum aşamasında olabilir veya bir parti sisteminden başkasına bir geçiş gerçekleşiyor olabilir.[56]

1.3.1. Tek Partili Sistemler

Bu tip partilerde devlet hâkimiyetini elinde bulunduran tek bir parti, yeni partilerin kurulmasını yasaklar, faaliyette olan partiler ise kapatılır. Yasal siyasal

[55] Hesen Şireliyev ve Ali Ahmedov, **Politologiya**, Bakü, 1997, s. 207
[56] Heywood, a.g.e., s. 372

faaliyeti tek bir parti tekelleştirir. Tek parti, kendilerini iktidardan edici bir mekanizma olmadan verimli bir şekilde kalıcı hükümet gibi fonksiyon gösterdiklerinden ötürü, devlet mekanizmasıyla değişmez bir biçimde sarsılmaz bir ilişki kurarlar.[57] Devletin tüm fonksiyonlarına üstlenen parti, devletle birleşir ve "parti-devlet" aygıtını oluşturur. Siyasal hayattaki ideoloji ve yönetim stili bakımından tek partili sistemler ikiye ayrılmaktadırlar.

Birinci tip tek partili sistemlerde parti, toplumun her alanını kapsayan, herkesi zorlayan ve başka hiçbir partinin varlığına izin vermeyen, her türlü ekonomik, sosyal ve siyasal faaliyetlere müdahale ederek kendi ideolojisi doğrultusunda yeni bir toplum inşa etmeye yönelir. İdeolojinin çerçeveyi çizdiği resmi düşünme biçimi ve resmi doğrular yaratılır ve bu yapının kurulması ile resmi doğruların dışındaki düşüncelere yer verilmez. Resmi düşünme biçimi dışında düşünmek ihanet olarak telakki edilir. Amaçların gerçekleştirilmesi için sistemin totaliter olması bir zorunluluk olarak ortaya çıkar. Bu sebeple muhalefet şiddetle ve terörle susturulur. Korku ve inanç sisteme egemen olan en önemli nitelikler olur. İdeolojinin partiye ruh ve güç verdiği bu sistemde devlet ve parti, ideolojiyi yayma fonksiyonunu yüklenmiş olup her türlü kamusal imkânlar bu iş için kullanılır. Muhalifleri ortadan kaldırmak için keyfi tevkifler, temerküz kampları gibi vasıtaları bulunan siyasi zabıta her şeye hâkimdir.[58] Kitle iletişim araçları ve eğitim kurumlan bu amaca hizmet eden başlıca araçlardır. İdeolojiye ve onun uygulamalarına karşı ciddi muhalefet oluşturan geleneksel-dinsel kurumların şiddetle ortadan kaldırıldığı gözlenmektedir. Sovyetler Birliği'ndeki uygulamada binlerce camii ve mabet kapatılmış, din adamları ciddi şekillerde cezalandırılmışlardır. Benzer uygulama Çin Halk Cumhuriyeti'nde ve Arnavutluk'ta da yaşanmıştır.[59] Tek partili sistemlerde parti liderleri, devlette temel mevkilere yükselirler ve önemli siyasal kararların kabulünde söz sahibi olurlar. Örneğin eski Sovyetler Birliği'nde Komünist Parti başkanı devlet başkanı yetkilerini,

[57] Heywood, a.g.e., s. 372
[58] Sadık Tüzel, **Anayasa Hukuku**, 3. Baskı, Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir, 1969, s. 354
[59] (Erişim 08.11.2007) http://www.tarihogretmeni.net/forum/index.php?topic=9348

merkez Komitenin üyeleri ise Ali Meclisin komisyonlarının başkanları oluyorlardı. Tek partili sistemin bu tipi genellikle SSCB'de, Çin Halk Cumhuriyeti'nde, Kuzey Kore Halk Cumhuriyeti'nde ve diğer komünist rejimlere ve faşist rejimlerinde rastlanmaktaydı.

Tek partili sistemlerin ikinci tipine ait olan partiler ise tüm toplumu kapsayıcı ideolojilere dayanmayıp, ulusal birliği, ekonomik ve toplumsal kalkınmayı sağlama yönünde daha çok pragmatik uygulamalara önem veren partilerdir. Bu tip partiler daha çok yeni bağımsızlık kazanmış veya yeni bir rejime geçiş yapan ülkelerde rast gelinir. Bu tip partilerin temel özelliği çoğu zaman bu partilerin, karizmatik bir liderin görüşleri doğrultusunda yaranması ve faaliyet göstermesidir. Bu tip partilere genelde Afrika'da ve Asya'da rast gelinmektedir. Örneğin, Gana'da Halkın Geleneksel Partisi'nin temel ideolojileri Kwame Nkrumah[60]'in, Türkiye'de Cumhuriyetçi Sol Parti'nin ideolojisi ise Atatürk'ün görüşlerinden kaynaklanmaktaydı.

Tek partili sistemin negatif ve demokrasiye aykırı olması yönünde geniş fikirlerin seslenmesine rağmen, bazı siyaset bilimcileri, belli bir durumda tek partili sistemin yararlı[61] olabileceğini düşünüyorlar. Örneğin, Schwartsenberg'e göre tek parti milletin entegrasyonunda araç rolü oynayabilir, bir biriyle ilişki içinde olmayan sosyal ve milli grupların birliğine hizmet edebilir.

---

[60] Nkrumahh (1909–1972), o zamanki Britanya sömürgesi olan Gold Cost'ta (şimdiki Gana) doğdu. 1939-1942'de ABD'de lisans ve yüksek lisans yaptı. Daha öğrenciyken ABD ve Kanada'daki Afrika Öğrenci Teşkilatı'nın başkanı seçildi. 1945'te Pan-Afrika Kongre'sini oluşturdu ve bunun hemen sonrasında oluşturulan Batı Afrika Öğrenci Kurumu'nun Başkan yardımcısı oldu. 1947'de J. B. Danquah'ın başkanlığındaki Birleşmiş Gold Cost Antlaşması'nın Başkanvekilliğine davet edildi. 1949'da Halkın Geleneksel Parti'sini kurdu ve birkaç gazi, öğrenci ve diğer birliklerden oluşan Halk Meclisi önerisinin Britanya sömürgecileri tarafından ret edilmesinden sonra sivil itaatsizlik kampanyasını başlattı. 1951'de Britanya Gold Cost'u terk etti ve 1952 seçimlerinde partisinin zaferinden sonra Nkrumah, Başbakan olarak göreve başladı. 1960'ta Gana Cumhuriyet ilan edildi ve 1960 seçimlerindeki zaferinden sonra Gana Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı oldu. 1963'de Afrika Birliği Teşkilatı'nın üyesi (charter member)oldu.

[61] Mecid Efendiyev, **Siyasi Elmin Problemleri**, Bakü, 1999, s. 368

1.3.2. İki Partili Sistemler

Daha çok Anglo-Amerikan ülkelerinde uygulanan iki partili sistem, gelişmiş Temsili demokrasiler için en uygun parti sistemidir.[62] İki partili siyasal sistemlerde iki parti sürekli iktidarda yer değiştirirler. Her iki parti, yaklaşık eşit şansa ve güce sahip olurlar ve bu yüzden de bu partilerin birisi çok uzun bir süre iktidarda kalamamaktadır. İki partili siyasal sistemlerde sadece iki partinin olmasını düşünmek doğru değildir. Bu sistemlerde iki partinin dışında birkaç partiler de olabilirler. Ama iktidarı ele geçirebilme gücüne ve sosyal tabanının genişliğine göre iktidar mücadelesi genelde sadece iki "ana" parti arasında gerçekleşmektedir. Yapılan araştırmalar, bu sistemin belirgin olarak yürürlükte bulunduğu ülkelerde seçimlerde kullanılan oyun yüzde 90'ından fazlasının iki ana parti arasında paylaşıldığını ortaya koymaktadır.[63] Ilımlı rekabete dayalı bu sistemde partilerin, bütün kesimlerden oy almağa çalışmaları nedeninden dolayı onların arasındaki farklılık fazla büyük değildir ve bir birine yakın özellikler gösterirler. Sadece kullandıkları taktiklere göre bazı farklılıklar ortaya koymaktadırlar. Bu partileri bir birine yaklaştıran en önemli neden seçimlerde pek de yeterli olmayan kendi taraftarları dışında ortada kalan tarafsız kısmın da oylarını almak için her iki partinin kendi politik uçlarından merkeze doğru kaymalarıdır.

İki partili sistemlerde bir parti, seçimi kazandığı takdirde tek başına hükümeti kurabilmektedir. Ama bazı durumlarda iki partiden biri hükümeti oluşturmak için küçük partilerden biri ile koalisyon da oluşturabilir. Bu durum bazı siyaset bilimcileri tarafından iki-buçuk parti sistemi de olarak adlandırılmaktadır.

İki partili sistemler daha çok ABD, İngiltere, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda ve Avusturya'da faaliyet göstermektedir. Ancak bu ülkelerdeki parti sistemlerinin arasında da bazı farklılıklar vardır. İngiltere'de partiler, daha

[62] Daver, a.g.e., s. 233-234
[63] Kapani, a.g.e., s. 181

disiplinli ve doktrinler oldukları halde Amerika'da Cumhuriyetçi ve Demokrat Partileri arasında önemli bir fark bulunmamaktadır.

İki parti sisteminin fonksiyonel nitelikleri, özellikle iktidarın iki parti arasında nispeten daha kısa aralıklarla el değiştirmesi mekanizması, bazı önemli siyasal sonuçlar doğurur. Bu sistemin işleyişi, partileri ılımlı, gerçekçi ve sorumlu olmaya iter.[64] İktidarı tek bir parti oluşturduğundan, koalisyon hükümetlerde ortaya çıkan istikrarsızlık ve hükümet dâhilinde bölünmelere iki partili sistemlerde rast gelinmemektedir.

1.3.3. Çok Partili Sistemler

Çok partili siyasal sistemler siyasal hayatta iktidarı etkileyebilecek güçte olan ikiden fazla partinin oluşturduğu sistemdir. Aynı güçte olan bu partiler iktidarı ele geçirmek için koalisyon oluşturma yoluna başvurmaktadırlar. Bu ise, çoğu zaman zayıf ve istikrarsız hükümetlerin ortaya çıkmasına neden olur. İtalyan siyaset bilimcisi Giovanny Sartory, çok partili sistemleri ılımlı ve kutuplaşmış sistemlere ayırmaktadır. Ilımlı çok partili sistemlerde partiler arasında ideolojik ayırım derin değildir ve siyasal rekabet, politik uçlarda değil, uzlaşmanın kolay sağlanabildiği merkezde baş verir. Çünkü rakip parti blokları arasındaki seçim mücadelesinin, iki parti sisteminde olduğu gibi, büyük ölçüde merkez oylarını kazanmaya yönelmesi, bu sistemdeki partileri de ılımlı, sorumlu ve gerçekçi olmaya itmektedir.[65] Ilımlı çok parti sistemlerine daha çok İskandinav ülkelerinde, İsviçre, Belçika ve Hollanda'da rastlanmaktadır.

Kutuplaşmış çok parti sistemlerinde ise ana partiler arasında ideolojik ayırım daha derin ve ortaya koydukları görüş ve yöntemler daha uzlaşmazdır. Sistemin

[64] Özbudun, a.g.e., s. 131
[65] Özbudun, a.g.e., s. 134

iki ucunda rejim aleyhtarı partiler yer almakta ve bunlardan biri veya her ikisi, gerek ülke, gerekse de parlamento içinde önemli bir güç teşkil etmektedirler.[66] Görüş ayrılıklarının tamamen derin olduğu çok kutuplu sistemler, sistemi karma karışık ve istikrarsız kılmaktadır. Bu tür sistemlerde kurulan hükümetler uzun ömürlü olamamaktadır. Bu sisteme örnek olan İtalya'da kurulan her bir hükümetin ortalama ömrü on ay olarak hesaplanmıştır. Bu tür çok parti örneği İtalya dışında Rusya, Türkiye ve diğer ülkelerde rastlanmaktadır.

Aşırı kutuplarda kümelenen partilerin hükümetten uzak tutulmasına özel önem verilmesi ve merkezdeki partilerin güçsüzlüklerine bakılmaksızın iktidarda tutulmaya çalışılması siyasal bölünmüşlüğü giderek derinleştirmekte ve muhalefet ile iktidar arasındaki işbirliği imkânlarını azaltmaktadır.[67]

1.3.4. Siyasal Partiler ve Hükümet Yapısı

Parti sistemleri bir ülkede hükümetin yapısını, kuvvetler ayrılığının derecesini belirleyen en önemli faktördür. Siyasal partilerin yapısı ve örgütlenme biçimi yönetenlerin seçilmesini büyük ölçüde etkiler. Partiler sadece seçmen ve adayları kapsamakla kalmayarak milletvekillerini ve bakanları da içine aldıklarından bu etkinin önemi de büyüktür. Tek partili rejimlerde örnek olarak tek parti tüm anayasada belirtilmesine rağmen kuvvetler ayrılığının tersine bir kuvvetler toplanmasına yol açar. Anayasanın hükümet organlarını birçok kategoriye ayırmasının, bunlar arasında işbölümünün haksever bir biçimde yapılması için anayasa maddelerinin dikkatle uygulanmasının hiç önemi yoktur; çünkü bu kuruluş, bütünüyle yapaydır.[68]

---

[66] Özbudun, a.g.e., s. 134
[67] Dursun, a.g.e., s. 271
[68] Maurice Duverger, **Siyasal Rejimler** (Çev. Teoman Tunçdoğan), İletişim Yayınları, Ankara, s. 34

Parti iktidarın her alanında yönetimi ele aldığı için ve tüm bakanları, milletvekillerini ve yöneticileri kendi saflarından çıkardığı için onlar partinin görüşleri ve emirleri doğrultusunda hareket ederler. Tek partili sistemde yasama ve yürütme, parlamento ve hükümet, anayasal göstermelikler niteliğindedir; gerçek iktidarı sadece parti kullanır.[69]

İki partili sistemi anayasa ile muayyen kuvvetler ayrılması ve işbirliği etmesi keyfiyetini derinden derine değiştiren kuvvetlerin bir arada toplanması neticesini verir. Kuvvetler ayrılığını açıkça kabul eden bir rejimde parti, icra uzvu ile teşri uzvu arasında bir bağ vazifesini görür. Bu takdirde iki kuvvetin ayrılığı zahiridir. Gerçekte parti her iki kuvvetin birliği üzerinde karşılıklı tesir vasıtası olur ve bu tesir çok defa kuvvetlerin iş birliğindekinden daha kuvvetli olur[70] ve bu da aslında kuvvetlerin toplanmasını gerçekleştirir. Çünkü seçim yarışına katılan iki ana partiden biri seçimleri kazandığı takdirde parlamentoda çoğunluğu elde eder ve bunun sonucunda da hükümet mevkilerinin tamamını elinde bulundurduğundan hem yasama kuvveti ve hem de yürütme kuvveti bir elde toplanır. Ancak bu noktada bu sistemi tek partili sistemlerden ayıran en temel farklılık, elde ettiği çoğunluk sayesinde tek partinin kendi görüşünü uygulamaya koyabilmesine rağmen onun muhalefetin tepki ve eleştirilerine hedef o olabilmesidir.

Ama genelde en temel fark, iktidarın sınırlandırılması ve bir muhalefetin varlığı bakımındandır; yoksa kuvvetler ayılığı, daha doğrusu kuvvetler toplanması bakımından, bunlar bir birilerine çok yakındır.[71]

Hükümet biçimleri anayasal yapısı bakımından da şekillenmektedir. Bu açıdan bakıldığında parlamenter rejimle, başkanlık rejimi arasında bir fark ortaya çıkmaktadır. Parlamenter rejim eğer, yumuşak bir kuvvetler ayrılığına yol açıyorsa, başkanlık rejimi sert kuvvetler ayrılığı yaratmaktadır. Çünkü başkanlık rejimlerinde hükümet ve parlamento kendi görev alanları içerisinde faaliyet

[69] Duverger, Siyasal Partiler…, s. 503
[70] Tüzel, a.g.e., s. 355-356
[71] Duverger, a.g.e., s. 503

göstermektedirler ve bir birileri üzerinde fazla etki kuramazlar. Parlamenter rejimlerde parti seçimi kazanıyorsa doğal olarak hükümeti oluştura biliyor. Oysa başkanlık rejimlerinde parlamento seçimlerinde kazanan parti cumhurbaşkanlığı seçimlerinde kaybedebilir. Yasama ve Yürütme iki ayrı partinin elinde olduğu zaman kuvvetler ayırımının derinleşmesi baş verir. Partilerin içyapısı ve yapılanma biçimi de kuvvetler ayrılığını belli bir ölçüde etkiler. Örneğin İngiltere'de disiplin, merkeziyet ve tutarlık, İşçi Partisi'nde Muhafazakâr Partisi'ndekinden daha ileridir; dolayısıyla, İşçi Partisi çoğunluktayken daha büyük bir kuvvetler toplanması görülür.[72]

Başkanlık rejiminde de partilerin içyapısı, aşağı yukarı benzer bir rol oynar; böyle ki, Başkanlıkla parlamento çoğunluğunun aynı partinin elinde olmasına yâda başka partilerde bulunmasına göre, büyük ölçüde değişir. Başkanlıkla parlamento çoğunluğu aynı partinin elindeyse, kuvvetli, merkeziyetçi ve disiplinli bir örgüt, muhakkak ki, kuvvetler ayrılığını ortadan kaldırır; yok bunlar başka ellerdeyse, böyle bir örgüt, kuvvetler ayrılığını derinleştirerek çözülmez uzlaşmazlıklara ve hükümetin felce uğramasına kadar götürür. Buna karşılık, oy disiplininin yokluğu şeklinde kendini gösteren zayıf ve âdemi merkeziyetçi örgüt, birinci durumda kuvvetler toplanmasını zayıflatır, ikinci durumda ise kuvvetler ayrılığının tehlikesini azaltır.[73]

Çok partili sistemlerde parlamento ve hükümet yeterince bir birilerine karşı güçsüz kaldıklarından onlar arasında bağlar da iki partili rejimlerdekinden daha esnektir. Kuvvetler ayrılığı tam olarak bu rejimlerde görülebilmektedir. Normal olarak hiçbir parti çoğunluğu sağlayamadığından birçok partiden oluşan, kısa ömürlü koalisyonlara başvurmak zorunda kalınır.[74]

Bundan başka, hükümet birçok rakip partilerden teşekkül ettiğinden kabinede görüş birliği pek zayıftır ve muayyen ve müşterek bir program

[72] Duverger, e.g.e., s. 507
[73] Duverger, a.g.e., s. 508
[74] Duverger, Siyasal Rejimler… s. 35

tatbikindeki güçlük de pek büyüktür.[75] İki partili rejimlerde olan yasama ve yürütme arasındaki zahiri etkileşme çok partili sistemlerde gerçeğe dönüşür. Seçim yarışında tek bir parti kazanarak hükümeti oluştursa da parlamentoda birkaç büyük partilerin tepkileri ve eleştirilerine sık-sık uğramaktadır. Bu rejimin en temel özelliği de parlamentoya hükümet düşürme yetkisi veren güvensizlik oyundan[76] partilerin daha rahat kullanabilmeleridir. Ve bu durum hükümeti parlamento karşısında daha da güçsüz konuma düşürür.

Başkanlık rejiminde ise yasama ve yürütme arasında köprü rolünü oynayabilen bir çoğunluk partisi yoktur. Başkanın partisi üzerindeki otoritesi, meclisleri kendi siyasetinden yana çekmeye yetmez; çünkü bu parti azınlıktadır. Burada dikkat edilmesi gereken en önemli husus başkanlık rejimlerinde kuvvetler ayrılığının parlamenter rejime oranla daha yumuşak olmasıdır. Çünkü başkanın karşısında onun siyasetine muhalif olan türdeş bir parlamento çoğunluğu değil, birçok partilerin meydana getirdiği türdeş olmayan bir çoğunluk mevcuttur ve başkanın bu çoğunluğu parçalaması mümkündür.[77]

[75] Tüzel, a.g.e., s. 356
[76] Duverger, Siyasal Partiler… s. 510
[77] Duverger, a.g.e., s. 513

İKİNCİ BÖLÜM
BAĞIMSIZLIK DÖNEMİNE KADAR AZERBAYCAN'DA PARTİLERİN DURUMU (XIX. Yüzyıl sonlarından–1991'e kadar)

2.1. Azerbaycan'da İlk Siyasal Partiler (1904–1918)

2.1.1. Siyasal partilerin yarandığı devirde Azerbaycan'da toplumsal/siyasal durum-koşullar

1804–1813 ve 1826–1828'de Rusya ve İran arasındaki savaşların sonucunda imzalanan Gülüstan ve Türkmençay barış antlaşmaları Azerbaycan topraklarını ikiye böldü. Araz nehrinden kuzeyde kalan kısım-Kuzey Azerbaycan, Rusya'nın, Güney Azerbaycan ise İran'ın yönetiminde kaldı.

"Halklar hapishanesi" olarak adlandırılan Çarlık Rusyası, sömürgesinde tuttuğu 72 halkı yönetmek için çok sert yöntemlere başvurmaktaydı. Bu amaçla, hatta yüzyıllarca aynı bölgede yaşamış ve benzer kültürler yaratmış halkların arasında sık-sık sorunlar çıkarmakla bağımsızlık hareketlerinin güçlenmesine izin verilmemekteydi. Ama bütün bu sert tedbirlere rağmen Kafkasyalılar Çar idaresine kolayca baş eğmediler. 1830'da Car ve Balaken'de, 1831'de Lenkeran'da, 1837'de Guba, 1838 yılında ise Şeki ile Şuşa bölgelerinde isyanlar oldu.[78]

1848'de Kuzey Azerbaycan'da özellikle, Bakü etrafında zengin petrol kaynaklarının bulunması bölgenin kısa sürede gelişmesine yol açtı. Çok az bir zaman içerisinde yeni şirketler kuruldu ve Batı'nın gelişmiş ülkelerinin büyük şirketleri Azerbaycan'da hızla artan fabrika ve sanayi müesseseleri kurmaya başladılar. İster Azerbaycan, ister imparatorluğun her tarafından ve İran'dan gelen binlerce işçi Bakü'de hem nüfus artımına neden oldu. Bakü'nün nüfusu 1863'teki 14 binden 1903'te 206 bine ulaşarak Rusya'nın en yüksek nüfus artışı

[78] Nadir Devlet**, Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-!917)**, İkinci Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s. 23.

gösteren şehri olmuştur. Çok geçmeden Bakü, Moskova ve St. Petersburg'dan sonra Rusya'nın en büyük sanayi merkezlerinden biri haline geldi. Petrol sanayisinin hızlı inkişafı sonucunda kısa bir sürede Rusya çapında çok etkin olan zengin bir Azeri kesim ortaya çıktı.

1872 yılında yapılan reformlarla (devlet tekelinin kaldırılması, petrol alanlarının özelleştirilmesi ve kuyu tekniğinin gelişmesi) ülkenin geleneksel ekonomik ve sosyal yapısı değişmeye başladı. Bölge, 1870–1883 yıllarında, Rusya İmparatorluğu içinde, dünya ekonomisinin bir parçası haline geldi; Bakü, zengin petrolü ile milletlerarası bir sanayi merkezi oldu. 1872'de Rusya'nın petrol istihsali 6700 tondan 1877'de 76000 tona çıkmıştı. 1885'te 2 milyon tona yaklaşan istihsal 1901'de 11 milyon tonu geçti.[79]

1872 yılına kadar Azerbaycan milli burjuvazisi ülkenin ekonomisinde ağırlıkta olmuş hatta Bakü'deki petrol kuyularının %88'ini ellerinde bulundurmuşlar. 1872'de uygulanmaya başlanan yeni bir kanunla kraliyet topraklarındaki petrol yataklarının ihale ile uzun vadeli kiralanması usulü getirilmiştir. Bu kanunun yürürlüğe girmesiyle birlikte milli burjuvası ihalelerde Rus ve Ermeniler karşısında oldukça güçsüz kalmış, aynı zamanda yabancı yatırımcıların ülkeye gelmesiyle eski etkinliklerini kaybetmeye başlamışlardır. 1890'lardan itibaren Bakü'de 6 İngiliz, 3 Fransız, 2 Alman, 2 Belçika ve 1 Yunan firması faaliyete geçmiş bulunuyordu. 1899 yılına gelindiğinde Azerbaycan milli burjuvazisinin toplam petrol yatırımları içindeki payı sadece %18 civarındaydı[80]

Sanayileşme ve Batılı şirketler aracılığıyla Batı düşünce ve kültür değerlerinin Azerbaycan'da yayılmaya başlamasıyla Azerbaycan'ın modernleşen seçkinlerini oluşturan yeni aydınlar sınıfı ortaya çıkmıştır. Oldukça dar ve sınırlı olan bu aydın kadro başlangıçta Batı düşünce ve kültür değerlerinin sadece taşıyıcıları olsalar da zamanla bunların milli değerlere ve

---

[79] Devlet, a.g.e., s. 23.
[80] Hüseyin Baykara, **Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi**, Azerbaycan Halk Yayınları, İstanbul, s.48.

hayata uyarlayıcısı olmuşlardır.[81] Bu dönem Azerbaycan aydınlarının neredeyse tamamı zengin ve çar sarayına yakın olan ailelere mensuplardı ve onlar ilk daha çok toplumun eğitilmesine önem verdiklerinden çok kısa bir süre içerisinde Azerbaycan'da eğitim ve kültür alanında hızlı gelişme ve canlanma görülmektedir. Rusya'nın "halklar hapishanesi" olduğunu ve ulusların gelişiminin ancak "aydınlanma" ile mümkün olabileceğini anlayan liberal burjuvazi; gazete ve dergilerin basılmasına, yeni okulların açılmasına parasal destek sağladı.[82]

Azeri aydınlar halkın toplumsal siyasal katılımlarının artırılması yolunda halkı eğitmek için daha çok okul, basın ve tiyatronun gelişmesine önem veriyorlardı. Abbasgulu Ağa Bakıhanov (1794–1847), Mirze Şefi Vazeh (1794–1852), Mirze Fatali Ahundov (1812–1878), Hasan Bey Zerdabi (1842–1907), Seyid Azim Şirvani (1835–1888), Celil Memmedguluzade (1866–1932), Üzeyir Bey Hacıbeyli (1885–1948), Sultan Macit Ganizade (1846–1942) ve diğerleri Azerbaycan'da Aydınlanma hareketinin yön veren isimleriydi.

Azeri aydınlarına bu işte en büyük destek ve yardım, Rus, Ermeni ve yabancı burjuvalar karşısında etken konuma gelmek için toplumsal destek arayışı içerisinde olan Azeri milli burjuvazisinden geldi. Onların yardımıyla ve aktardığı paralar hesabına yeni okullar inşa edildi ve birçok gazete ve tiyatrolara mali yardımlar edildi. Dikkat ettiğimizde de her üç alanın gelişiminde Azeri milli burjuvazisinin yardımını kolayca görebiliriz. Milli burjuva içerisinde bu şahıslara örnek olarak Hacı Zeynalabdin Tağıyev, Murtuza Muhtarov, Musa Nağıyev, Şemsi Esedullayev ve diğer onlarla ismi örnek olarak gösterebiliriz. Bu insanlar yalnız Azerbaycan'da okulların açılmasına değil yurt dışında çok sayıda öğrencinin eğitim almasına büyük katkıda bulunmuşlardı. Örneğin, hakkında sonradan bahsedeceğimiz Azerbaycan Komünist Partisi'nin en önemli

---

[81] Tadeusz Swietochowski, **Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan'ı 1905–1920**, (Çev. Nuray Mert), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1988, s. 42

[82] "Rus ve Fars Egemenliği Altında Kuzey ve Güney Azerbaycan'da Kültürel Kimlik Arayışları", **AyGazete**, 25 Ekim, 2007, (Erişim 26.10.2007) http://www.aygazete.com/?24940

isimlerinden olan Neriman Nerimanov, H. Z. Tağıyev'in parası ile Ukrayna'da eğitim almıştı.

Bu dönemde ilerici Batılı fikirler ileri süren Mirza Fethali Ahundzâde, (1812–1878) dikkat çekmektedir. Bütün Türk ve İslâm dünyasında ilk defa tiyatro okulu açma girişiminde bulunmuştur. Böylelikle, kültürün en önemli temelleri olan dil ve edebiyata hizmet edilmiş olacaktı, aynı zamanda da, yeni Batılı fikirler yaygınlaşacaktı. Ayrıca Mirza Fethali, Arap alfabesinin sadeleştirilmesine çalışmış, eğitim ve öğretimin yaygınlaştırılmasına, laikliğe ve edebî canlılığa önem vermiştir.[83]

Halka temas etmek ve halkı bilgilendirmek amacıyla ilk gazete olarak 1775 yılında Hasan Bey Melikzade Zerdabi editörlüğünde "Ekinçi" (Çiftçi) gazetesi yayına başladı. Toplumda milli düşüncenin ve genel kültürün gelişmesinde çok büyük pay sahibi olan "Ekinçi" gazetesi, tüm zorluklara rağmen ayda 2 sayı çıkarmakla faaliyette olduğu sure içerisinde 56 sayı çıkara bildi. 1877–1878 Rus-Türk savaşları içerisinde Azerbaycan'da milli düşüncenin hızla gelişmesinden endişe duyan hükümet tarafından kapatıldı. Ama "Ekinçi" gazetesini çok geçmeden "Ziya" (1879–1881), "Ziya-yi Kafkasiyya" ve "Keşkül" (haftalık, 1884–1991) izledi.[84] Hatta "Keşkül" gazetesi sonralar biraz daha da ileri giderek o zamanlar Azeriler için kullanılan "Kafkasya Müslümanları" veya "Tatarlar" tanımlaması yerine "Azeri Türkleri" tanımlanmasını kullanmaya başlaması Azerbaycan aydınlarının milli kimlik arayışlarında daha derine gitmelerine en örnek sayılabilir. 1905 yılına kadar Azerbaycan edebiyat ve basınında uzun süre kalan bilen ve devamlı faaliyette olan bir gazete ortaya koyamamıştı. Yalnız 1903 ve 1904 senelerinde Tiflis'te yayına başlayan "Şergi Rus" gazetesi bu uzun sakinlik devrini bitirmiştir. Muhammed Ağa

[83] Swietochowski, a.g.e., s. 44.
[84] Cengiz Çağla, **Azerbaycan'da Milliyetçilik ve Politika**, Birinci basım, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2002, s. 51

Şahtahtinski'nin tarafından kurulan bu gazete bir yıl yayında olduktan sonra Bakü'ye taşınmış ve daha sonra burada kapanmıştı.[85]

Bundan başka Azerbaycan aydınları, mutlakıyete karşı halkla birlikte hareket etmek ve siyasal işi genişletmek için çeşitli kültür-eğitim ocaklarından yararlanmaktaydı. Bu gibi ocaklara örnek olarak "Cemiyet-i Hayriye", "Nicat" ve "Saadet"i gösterebiliriz. Geniş halk kitlelerinin devrimci ruhta eğitilmesinde görkemli yazar ve aydın Celil Memmedguluzade tarafından yayınlanan satirik "Molla Nesreddin" dergisi büyük rol oynadı. Derginin sayfalarında Çarlık Rusya'sının ayrımcı siyaseti kınanmakta, cahilliğe karşı mücadele edilmekte ve halkların dostluğu tebliğ edilmekteydi.

Şunu da belirtmek gerekir ki Azerbaycan'da birinci Rus devrimine kadar toplumun yüksek kesimleri ne bir siyasal parti yaratmış, ne de siyasal program ortaya çıkarmışlardı. Onların kendi temsilcileri ile ele geçirdikleri tek alan şehir belediyeleri idi. 1902–1905 yıllarında Bakü Şehir Dumasının (belediyesinin) 48 üyesinin 23'ü, Şamahı şehrinde ise 12 üyeden 6'sı Azerbaycanlı üyeler teşkil etmekteydi.[86] Diğer alanlarda pek etken olmadıklarından dolayı Azerbaycan'da milli siyasal düşüncenin oluşması çok zaman almaktaydı.

Azerbaycan'ın 19. yüzyılın sonu, 20. yüzyıl başlarında Rusya'nın ve hatta dünyanın en önemli sanayi merkezlerinden biri haline gelmesi imparatorluğun her tarafından buraya büyük miktarda işçi akınına neden oldu. Çok kısa bir süre içerisinde Rusya'da faaliyet gösteren sol yönlü partiler, bu büyük işçi ordusunu ele geçirmek için Azerbaycan'a dikkat ayırmaya başladılar ve çok kısa bir süre içerisinde Bakü'de birçok partilerin bölge teşkilatları kurulmaya başladı. Bunun da sonucu olarak Bakü'deki işçi hareketleri ve çıkışları hükümetin Rusya'nın diğer şehirlerinden daha çok Bakü'den endişe etmesine neden oldu. Bu nedenle imparatorluğun en sabit ve esas kanunlarından sayılan, 1881'de kabul edilmiş olan "Güçlendirilmiş Muhafaza" hakkında kanun 1902–1903 yılında

[85] Memmed Emin Resulzade, **Azerbaycan Cumhuriyeti**, Elm Yayınevi, Bakü, 1990, s. 18.
[86] Manaf Süleymanov, **Eşitdiklerim, Okuduglarım, Gördüklerim**, Bakü, 1987, s. 342.

Azerbaycan'ın birçok şehir ve ilçelerine ait edildi. Bu kanun gereği bu yasaya uymayarak miting ve toplantılara katılanlara 500 ruble miktarında para cezası veya 3 ay hapis cezası öngörülmekteydi.[87] Ama bu sert tedbirler Bakü'de 20. yüzyıl başlarından itibaren güçlü işçi çıkışlarına engel olamadı. Bu çıkışlardan en büyüklerinden olan 1903'ün Temmuz çıkışının önemiyle ilgili Alman Sosyal Demokrat Parti başkanı A. Bebel şöyle yazmaktaydı: "1903 yılında işçi hareketinin iki en büyük başarısı olmuştur: Bakü tatili ve Alman Sosyal demokratlarının Reichstag'a seçilmesi."[88] Bakü'de çeşitli milletlerden olan çok sayıdaki işçi sınıfını kendi saflarına çekmeye çalışan partiler, çeşitli ve hatta çoğu zaman da yasal olmayan yöntemlere başvurmaktaydı. Bunun yanı sıra hükümetin milli bağımsızlık hareketlerine karşı uyguladığı sert tedbirler, yeni partiler kurmak ve halkı milli mücadelede bir araya getirmek isteyen Azeri aydınlarının karşısında büyük sorunlar olarak ortaya çıkmaktaydı.

2.1.2. İlk Siyasal Partilerin Ortaya Çıkışı

Azerbaycan'da işçi hareketini yönlendirmeye çalışan ve bu yüzden hızla Bakü'ye akın eden parti ve teşkilatların sayısı kısa sürede arttı. Özellikle Marksist derneklerin sayısı daha hızlı artış göstermekteydi. 1889'da ilk Marksist Derneği faaliyete başladı ve 1899 yılına gelindiğinde onların sayısı 6'ya ulaşmıştı. 1901 yılında ise Bakü ve onun çevresinde 15'e yakın siyasal dernek faaliyet göstermekteydi. 1901'de Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin (RSDİP) Bakü Komitesi kuruldu ve RSDİP'nin Bakü teşkilatı oluşmaya başladı. Çok geçmeden 1902, Temmuz'da Bakü Teşkilatı büyüyerek 5 ilçe komitelerine

[87] **Azerbaycan Tarihi**, **V**. Cilt, Bakü, 2001, s. 98.
[88] **Azerbaycan Tarihi**, **V**, s. 114.

bölündü. Sonralar bu teşkilat dâhilinde Bolşevikler ve Menşevikler ayrıldı ve teşkilatta Menşevikler daha üstün konuma geldiler.

Azerbaycan'da bu döneme ait olan partilerin en büyük özelliği, Rusya'da olduğu gibi bu partilerin de neredeyse tamamının sol yönlü partiler olmasıydı. Sonralar Azerbaycan'ın bağımsızlık harekâtı yolunda mücadeleye katılmış olan insanların birçoğunun siyasal faaliyetlerinin ilk devri sosyal-demokratlarla bağlı olmuştur.[89] Bu teşkilata katılmış olan Azerilerin büyük bölümü bir süre sonra ayrılarak Himmet partisi'ni oluşturdular.

A) Himmet Partisi

20. yüzyılın başlarından itibaren Azeri aydınlar içerisinde yerli işçilerin dayanılmaz halde olan durumlarına derinden acıyan ve kendilerini tamamen çalışan sınıf içerisinde işe adayan insanlar ortaya çıkmaya başladılar. Onlardan M. E. Resulzade, M. A. Mirgasımov, M. Hacıyev, A. Kazımzade, M. Hacınski çabaları sonucunda 1904 yılının Ekim ayında Bakü'de ilk sosyal-demokrat Himmet teşkilatı faaliyete başladı. Teşkilatın yayın organı gibi 1905'e kadar Azerbaycan dilinde Himmet gazetesi yayında olmuştur. Bakü Jandarma İdaresinin 1910 yılına ait raporunda Memmed Emin Resulzade, Himmet teşkilatının başkanı olarak görülmektedir.[90]

20. yüzyıl başlarının karmakarışıklığı Himmet partisinin kurucu üyeleri arasında da fikir ayrılığı yaratmıştı. Örneğin, M. A. Mirbağırov, M. E. Ezizbeyov, S. M. Efendiyev, bütün milletlerden olan işçileri mutlakıyet ve kapitalistlere karşı mücadelede birleşmeye çağırmaktaydı. Oysa M. E. Resulzade ve M. H. Hacınski'nin makalelerinde ise daha milli birlik ve halkların kendi kaderlerinin

[89] Cavid Bağırzade, **Difai Partisi: Yaranması ve Faaliyeti**, Nurlan Yayınevi, Bakü, 2006, s. 36
[90] **Azerbaycan Tarihi**, **V**, s. 106.

kendilerinin belirlemesi yolunda mücadelede bütün Müslüman halklarının birliği tezini savunmaktaydı.[91]

RSDİP'nin aksine tam bir Müslüman sosyalist partisine dönüşen Himmet'in ve onun yayın organı Himmet gazetesi çok geçmeden büyük öneme sahip olan işlere imza atmakla adını daha çabuk ve düzenli olarak duyurmaya başladı. Teşkilat ve gazete, 1904 yılının Aralık grevinde aktif katılım, 1905'in Şubat–1906 Ağustos'taki devlet organlarının başlattığı Ermeni-Müslüman çatışmasının ortadan kaldırılmasında büyük işler gördü.[92]

İlk başlardan başlayarak Himmet, Azerilerden başka Dağıstan'dan gelip Bakü'de çalışan işçileri ve Volga nehri çevresinde yaşayan tatarları da kendi saflarında birleştirmeye çalışırdı. Temel siyasal tezlerinin benzerliğine nedeninden dolayı Himmet, RSDİP'nin Bakü Komitesi ile de temaslar içinde idi. Diğer siyasal partilerle ilişkiye girmekten çekinmeyen Himmet Partisi bir grup Ermeni sosyal demokratlarıyla beraber 2 yıl günlük "Davet-Koç" (Çağrı) yayın organının yayınına başladılar. Daha sonra Himmet 1906–1907 yıllarında legal olarak yayın yapan "Tekâmül" ve 1907–1908 yıllarındaysa gayri legal "Yoldaş" gazetelerini da yayınlamaya başladı. 1906'nın ilk yarısından başlayarak halkı bilgilendirmek amacıyla sosyal demokrasi alanında yazılan birçok kitap, makale ve broşürlerin Azerbaycan dilinde yayınına başladılar.

Rus sömürgeciliği ve kapitalizme karşı savaş "kâfire karşı mücadele" olarak yorumlanmış, Himmet Partisi, Türk ve Müslüman işçiler arasında hızla yayılmış ve milli nitelikteki tek siyasal parti olmuştu. 1905 yılına geldiğimizde Azerbaycan'da sosyalizmin temsilcisi olarak, Himmet Partisinin tek Bakü'de değil Gence, Şuşa, Nahçivan ve Culfa'da bölmeleri olsa da Tiflis bölmesi hem üyelerinin sayı bakımından hem de siyasal etkinliklilerine göre onlardan seçilmekteydi. Onun aktif üyelerine arasında D. Yüzbaşov, a. Bayramov, M. B. Mirheyderzade, K. Camalbeyov, İ. Vezirov, G. A. Hacınski, A. K: Xanehmedov

---

[91] **Azerbaycan Tarihi**, **V**, s. 107.
[92] Gurban G. İbrahimoğlu**, Müsteqil Azerbaycan Tarih Sahnesinde 1918–1998**, Bakü, 1999, s. 64.

ve diğerlerini örnek olarak gösterebiliriz. Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde parti şubelerinin kurulması da daha çok Tiflis bölmesinin girişimleri sonucunda olmuştu.

Azerbaycan sosyal-demokratları olan Himmetçiler ile 1905–1911 İran milli-bağımsızlık hareketinin mücahitleri arasında sıcak ilişkiler vardı. Çünkü Güney Azerbaycan'dan gelen geniş işçi akını Himmetçilerin de İran Devrimi'nde aktif iştirakinin zorunluluğunu ortaya koymaktaydı. Azerbaycan Himmetçilerinin çoğu birçok kez İran'da olmuş ve İran'daki sıcak gelişmelerde aktif rol oynamışlardı.[93] Neriman Nerimanov ve Meşedi Azizbeyov 1905'te kurulmuş olan "Mücahit" İran sosyal demokrat partisinin rehberliğine dâhil olmuşlardı.

Himmet Partisi de Azerbaycan'da olan Rus sosyal demokratları ve diğer Ermeni partileri gibi silahlı birliklerin kurulmasına özen göstermekteydi. Çünkü Bakü'de sık-sık ister çeşitli gruplar ve partiler arasında silahlı çatışmalar çıktığından bu tür birliklere sürekli ihtiyaç duyulmaktaydı. 1906 yılında M. Azizbeyovun çabaları sonucunda "Bayrağ-i Nüsret" (Zafer Bayrağı) birliği oluşturuldu.[94]

1905–1906 yıllarında kontrolü eline almak isteyen hükümet yetkilileri her zaman başvurdukları yönteme, Ermeni ve Azeri halkları arasında çatışma çıkardılar. Bu hain kışkırtmalar toplumun aydın kesiminin derin tepkisine neden oldu. Bakü'de din adamlarının, entelektlerin katılımıyla geniş mitingler düzenlenmekteydi. Demokratik basın, sosyal demokrat teşkilatları, özellikle Himmet partisi en baştan kontrolü kaybetmemeye, insanları bu fitneye uymamaları için sürekli uyarmaktaydı. Himmetin bu dönem yayınladığı bildiri "Yaşasın Halkların Kardeşliği", "Mutlakıyete Hayır" sloganlarıyla bitiyordu.[95]

Azerbaycan'daki diğer partilerle kıyaslandığında daha ılımlı, barışçıl ve abartılı olmayan bir görüntü çizen Himmet Partisi sürekli devletin takip ve baskılarıyla yüzleşmekteydi. 1907'yılında başlayan yeni irtica döneminde

---

[93] Yusif Rüstemov, **Siyasi-Hügugi Telimler Tarihi**, Bakü, 2000, s. 293.
[94] İbrahimoğlu, a.g.e., s. 65.
[95] **Azerbaycan Tarihi**, **V**, s. 129.

hükümetin sert baskıları sonucunda teşkilatın önemli üyelerinden olan N. Nerimanov, S. Efendiyev tutuklandı, M. E. Resulzade ve diğerleri ise kurtulmak için İran'a muhaceret etmek zorunda kaldılar. Ama bu seneden sonra da Himmetçiler siyasal faaliyetlerini aksatmadan gittikleri ülkelerde, Türkiye ve İran'da da faaliyetlerini sürdürmüşler. Daha sonraki devirlerde Rusya'da baş veren çeşitli partilerin birleşmeleri veya bölünmeler, süreci Himmet'ten de yan geçmemiştir. 1917'de tekrar faaliyetini devam ettiren Himmet partisi 1920 yılının 11–12 Şubat'ında Azerbaycan komünistlerinin I. Kongresinde ise Rusya Komünist (Bolşevik) Partisi'nin (RK(b)P) Bakü Komitesi ve Adalet Partisi ile birlikte Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Partisi'ni (AK(b)P) oluşturdu.

B) Difai Partisi

Azerbaycan'da kurulan ikinci parti olarak Difai Partisinin hem kendinden önceki ve hem de kendisinden sonra kurulan diğer partilerden farklı özelliğe sahipti. Böyle ki kurulduğu zaman Difai'nin kurulması nedeninin altında halkı milli bağımsızlık ve devletçilik görüşleri değil o sırada daha da ateşlenen Ermeni-Azeri çatışmaları sırasında silahlı Ermeni birlikleri karşısında zor durumda kalan Azerilerin daha kolaylıkla savunma yapabilmeleri nedeni yatıyordu. Partinin kurucu üyelerinden olan ve sonradan parti başkanlığını yapan Ahmet Bey Ağaoğlu, Kafkasya valisi Vorontsov-Daşkov'un çatışmaları durdurmak için her iki halkın önde gelenleriyle yaptığı görüşmede Ermeni tarafına yakın görüş sergilediğini gördükten sonra böyle söylemişti: "Biz bu soruna yalnız kendimiz bir çözüm bulmak zorundayız. Bu yüzden bizim de mükemmel ve silahlı bir partimizin olması gerekmektedir".[96] 1905–1906

[96] Memmed Seid Ordubadi, **Kanlı İller (Yıllar)**, Bakü, 1991, s. 115.

yıllarının Ermeni-Azeri çatışmaları Azerbaycan'daki milli uyanış hareketinin dev adımlarla ilerlemesine neden oldu.[97]

Difai Partisi 1906 yılının Ağustos-Eylül aylarında ortaya çıktı. Ama bazı kaynaklarca partinin kuruluş yılı ve yeri farklı gösterilmektedir. Araştırmacılardan H. Baykara, A. Balayev, T. Swietochovski partinin kuruluş yılı olarak 1905 yılını göstermektedir. Baykara, kendi kitabında partinin kurulmasını şöyle göstermektedir: "Difai Partisi 1905'de Azerbaycan'ın başkenti olan Bakü'de Ahmet Ağayev tarafından kurulmuştur".[98] H. Memmedov, İ. Bağırova, S. Süleymanova dâhil olduğu ikinci bir grup ise partinin 1906'da kurulduğunu öne sürerler. Sevda Süleymanova, kendi kitabında Difai'nin kurulması ile ilgili "Difai, 1906'da Şuşa şehrinde Ahmed bey Ağayev tarafından kurulmuştur" görüşünü savunduğunu dile getirmektedir.[99] Partinin kurulması için geniş hazırlık işleri yapılmaktaydı; Azerbaycan'ın birçok bölgesinde kuruluş toplantıları yapılmakta ve bu toplantıların da sonucunda parti bölmeleri oluşturulmaktaydı. Partinin kurucuları arasında Ahmed Bey Ağaoğlundan başka Elekber Bey Refibeyli, Alekber ve Alesker Hasmemmedli kardeşleri, Nesib bey Yusifbeyli[100], Doktor Hasan Ağaoğlu, Memmedhesen Hacınski, İsabey Ahundzade ve diğer bu gibi dönemin entelektlerinden ve zengin kesiminden olan insanlar yer almaktaydı.[101]

1911'de Müsavat Partisinin kurulmasına kadar olan süreç içerisinde Azerbaycan toplumsal-siyasal yaşamında çok önemli yeri ve rolü olmuştur. Hatta Müsavat Partisi yarandıktan sonra da Difai Partisi milli-siyasal parti olarak faaliyetini devam ettirmekteydi. Özellikle şunu belirtmek gerekmektedir ki Müsavat Partisinin Azerbaycan'ın bağımsızlığını kendi programına dâhil

---

[97] Sevda Süleymanova, "XX asrın Evvellerinde Karabağ Bölgesinde Milli Oyanış", (Erişim 21.10.2007) http://www.azadqarabag.azerall.info/ts_gen/azl/meqale/2004/q-49.htm

[98] Baykara, a.g.e., s. 132.

[99] Sevda Süleyanova, **Azerbaycan'da İctimai-Siyasi Harekât (XIX. Yüzyılın Sonu-XX Yüzyılın Evvelleri)**, Bakü, 2002, s. 305.

[100] Sonralar Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin Başbakanı olarak da görev yapmıştır.

[101] H. Memmedov, **Azerbaycan Milli Harekatı: 1875-1917**, Bakü, 1996, s. 43.

etmediği bir zamanda Difai Partisinin bazı temsilcileri Birinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye askeri çevreleri ile ilişki kurarak Kafkasya'da bir Müslüman devleti kurulmasını düşünmekteydi.[102]

Partinin 1906 yılının Ekim ayında "İrşad" gazetesinde yayınlanan programında bölgede yaranmış, Azerbaycan halkını takip ve telef olmasına olanak sağlayan siyasal durumun kısa özeti gösterilmekte bunun da en önemli nedeni olarak da milletlerin çatışmaları ve kitlelerin cahilliği gösterilmekteydi. Partinin programında esasen şu amaçlanmaktaydı: "Kafkasya'nın bütün diğer halkları ile hatta kendi programını ilan ederek halkların hukuk ve beraberliklerini tanınmağa hazır olabilecek Daşnaksütun Partisiyle bile işbirliği ortaya koymak".[103] Programda bunun yanı sıra Azeri ve Ermeni halklarının uzun bir süre aynı bölgede sorunsuz yaşadıkları ve yalnız Ruslar geldikten sonra ortaya sorunların ve çatışmaların çıktığı belirtilmekle bütün sorunların esas nedeni olarak çarlık Rusya'sı gösteriliyordu.

Temel Ermeni-Azeri çatışmalarında daha mükemmel teşkilat ve idari yapıya sahip olan Ermeni salt milletçi partisi olan Daşnaksütun Partisinin sürekli kanlı baskınlarından halkı savunmak ve Ermenilere fırsat oldukça destek veren Rus hükümet memurlarına tehdit veya öldürmekle adaleti temin etmek olan Difai Partisi çok geçmeden 400 kişilik silahlı birlik oluşturdu. Difai'nin düzenlediği ilk silahlı saldırı Gence şehrindeki Ermeni mahallesine oldu ve bu alandaki Ermeni silahlı çeteleri etkisiz hale getirildi. Kısa bir süreden sonra artık Daşnaklar her zaman baskınlar düzelterek yağmaladıkları köylere artık saldırmağa cesaret edemeyecek bir duruma geldiler. Difai, Ermenilere her konuda deste veren ve sürekli silahlı çatışmaların ortaya çıkması için en hain provokasyonları yapmaktan bile çekinmeyen Rus devlet memurlarını cezasız koymaktan çekinmiyordu. Bu amaçla birçok çar memuru - Şuşa'daki çatışmada Ermenilere yardım eden General Galaşçapov, Gence vali müşaviri Kreşçinski, Gence polis

[102] Bağırzade, a.g.e., s. 44.
[103] **Azerbaycan Tarihi**, V, s. 144.

müdürü Bannikov, Rus askeri mahkeme savcısı Linyakin, Ter-Ter şehrindeki polis müdürü Felinski ve diğerleri Difai Partisinin kararı ile öldürüldüler.[104]

Son derece gizli kurulan ve kendi icraatlarını da gizli yapan Difai Partisinin, kimler tarafından idare edildiğini çar memurları keşfe çalışıyorlardı. Fakat sarf ettikleri emekleri boşa çıkıyordu, çünkü Difai Partisinin hiç bir yerde kaydı yoktu, ancak bir mührü vardı. Bu mührün de kimde olduğunu, fırkayı idare edenler dahi bilmiyordu.[105]

Toplumun her kesiminin çıkarlarını kendi hedef alanına alan Difai Partisi ve onun bölgelerdeki bölmeleri halkın geniş sevgi ve saygınlığını kazanmıştı. Çar memurları bile partinin ortaya çıktığı zamandan itibaren halkın toplumsal olaylara ilgisinin arttığını ve halkın devlet idarelerinden daha çok parti bölmelerine müracaat ettiklerini itiraf ediyorlardı. Parti Müslümanlar arasında milli şuurun oluşturulmasını ve milli birliğin elde olunmasını kendisine temel hedef edinmişti. Difai Partisinin kurucuları karşıya koydukları siyasal hedef ve görevleri halkın anlayarak gerçekleştirebilmeleri için onlarda siyasal düşünce ve kültürün olması gerektiğini düşündüklerinden halk arasında geniş eğitim ve kültür ocaklarının imkânlarında yararlanmakta ve halka kitap ve broşürler dağıtıyorlardı.

1907/08 yılından başlayarak hükümetin sıkı tedbirleri sonucunda Difai Partisinin esas kurucularından olan Elekber Bey Refibeyli, Alesker bey Hasmemmedli ve diğerleri hapis olundu veya sürgüne gönderildiler. 1909 yılında hükümetin takiplerinden kurtulmak için Ahmed Bey Ağaoğlu da Türkiye'ye gitme zorunda kaldıktan sonra teşkilatın faaliyeti zayıflamaya başladı.

Difai Partisi, uzun bir süre faaliyet gösterememesine rağmen XX. Yüzyılda Azerbaycan'da toplumsal düşüncenin, toplumsal hareketin teşkilatlanmasında büyük rolü olmuştur. Bu devirde mevcut olan diğer parti ve teşkilatlardan farklı

---

[104] Baykara, a.g.e. s. 136.
[105] Naki Keykurun, **Azerbaycan İstiklal Mücadelesinden Hatıralar (1905–1920),** Birinci Baskı, İlke Kitap ve Yayınevi, Ankara, 1998, s. 36–37.

Difai partisi XX. Yüzyılı başlarında Azerbaycan'da siyasal düşüncenin milli çıkarlara uygunlaştırabilmiş ve bu yönde milli siyasal düşüncenin, hareketin teşkilatlanmasını ortaya koyabilmişti.[106]

C) Müsavat Partisi

Azerbaycan'ın siyasal hayatında oynadığı rol acısından çok büyük bir öneme sahip olan Müsavat (Beraberlik) Partisi 1911'de Bakü'de gizli olarak kuruldu. Müsavat'ın beşiği sayılan Müslüman Gençlik Teşkilatı, 1902 yılında Bakü'de, Memmed Emin Resulzaşde (1884–1955) tarafından kurulmuştu. Bu teşkilat, Müslüman Demokratik Müsavat Cemiyeti adı altında gizli faaliyet göstermeye başlamıştı.[107] 1911'de kurulan partinin kurucuları esasen Müslüman Gençlik Teşkilatı'nda ve geçmiş Himmet Partisinde olan Tağı Nağıyev, Abbasgulu Kazımzade, Kerbelayı Veli Mikayılzade, ve Gulamrza Şerifzadeydi. Partiye Müsavat adının verilmesinin nedenin altında partinin Müslümanlara da Ruslarla eşit halklar verilmesini sağlamak ve tüm İslam dünyasında özgürlüğe ve birliğe kavuşmak isteği yatıyordu. Bazı araştırmacılar Memmed Emin Resulzade'nin 1911'de kurulan Müsavat Partisinin kurucuları arasında göstermeleri yanlış bilgilere yol açabilir. M. E. Resulzade'nin o tarihte Azerbaycan'dan kenarda sürgünde olduğu ve ülkeye yalnız 1913'te Rusya'da çar sülalesinin 300 yıllığı şerefine tüm Rusya'da ilan olunan genel aftan sonra Azerbaycan'a gelerek Müsavat'a katılmış olması dikkatten kaçmamalıdır. Müsavat Partisi, kendisinden önce gelen siyasal partilerden hem daha uzun süre, hem de daha etkin faaliyetine göre başarılı olmuştur. Hatta A. Zenkovsky, "Rusya'da Türkçülük ve

---

[106] Bağırzade, a.g.e., s. 91.
[107] Seyfeddin Gendilov, **Siyasi Tarih**, Bakü Devlet Üniversitesi Yayınları, Bakü, 1995, s. 59.

İslam" adlı eserinde ilk Azerbaycan siyasi partisinin 1911–1912 yıllarında kurulan Müsavat Partisi olduğunu ileri sürmektedir.[108]

Müsavat Partisi, az zamanda beklenmedik bir yayılma ve gelişme gösterdi. Çünkü Azeri halk toplumunun öz kökünde, gereken iktisadi sosyal ortam, tarihin akışı içerinde olgunlaşmış ve siyasi platformunu aramıştır. Tam böyle bir ortamda Müsavat Partisinin kuruluşu, bu olgunlaşmaya cevap vermiş ve böyle bir atılışa hazır olan Azeri aydın zümresini kendi etrafında toplamıştır.[109]

Adının anlamına ve kurumlarının sosyal demokratlarla olan ilişkilerine rağmen Müsavat sosyalist olmaktan çok bir Türk milliyetçi ya da Pan-İslamcı partiydi. Müsavat'ın ilk işi yazarlarının tüm radikal geçmişlerine rağmen, sosyal, dolayısıyla milliyetçi konuları ele alan bir bildiri yayınlamak oldu. Halen ümmet bilinç çerçevesinde bir ifade tarzı kullanan bildiri, Pan-Türkçü hislerden çok, Pan-İslamcı hislere hitap ediyordu. Dokuz maddeden oluşan parti programında, gücünü kaybetmiş İslam'a tekrar eski gücünü kazandırmak temel olarak alınmıştı.[110] Bu partinin kabul ettiği 8 maddelik programda açık belirtilmekteydi:

1. Milliyet ve mezhep farkı gözetmeden bütün Müslümanları birleştirmek;
2. İstiklallerini kaybetmiş bütün Müslüman memleketlerinin yeniden müstakil olmalarına çalışmak;
3. İstiklallerini müdafaa ve ihya için çarpışan bütün Müslüman memleketlerine maddi ve manevi yardımda bulunmak;
4. Müslüman milletlerin ve memleketlerin savunma ve taarruz kuvvetlerini artırmak için yardım etmek;
5. Bu fikirlerin yayılmasına mani olan bütün engelleri yıkmak;
6. Müslümanların birleşmesine ve ilerlemesine çalışan bütün partilerle irtibat kurmak;

---

[108] S. Zenkovsky, **Rusya'da Türkçülük ve İslam**, Çeviren: Ali Nejat Ongun, Günce Yayınları, Ankara, 2000, s. 85.
[109] Baykara, a.g.e., s. 204.
[110] Swietochowski, a.g.e., s. 107.

7. İnsanlığın refahı ve ilerlemesi için çalışan yabancı partilerle, gerek görüldüğünde irtibatta ve fikir alışverişinde bulunmak;
8. Müslümanların yaşaması için gerekli ticari, sınaî ve ekonomik hayatı kuvvetlendirmek için her türlü vasıtayı kullanmak.[111]

Müsavat Partisinin çok genel özellikte olan programının, geniş bir kesime seslenme amacında olduğu açıktı. Partinin temel hedefi olarak bütün Müslüman halklarının özgürlüğü ve birleşmesi görüşü ve daha sonra ise yerli orta sınıfın çıkarlarına uyum sağlayan "ticari, sınaî ve ekonomik" gelişmeye yer vermesi partiye büyük bir destek kazandırdı. 1911–1914 yılları arasında Müsavat'ın faaliyetlerinde bağımsız bir Azerbaycan kurulmasına ilişkin hiçbir olumlu propaganda çabasına rastlanılmamıştır. Müsavatın destekçileri daha çok burjuvalar ve aydınlar arasından çıkıyor, buna karşılık köylüler ve asiller Pan-İslamcılığın muhafazakâr tutumuna eğilim gösterip solcu aydınlara pek güvenmiyorlardı. Genel olarak Trans-Kafkasya köylüsünü, zaten pek anlamadıkları soyut bir siyasal programla değil, İslam ve ilkel kabile ilişkilerinin adını anarak harekete getirmek çok daha kolaydı.[112] Bu nedenle kudret hırsıyla yanan Azeri aydınlar, Ermeni rekabetinden bıkan tüccarlar, hanlar, beyler ya da saygınlıklarını artırmak isteyen toprak sahibi aristokratlar gibi binlerce kişi Müsavat'ın pek de açık olmayan ilkeleri arasında yer almışlardı. Türklerin dinsel ve ulusal dayanışması, Türkiye'deki ırkdaşlarıyla birleşme gibi çok çekici bir ihtimal ve "yabancı Rus Hıristiyanların" idaresi altında olmanın doğurduğu haklı tepki Müsavat'ın başarısının başlıca etkenleri olmuştu.

Çok geçmeden parti entelektleri, küçük burjuva kesimini, köylü, işçi ve hizmetçi kesimini kendi sıralarına celbede bildi. Partinin Bakü'de yerleşen Merkez Komitesinin bölgelerde merkezin atadığı veya onayladığı en az üç kişiden oluşan şubeleri vardı. Partinin teşkilat tüzüğü gizli faaliyet için düzenlenmişti. Bunun esas nedeni Pan-İslamist adlandırılan şahısların sert

[111] Devlet, a.g.e., s. 136.
[112] Zenkovsky, a.g.e., s. 96-97.

takibe alınmaları, Balkan Savaşlarından sonra ise daha güçlenen sert ceza tedbirlerine uğramalarıydı.[113]

Müsavat Partisinin idari ve siyasi yapısındaki renklilik, dönemin siyasi çeşitliliğinden kaynaklanmıştır. Partinin siyasi çizgisine sürgünde olduğu İstanbul'dan yön veren M. E. Resulzade Osmanlı Devletinin siyasi gelişmelerine paralel bir değişiklik ortaya koymuştur. Nitekim Osmanlı aydınının parçalanan devleti bir arada tutmak için İslamcılık görüşünü ortaya koymasına benzer bir şekilde, önce İslamcılık temeline dayanan Müsavat Partisi, sonradan Osmanlı'da yükselen değer olan Milliyetçilik hareketine paralel bir tavır alarak Azerbaycan Milliyetçiliğinin geliştirilmesine çalışmıştır. Savaş sırasında ise Azerbaycan Türkleri Osmanlı Devletine yakınlıklarını güçlü bir şekilde ortaya koymuş ve Azerbaycan liberalleri ile Rus yayılmacılığını destekleyen Rus liberalleri arasındaki ilişki sona erdirilmiştir.

1913 yılında Azerbaycan'a dönüş imkânı elde eden M. E. Resulzade, kısa bir zaman diliminde partinin başkanına dönüştü. 1915'te partinin yayın organı gibi faaliyete başlayan "Açık Söz" gazetesinde Resulzade'nin artık daha cesaretle açıklamaya başladığı milliyetçi görüşleri milliyetçi bir edebiyat doğmasına öncülük etti. Türkiye'de içinde olduğu milletçi hareketin de etkisiyle Resulzade, artık İslâmiyet'in ve Müslüman cemiyetin milliyet değil, ümmetçilik ifade ettiğini, milliyetin din üzerine değil, dil ve kültür birliği üzerine kurulabileceği görüşünü savunmaya başladı. Onun felsefesine göre, ''Millet, dili, dini, edebiyatı, tarih ve geleneği olan cami-i beşeriyeye denilir, Yalnız din birliği bir millet teşkil edemez.''[114] Bu tez doğrultusunda, Müsavat Partisinin 1917'deki Birinci Kongresinde kabul edilen programında, yalnız din birliğinin bir millet oluşturamayacağı, dil, adet ve edebiyatın milliyeti oluşturan ortak unsurlar olduğu vurgulanmıştır. Buradan da bütün Türklerin bir millet

[113] Azerbaycan Tarihi, V, s. 146.
[114] Mirze Bala Memmedzade, **Milli Azerbaycan Herekatı**, Bakı, 1992, s. 112.

olduğu sonucuna varılmıştır. Böylelikle ümmetçilik devri kapanmış, Azerbaycan düşünce hayatında milliyetçilik devri sayfası açılmış oluyordu.

Sözü edilen devirde Rus çarlığının istibdadının artması ve diğer sol görüşlü partilerin milli konulara fazla dikkat ayıramamaları Azerbaycan'da Milletçilik düşüncesinin güçlü bir şekilde oluşması ve hızla yayılmasının neden oldu. Bu hem de Rus çarlığının Balkanlarda yürüttüğü Pan-Slavist siyasete de tepki olarak ortaya çıkmıştı.[115]

Rusya'da bağımsızlıklarını kaybetmiş Müslüman halklarına yardım ve bağımsızlık uğruna gizli mücadele eden Müsavat Partisi 1917 yılının Şubat Devrimi'nden sonra açık faaliyete başladı.[116] Müsavat partisinin milliyetçi bir tavır izlemesi parti içerisindeki sol görüşlü bazı kesimin partiden ayrılmasına neden oldu. Sosyal Demokrat Himmet partisi işçiler tarafından daha çok desteklenmeğe başladı. I. Dünya Savaşı'nın başlanması ile savaş aleyhine ve Çarlık Rusyası'na karşı daha da aktifleşen Bolşevikler de Müsavat'tan bazı koparmaları başarabildiler. Savaşla birlikte ülkede milletçi fikirleri destekleyen dernek ve gruplar, 1917 Devriminden sonraki karışık devirde Müsavata katılma politikasını izlemeye başladılar. Bunların arasında 1917 yılında Gence şehrinde kurulan Türk Âdemi Merkeziyet Fırkası (Türk Federalist Partisi) , Ahrar ve İttihat Partileri daha belirgin bir görüntü çiziyorlardı.

Şubat devriminin gerçekleşmesinden sonra açık faaliyete başlayan ve milli çıkarların esas temsilcisi haline gelen Müsavat Partisi, açık faaliyete geçtiği ilk haftalarda esasen kendi sıralarını genişletmekle meşguldü ve Gence'deki teşkilatla işbirliğine kadar tam olarak bir faaliyet programları yoktu.[117] 15 Nisan 1917'de Bakü'de toplanan Kafkasya Müslümanları Kongre'sinde Müsavat ve Âdemi Merkeziyet Partilerinin çizgileri Kongreye egemen olmuştur. 1917 yılının 17–20 Haziran'da Türk Âdemi Merkeziyet Partisi ile Müsavat Partisinin birleşme

---

[115] Baykara, a.g.e., s.205

[116] **"**Memmedhesen Hacınski", (Erişim: 11.07.2007) http://www.28may.biz/html/kimkimdir.php?subaction=showfull&id=1089809764&archive=&start_from=&ucat=8&

[117] Swietochowski, a.g.e., s. 88

kongresi yapıldı. Bu birleşme Azerbaycan'ın siyasi hayatında çok büyük bir öneme sahipti. Çünkü Müsavat Partisinin etki alanına, daha fazla Bakü ve Bakü etrafındaki bölgeler dâhildiyse eğer, Gence ve Gence etrafının ait olduğu Azerbaycan'ın batı kısmı da Türk Âdemi Merkeziyet Partisinin etki alanındaydı.[118] Bu yüzden de her iki partinin birleşmesi sonucunda tüm Azerbaycan genelinde halkın görüşlerinin temsilcisi olan kuvvetli parti, Türk Âdemi Merkeziyet Müsavat Partisi adını alan yeni parti ortaya çıktı. Bu partinin Merkez Kuruluna aşağıdaki şahıslar dâhil edildi: Memmed Emin Resulzade, Memmed Hesen Hacınski, Musa Refiyev, Mustafa Vəkilov, Nesib Bey Yusifbeyli, Hesen bey Ağayev, Şefi Bey Rüstembeyov, Mirze Məhəmməd Axundov.[119]

Haziran'daki birleşme kongresinden sonraki ilk genel kongre, 26–31 Ekim 1917'de Bakü'de yapıldı. Kongrede Türk Âdemi Merkeziyet Müsavat Partisi, 76 maddeden oluşan kendi programını beyan etti. Programda esasen aşağıdaki meselelere ağırlık verilmekteydi:[120]

1. Devlet ve muhtariyet
2. Milli meseleler
3. Dini meseleler
4. Seçme ve seçilme hakları
5. Ekonomi ve mali meseleler
6. Toprak meselesi
7. İşçi meselesi
8. Adliye meselesi

26 Ekim 1917'de Bakü'de Müsavat Partisinin ilk resmî kongresi açıldı. Kongre, Merkez Kurulun Başkanı olarak Resulzade'yi seçti. İlk Kongrede açıklanan programın esasları şunlardı; Rusya millî-mahallî muhtariyetler esası

---

[118] "Nesib Bey Yusifbeyli ve Onun Ademi Merkeziyet Firgesi", (Erişim: 29.07.2007) http://www.ganca.az/zaman_shexsiyyet/nesib_bey_yusifbeyli.html

[119] "Müsavat Partiyasının Tarihi", (Erişim 11.07.2007) http://isagambar.az/musavat-tarixi-gen-htm

[120] İlyas Babayev, **Azerbaycan Tarihi**, Bakü, 1996, s. 179.

üzerine kurulu federatif bir halk cumhuriyeti olmalı; söz, basın, vicdan, örgütlenme ve tatil gibi sosyal-siyasî haklar tanınmalı; belirli bölgeye sahip olan her millete muhtariyet hakkı verilmeli; olmayanlara millî-medenî muhtariyet hakkı verilmeli.[121] Bu programda da açıkça görüldüğü gibi, Müsavat Partisi, hemen bağımsız bir devlet kurma yolunda bir politika izlemek yerine, öncelikle Rusya'ya bağlı geniş ölçüde imtiyazlara sahip muhtar bir idare kurmayı tercih etmiştir.[122]

D) Diğer Partiler

Azerbaycan'da olan siyasal durumdan burada yaşayan birçok halkın temsilcileri de yararlanarak çeşitli parti ve teşkilatlar kurarak siyasal hayatın aktörlerinden birileri oldular. XX. Yüzyılın başlarında Azerbaycan'da en çok etkili olan yabancı partilerin başında Ermeni Daşnaksütun Partisi gelmekteydi. Salt milletçi ve burjuva partisi olan Daşnaksütun Partisi, toplumun çeşitli kısımlarının çıkarlarını ve onların birliği tezini savunuyordu. 1890 yılında kurulan ve Türkiye topraklarında Ermenistan'ın bağımsızlığı için mücadeleni kendisinin temel hedefi ilan eden Daşnaksütun Partisi, zamanla bu mücadele alanını Türkiye sınırlarından çıkararak genişletmiş ve kitlelere denizden denize uzanan ve tüm Güney Kafkasya'yı içeren "Büyük Ermenistan" kurmak görüşünü yaymaktaydı.[123]

Genellikle Bakü'de güçlü ekonomik ve askeri güce sahip olan Daşnaksütun Partisinin, Azerbaycan'ın Gence, Şuşa ve diğer şehirlerinde de teşkilatları var idi. Çar Rusyası tarafından himaye edilen parti, Azerbaycan'ın batı bölgelerinde,

---

[121] Gendilov, a.g.e.s 69.
[122] Banu İşlet Sönmez, "Azerbaycan'da Yirminci Yüzyılın Başında ve 1990'lı Yıllarda Siyasî Gelişmeler, Azerbaycan Millî Hareketi ve Müsavat Partisi", **Akademik Araştırmalar Dergisi** Sayı: 6, (Erişim:28.10.2007) http://www.academical.org/dergi/makale/s6azerbeycan.htm
[123] Azerbaycan Tarihi, V, s. 110.

Karabağ'da, 1918 yılında ise Bakü'de büyük katliamların yapılmasına neden oldu.

Daşnaksütun Partisinden ilave Azerbaycan'da faaliyette olan başka bir Ermeni partisi olan Gnçak'ın da Ermeni işçiler arasında belirli bir nüfuza sahipti.[124] Gnçak da Daşnaksütun Partisi gibi bütün Ermenistan sorunun çözümü için Ermeniler arasında propaganda yapmaktaydı.

Bakü'de milli partiler dışında etkili partilerden biri de 1903 yılında kurulan Sosyalist Devrimciler (Eser) partisiydi. Bakü'de olan işçi sınıfının büyüklüğü ve onun grevlerde gösterdiği aktiflik yurtdışındaki Sosyalist Devrimciler Partisi, (SDP) Kafkasya'daki eser teşkilatlarının işine olan dikkatini artırmaya başladı. 1904 yılında SDP'nin Merkez Komitesi kendi müvekkili olan V. Volskini Bakü'de eser teşkilatlarını canlandırmak ve beraber terörist saldırılar düzenlemek için Daşnaksütun Partisiyle işbirliği kurmak amacıyla Bakü'ye gönderdi.[125]

Bakü eser teşkilatlarının temsilcileri ve SDP Merkez Komitesi, eser partisinin Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde bölmelerinin kurulmasına özen gösteriyorlardı. 1906 yılında bu amaçla Azerbaycan'a gönderilen Rizel ve Rayetski, "İttifak" adlı eser teşkilatı ve "Eş-Şems" (Güneş) isimli öğrenci teşkilatı kuruldu. "İttifak"ın aktif üyelerinden olan Azeri R. Melikov, M. Cuvarlinski, R. Şerifzade teşkilatın program ve taktik konularında eserlerle görüş birliğinde olsalar da milli konularda onlar eserlere katılmıyorlardı. Onlar daha fazla halkın bilinçlendirilmesi ve bağımsızlığını başlıca hedef olarak görüyorlardı.

1909 Ocak ayının 1'den Temmuz'un 1'ne kadar olan devirde Bakü'de olan partilerle ilgili dönemin emniyet müdürlüğünün özel şubesinin kayıtlarında aşağıdaki partilerin adı geçiyordu:[126]

1. Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi
2. Sosyalist Devrimciler Partisi
3. Demiryolu İttifakı

---

[124] Arif Balayev, **Azerbaycan Demokratik Respublikası**, Bakü, 1993, s. 83.
[125] **Azerbaycan Tarihi**, V, s. 111.
[126] İbrahimoğlu, a.g.e., s. 74-75.

4. Ermeni Devrimci Partisi
5. Ermeni Sosyal Demokrat İşçi Teşkilatı
6. Gnçak
7. Himmet partisi.

Bundan başka 1905 yılında Gence'de Şefi Bey Rüstembeyov'un önderliğinde Geyret (Gayret) Partisi kurulmuştu. Ama kaynaklarda parti ile ilgili kaynaklara rastlanamaması parti hakkında bir şeyler söylememize imkân vermemektedir.

Bu devirde partilerden ilave Azerbaycan'da gençlik ve öğrenci teşkilat ve birlikleri de kurulmaktaydı. Bu gençlik ve öğrenci birliklerinin en temel özelliklerinden biri onların daha fazla sol yönlü partiler özellikle Bolşevikler tarafından kurulması ve teşkilatlanmasıydı. Bu tip teşkilatlara örnek olarak, 1918 yılında sol görüşlü gençlerin Bolşevikleşmesi amacıyla kurulan RSDİ(b)P'nin Bakü Komitesinin kanadı olan Gençler Teşkilatının ve Çapçı Gençler Teşkilatının amacı, işçi gençlere eğitim vermek, onların devrimci hislerini geliştirmek idi. Bundan başka Ermeni gençlerden oluşan Beynelmilelci İşçi Gençler İttifakı (1919 Mayısında Bakü Kongresinde kendisini Komünist Gençler İttifakı adlandırdı), 1919 yılının 22 Eylül'ünde Ermeni-Gürcü gençler birliği olan "Spartak"la birleşmeye karar verdi.[127] Müslüman öğrencilerden oluşan Müslüman Talebeleri İttifakı ise Bolşevikler tarafından desteklenen diğer teşkilatlar gibi iyi teşkilatlanamadığından ve ister siyasal isterse de ekonomik açıdan destek göremediği için etkili olamıyordu ve çok geçmeden dağıldı.

[127] Hemze Ceferov, "Bolşevik Gençler Teşkilatlarının Anti-Azerbaycan Faaliyeti (1917–1920), **Dirçeliş XXI Dergisi**, Sayı 102–103, 2006, s. 238–239.

2.2. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nde Partilerin Durumu (1918–1920)

2.2.1. Azerbaycan'da Bağımsızlık Mücadelesinde Müsavat Partisi'nin Rolü

Rusya'da 1917'de gerçekleşen Bolşevik Devrimi ile birlikte Kafkas halklarının özgürlük hareketlerinde yeniden bir canlanma görüldü. Bu hareketler bir temelden yoksun değildi, zira devrimin ilk gönlerinde oluşturulan Geçici Hükümet, halka müracaat ederek yayımladığı ihtilal beyannamesinde demokratik hakların temin olunacağını, kısa bir süre içerisinde Rusya Temsilciler Meclisinin seçileceğini ilan etti. Bolşeviklerin bağımsızlık taleplerine karşı olumsuz tepkileri ve yönetimleri döneminde Azeriler de dâhil olmak üzere halkların karşılaştığı baskı ve kısıtlamalar bu sözlerin gerçekliğinin olmadığını ortaya çıkardı. Ancak bu sözlere dayanarak bağımsızlık arzuları canlanan Kafkas halkları, devrimin ilk aylarında bağımsızlık yolunda adımlar atmaya başladılar.

Mart'ın 5'de Bakü'de Geçici Hükümeti kabul eden Bakü İçtimai Teşkilatlar Birliği ve onun Geçici İcra Komitesi kuruldu. Bunun yanı sıra Bakü'de birçok işçi ve asker teşkilatları ve birlikleri (Sovyetleri) kurulmaya başlandı. 1917 yılının 7 Martında ise 52 bin işçi asker ve hizmetçi tarafından seçilmiş 52 temsilciden oluşan (9 bolşevik, diğerleri eser ve Menşevik). Bakü İşçi Temsilcileri Sovyeti kuruldu, kurumun başına Ermeni Stepan Şaumyan getirildi.[128]

Devrim bütün Müslümanların ve Azerbaycanlıların siyasal aktifliğini artırdı. Böyle karışık bir zamanda yapılması gereken en önemli iş tek Güney Kafkasya'da değil, bütün Rusya'da olan Müslümanların dağılmış olan gücünü bir arada toplamak idi. 1917 yılının 27 Mart'ında Bakü Müslüman Milli Konseyinin Geçici İcra Komitesi kuruldu ve Müsavat Partisinin üyesi olan Memmed Hesen Hacınski onun başkanı seçildi.

[128] İbrahimoğlu, a.g.e., s. 81.

Şubat Devriminden sonra Azerbaycan'da milli hareketin taşıyıcısı olan ve çok kısa bir zaman içerisinde büyük siyasi kuvvete dönüşmeyi başaran Müsavat Partisi, Rusya'nın demokratik-federasyon yönetim biçiminde olmasını, Azerbaycan'a milli muhtariyet verilmesini, 20 yaşını doldurmuş olan Azerbaycan vatandaşlarına oy hakkı verilmesini görüşünü savunmaktaydı. 15–20 Nisan 1917'de Bakü'de Kafkasya Müslümanlarının I. Kurultayı geçirildi. Kurultayda konuşma yapan M. E. Resulzade, aşağıdaki fikirleri seslendirdi: "Federasyon prensipleri esasında demokratik cumhuriyet Rusya devlet biçiminin Müslüman halklarının çıkarlarını en iyi temin eden devlet biçimi gibi tanınsın".[129]

Kurultayda kabul edilen daha bir önemli kararname gibi Müslüman kadınlara da erkeklerle eşit olarak siyasal ve iktisadi haklar verilmesini gerekli olduğunu göstermekteydi. M. E. Resulzade, bunu aynı konuşmasında şöyle ifade ediyordu: " Bütün diğer halkların kadınlarının erkeklerle eşit olarak içtimai-siyasal hareketlere katıldığı ve bu yolla da kendi milletlerinin başarılarına katkıda bulunduğu bir zamanda Müslüman kadını "hapiste" kala bilmez ve kalmamalıdır."[130]

Kafkasya Müslümanlarının I. kurultayı, Rusya Müslümanlarının çıkarlarını ifade ederek, Rusya Müslümanlarının milli hareketlerinin güçlenmesinde ve demokratik cumhuriyet prensiplerine dayanan devlet yönetimi şeklinin seçilmesinin kararlaştırarak Rusya Müslümanlarının siyasal hayatında önemli bir gelişme oldu.

Bütün bunlara rağmen kurultayda, "Rusya Müslümanları arasında genel bir birlik mi yoksa her Müslüman bölgenin coğrafi ve idari özerkliğinin tanınması mı?" konusunda bazı ciddi tartışmalar halen de kalmaktaydı ve bu tartışmalar 1–11 Mayıs 1917'de Moskova'da toplanan "Rusya Müslümanları Kongresi"ne de taşınmıştır.[131]

---

[129] **Azerbaycan Tarihi**, **V**, s. 273.
[130] **Azerbaycan Tarihi**, **V**, s. 275.
[131] Arif Balayev, **Azerbaycanskoye Natsionalno-Demokratiçeskoye Dvijenie 1917–1920 Godı, (1917–1920 Yılları Arasında Azerbaycan Milli-Demokratik Hareketi)**, Bakü, 1990, s. 49–50.

Kongre'nin gündeliğinde duran esas meseleler, Rusya'nın olası yönetim şekli: kültürel ve mahalli muhtariyet; savaşa bakış; Temsilciler Meclisi; kadın, işçi, toprak meseleleri; bütün Rusya Müslümanlarının Milli Konseyini seçmek ve başka bu gibi konulardan oluşuyordu. Kongre'de halledilmesi gereken ve üzerinde daha fazla tartışılan konu olan Rusya'nın yönetim şekli üzerinde uzun bir süre uzlaşma sağlanılamadı. Sonuçta kongrenin büro başkanı Ahmet Salihov'un kültürel muhtariyetle iktifa eden ve merkeziyetçi devlet sistemini destekleyen görüşü 291 lehte 422 aleyhte ol alırken, M. E. Resulzade'nin federal düzen kurma sistemi 446 lehte 271 aleyhte oy alarak kabul edildi. Buna göre "memleketin idare şekli" hakkında aşağıdaki karar kabul edilmiş oldu:[132]

1. Müslüman milletlerinin menfaatlerini gerçekleştirmek için en uygun rejim milli ittifak ve toprak muhtariyetine dayanan ve belli toprakları mevcut olmayan milletlere milli-medeni muhtariyet temin eden halk cumhuriyetidir.

2. Rusya'da yaşayan Müslüman milletlerin bütün dini ve medeni işlerini usule göre yürütmek ve Müslümanların birlikte hareket etmelerini sağlamak için kendileriyle ilgili kanunları çıkarma hakkına sahip Umum Rusya Müslümanlarının bir merkezi teşkilatı kurulur.

Kongre'den sonra Bakü'nün Müslüman ilçelerinde mitingler düzenleyen Müsavat Partisinin Merkez Komitesi, 1 Eylül'deki konferansında devrimi desteklemek amacıyla parti üyeleri tarafından bütün gereken önlemlerin alınması ve hatta gerektiği takdirde silaha bile el atılması hakkında karar kabul etti.[133]

1917 yılında Azerbaycan'da aktifleşen Bolşevikler, Bakü Sovyet'ine tekrar seçimler yapılmasını talep ettiler. İddialı partiler seçimlerin demokratik seçilmesini talep ettiler. Müsavat Merkez Bürosu uzun tereddütten sonra seçime katılmaya karar verdi ve bu yüzden de işçiler arasında seçim propagandası yapamadı.

---

[132] Devlet, a.g.e., s. 254.
[133] Teyyub Nesirov, **Borba za Vlast v Azerbaydjane 1917–1920 (Azerbaycan'da 1917–1920 Yıllarında Hâkimiyet Uğrunda Mücadele**), Bakü, 1993, s. 27.

1917 yılının 22 Ekim seçimlerinin sonucu her kes gibi Müsavatçılar için de gözlenilmez oldu. Seçimlerde oy oranı bu şekilde dağılmaktaydı:[134] Müsavat 9617, Eserler 6305, Bolşevikler 3823, Menşevikler 687, Daşnaklar ise 528.

Bu seçimlerden sonra Müsavat Partisi, ülkede hâkimiyet kurumlarının oluşturulması sürecini büyük oranda etkilemeye başladı.

26 Ekim 1917'de Bolşevikler Rusya'da Geçici Hükümeti devirerek Rusya Halk Komiserleri Sovyet'ini kurdular. Bolşeviklerin iktidara gelmeleri, imparatorluğun diğer ülkelerinde olduğu gibi Azerbaycan'da da büyük bir coşku uyandırdı. Çünkü Bolşeviklerin vaat ettikleri ilkeler bu zaman Müsavat'ın da prensiplerine uyduğu için Müsavat Partisi aynı döneme denk gelen konferansında bekleme kararı aldı.

26 Ekim İhtilali haberinin hemen ardından Bolşevikler, Bakü Sovyet'ine tekrar seçimler yapılmasını talep ettiler ve Bakü'de oluşturdukları çoğunluktan ve Eser, Menşevik ve Müsavatçılar arasında yaranan anlaşmazlıktan da yararlanarak 2 Kasım'da Bakü Sovyet'inde salt çoğunluğa sahip oldular. Ama Bolşevikler daha da ileriye giderek Bakü Sovyet'ine rakip olabilecek bütün kurumları ortadan kaldırmaya giriştiler. Bundan başka Bolşeviklerin milli meselelere ciddi bakmamaları ve mücadelenin sadece sınıf boyutuna önem vermeleri durumu gerginleştirdi.

11 Kasım 1917'de Tiflis'te Güney Kafkasya'nın esas güçlerini temsil eden Gürcü Sosyal Demokrat Partisi (Menşevik), Müsavat Partisi ve Daşnaksütun Partisi toplantı yaparak Rusya Bolşevik hükümetini tanımadıklarını ve Bağımsız (Güney) Kafkasya Hükümetini kurduklarını ilan ettiler. Kasım 15'te güney Kafkasya Komiserliği kuruldu ve onun terkibine Gürcistan'dan Gegeçkori (başkan) ve Çhengeli, Azerbaycan'dan F. H. Hoyski, M. Y. Ceferov, H. Melik-Aslanov ve daha 3 Ermeni ve bir Eser temsilci katıldılar.[135]

---

[134] **Azerbaycan Tarihi: En Kadim Devirlerden XX. Asrın Evvellerine Kadar** (Edit. İgrar ALİYEV), Bakü, Elm Yayınevi, 1993, s. 243.
[135] **Azerbaycan Tarihi, V**, s. 292.

Kuruma dâhil olan milletlerin Milli Şuraları (Konsey) zaman kaybetmeden milli silahlı birliklerin oluşturulmasına başladılar. Azerilerin çar ordusunda orduya alınmamaları nedeninden dolayı tecrübeli asker ve silah konusunda olan sıkıntılarını karşılamak amacıyla Azerbaycan Milli Şurası, Kafkasya Cephesinden Rusya'ya dönen askeri trenlerin önünü keserek silahlarını almağa başladılar. Büyük zorluklara rağmen Azerbaycan Milli Şurası, 15 bin tüfek, 70 makineli tüfek ve 20 top ele geçirdi.[136]

1917 yılının sonu ve 1918 yılının başlarında Türk ordusunun taarruzları Kafkasya Hükümetinin güçsüz bir durumda olduğunu ortaya koydu. Bu yüzden 22 Şubat'ta her 3 milletin temsilcileri tekrar bir araya gelerek hükümetin dağıldığını ve 23 Şubat'ta ise onun yerine Zakafkasya Seymi'nin (Güney Kafkasya) kurulduğunu ilan ettiler. Seymin terkibine Menşeviklerden 32, Azerbaycan'dan Müsavatçılar ve onlara katılan tarafsızlardan 3 Daşnaklardan ise 27, diğer partilerden ise toplam 14 temsilci katılmaktaydı.[137]

Seyme dâhil olan Azerbaycan Milli Şurasında aşağıdaki partiler katılmaktaydı:[138]

1. Müsavat Partisi;
2. Tarafsızlar Grubu;
3. Ehrar Partisi;
4. İttihad Partisi;
5. Sosyal-Devrimciler Partisi (Eser);
6. Sosyal-Demokratlar Partisi

Seymde Azerbaycan'ın siyasal partilerinin 44 temsilcisi var idi. Onlardan Himmetçi-Menşevikler Gürcü grubuna dâhil olmuş, diğerleri ise Müslüman grubunda birleşmişti.

---

[136] Nesirov, a.g.e., s. 103.
[137] Balayev, 1990, s. 74.
[138] Ekber Ağa Şeyhülislamzade "Azerbaycan Nece Kuruldu?", (Erişim: 13.04.2007) http://www.xalqcebhesi.az/axc85.html

Seym dâhilinde birçok konuda ortaya çıkan sorunlar Seymi uzun süre yaşatmadı. Özellikle Türkiye ile savaş konusunda Gürcü ve Ermenilerin Azeri temsilcilerle anlaşamamaları ve Daşnakların ister Azerbaycan'da milli zeminde katliamlar yapması ve 1918 yılında Bakü Sovyet'iyle beraber Daşnakların Bakü'de ve etraf ilçelerde katliamlar yapması Seym içerisindeki anlaşmazlıkları zirveye tırmandırdı.

Bakü Sovyeti Müsavat Partisini en büyük rakibi olarak gördüğünden onun halk içerisindeki temelleri zayıflatmak için büyük hazırlık işlerine başladı. Bu amaçla Rusya'nın çeşitli bölgelerinden 5 bine kadar Ermeni askeri birliklerini Bakü'ye getirip 30 Mart'ta Bakü'de Müslümanlar yaşayan mahallelere saldırdı. Daha sonra katliamlar, Şamahı, Guba, Lenkeran ve diğer bölgelerde de yapıldı. Binlerce Azerinin şehit edildiği bu katliamlar sonucunda Müsavat Partisi, güç kaybetse de az bir süre sonra tekrar büyük güç olarak ortaya çıktı.[139]

Bakü Sovyet'inin bu cinayetini cezalandırmak için Azeri temsilciler Seymden Bakü Sovyet'ine saldırmak talebinde bulundular. Ama Seymin ordusu Sovyet tarafından mağlup edildi. Seymin kendi gücüyle Sovyetleri yenemeyeceğini gören Azeri temsilciler Türkiye ile konuşmalara başladı. Seymin güçsüzlüğü ve ayrıca Daşnakların Bakü Sovyet'iyle beraber iş yapmaları ve hem de Azerbaycan'ın batısında Müslümanları katletmesi, gürcülerin ise Almanya ile tek taraflı konuşmalara başlaması Seym'e olan güvenin ortadan kaybolmasına neden oldu.

26 Mayıs 1918'de Seymin son ilcasında Gürcü temsilciler Gürcistan'ın bağımsızlığını ilan ettiler. 28'de ise Azerbaycan ve ardıyla da Ermenistan kendi bağımsızlıklarını ilan ettiler.

[139] Azerbaycan Tarihi, V, s. 307.

2.2.2. Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Siyasal Partiler

Kafkasya Seyminin çöküşü Kafkasya'da 3 bağımsız devletin kurulmasıyla sonuçlandı. 27 Mayıs'ta Azerbaycan temsilcileri, Geçici Milli Şura'nın kurulmasına karar verdiler. Şuranın başkanlığına Müsavat Parti başkanı M. E. Resulzade, İcra Komitesinin başkanı olarak da F. H. Hoyski seçildi. Seçilen Milli Şura, 28 Mayıs'ta 6 maddeden oluşan Misak-i Milli'ni (Bağımsızlık Bildirgesi) 2 tarafsız oya karşın 24 oyla kabul etti. Misak-i Milli'de aşağıdakiler söylenmekteydi:[140]

1. Azerbaycan tüm hukuklara sahip bağımsız bir devlettir. O Güney Kafkasya'nın Güney ve Doğu kısımlarını içermektedir. Tüm hâkimiyet Azerbaycan halkına aittir;

2. Bağımsız Azerbaycan'ın yönetim şekli cumhuriyettir;

3. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, bütün dünya devletleri ile özellikle komşu halklar ve devletlerle dostluk ilişkileri kuracaktır;

4. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, kendi sınırları içerisinde millet, din, sınıf ve cins ayrımı yapmaksızın bütün vatandaşlarına tam hukuklu vatandaşlık ve siyasal haklar vermektedir;

5. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, kendi sınırları dâhilinde yaşayan bütün halkların serbest inkişafını temin edecektir;

6. Meclis-i Müessisan (Millet Meclisi) toplanıncaya kadar Azerbaycan idaresinin başında genel seçimle kurulan Milli Şura ve Milli Şura karşısında mesul olan Geçici Hükümet durur.

Bağımsızlık Bildirgesinin kabulünden sonra aynı toplantıda ilk Azerbaycan hükümetini oluşturmak görevini almış olan Feteli Han Hoyski, Geçici Hükümetin terkibini ilan etti:[141]

Başbakan ve İçişleri Bakanı – Feteli Han Hoyski (tarafsız);

---

[140] **Azerbaycan Gazetesi**, 4 Ekim, 1989.
[141] Balayev, 1990, s. 97.

Maliye ve Halk Maarif Bakanı – Nesib Bey Yusifbeyli (Müsavat);
Dışişleri Bakanı – Memmed Hesen Hacınski (Müsavat);
Yollar ve Posta-İstasyon Bakanı – Hudadat Bet Melik-Aslanov (Müslüman Sosyalist Bloğu);
Adliye Bakanı – Halil Bey Hasmemmedli (Müsavat);
Tarım Bakanı – Ekber Şeyhülislamov (Himmet);
Harbiye Bakanı – Hosrov-Paşa Bet Sultanov (İttihad);
Ticaret ve Sanayi Bakanı – Memmed Yusif Ceferov (tarafsız);
Devlet Kontrol Bakanı – Camo Hacınski (Müslüman Sosyalist Bloğu)

Kabineyi kurduktan sonra Başbakan F. H. Hoyski, ilk iş olarak Gence Merkez olmak üzere (Çünkü Bakü Bolşeviklerin ve Ermeni Taşnakların elindeydi) Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetinin (ADC) kuruluşunu yabancı devletlere bildirmiştir.

1918 yılının yazında Geçici Hükümet, 16 Haziran'da Gence'ye yerleştikten sonra Azerbaycan'da iki hâkimiyetlilik ortaya çıktı. Azerbaycan'ın batısı ADC'nin, Doğu kısmı ise Bakü Halk Komiserleri Sovyeti'nin etki alanında idi. Bakü'nü kurtarmak için Müsavatçıların etkisiyle Azerbaycan Hükümeti, Türk ordusunu yardıma çağırdı. Nuru Paşa'nın kumandanlığı altında Azerbaycan'a giren Kafkas İslam Ordusu, ilk zamanlar yeterli güce sahip değildi. Milli Şura'nın demokratik ve devrimci ruhlu üyelerden oluşmasını istemeyen iri toprak sahipleri ve bazı burjuva kesiminin ikna ettiği Nuru Paşa, Azerbaycan'da Hoyski kabinesinden başka bir siyasal güç tanımadığını bildirdi. 1 Haziran'da Milli Şura yeni hükümetin teşkil olunmasına ve kendisinin bütün yetkilerinin yeni hükümete verilmesi ile ilgili karar kabul etti. Aynı gün Müsavat, tarafsızlar ve İttihatçılardan oluşan yeni Hükümet kuruldu.[142]

15 Eylül'de İslam ordusu Bakü'yü ele geçirdi ve Milli Hükümet Bakü'ye taşındı. Ortaya çıkmış durumun uygun olmaması nedeninden dolayı

[142] **Azerbaycan Tarihi, V**, s. 322.

Azerbaycan hükümeti Milli Meclis çağırmanın zor olduğu kanaatinde olduğu için tekrar Milli Şuranı oluşmasına karar verdi. Milli Şura, parlamento seçimlerine kadar kendisini geçici olarak parlamentoya dönüştürmeye karar verdi. 20 Kasım 1918'de Azerbaycan Milli Şurası, ülkede âli yasama organının kurulması ile ilgili kanun kabul etti. Bu kanuna göre 120 üyeden oluşacaktı. Parlamentonun esas özeğini oluşturan Milli Şura'nın 44 üyesinden başka daha 36 Müslüman üye de seçilmişti.[143] Parlamentoda 80 Azerbaycanlı, 21 Ermeni, 10 Rus ve Alman, Gürcü, Yahudi, Polonyalılarında temsilcilerinin olması kararlaştırılmıştı.[144]

7 Aralık, 1918'de işine başlayan parlamentodaki milletvekillerinden 10'u Ermeni, 5'i Rus ve diğer 5'i ise Rus dilli halkların temsilcileriydi.

Bundan başka parlamentoda 3 fraksıya ve grup temsil olunmuştu. 1919 yılının başlarında parlamentoda toplam 79 üye vardı. Müsavat grubunu 23, İttihadı 11, Ahrar'ı 9, Himmet'i 5, Müslüman Sosyalist Bloğu'nu 5, tarafsızları 15, etnik azınlıkları 4, Rus-Slavyan Cemiyeti'ni 3, Ermeni grubunu 4 milletvekili temsil etmekteydi.[145]

Parlamentonun ilk toplantısında gruplar, kendi bildirgelerini okudular. M. E. Resulzade'nin okuduğu Müsavat'ın bildirgesinin esasını mili-demokratik prensipler oluşturuyordu. Bildirge Azerbaycan'ın bağımsızlığının kuvvetlendirilmesi, toprakların hiçbir ücret ödenmeden çiftçilere dağıtılması, toprak üzerinde mülkiyet haklarının tanınması, 8 saatlik iş günü ve diğer meseleleri öne çıkarmaktaydı.

Tarafsızlar ise güçlü ordu oluşturmak, demokratik cumhuriyetin esaslarını kuvvetlendirmek, geniş sosyal reformlar geçirilmesini, İttihat grubu "İslam sosyalizmi" prensiplerini ve toprakların köylüler arasında bölünmesini, Sosyalistler grubu ve Himmetçi Menşevik gruplarının bildirgelerinde ise Batı

---

[143] İlahe Hemidova, **Azerbaycan Demokratik Respublikasının Milli Siyasetinin Nezeri Problemleri**, Bakü, 1995, s. 46.
[144] "Azərbaycan Demokratik Respublikasının Parlamenti", (Erişim: 26.02.2007) www.uludil.gen.az/adr/7.php
[145] Nesib Nesibzade, **Azerbaycan Demokratik Respublikası**, Bakü, 1990, s. 80.

Avrupa'ya parlamento heyetinin gönderilmesini, 8 saatlik iş günü, kadın hakları ve diğer şartlara öncelik tanımaktaydı.

Azerbaycan parlamentosunun yaşadığı toplam 17 ay boyunca toplam 145 toplantısı olmuş ve bu toplantılarda 315 kanun layihası müzakere etmekle büyük bir çalışkanlık örneği göstermiştir.[146]

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Parlamentosunda faaliyet gösteren parti grubu ve grupları, onun toplantılarında kendi parti ve gruplarının çıkarları ve ideolojileri doğrultularında hareket ediyorlardı. Onların arasında en büyük ve etkili olan parti, Azerbaycan halkının milli çıkarlarının taşıyıcısı ve parlamentoda çoğunluğu oluşturan Müsavat Partisiydi. Bu parti grubu demokratik demokrat tarafsızlar grubu ile parlamentonun ve hükümetin faaliyetinin esas yönlerini belirlemekteydi. Müsavat Partisi, parlamentoda çoğunluğa sahip olmasına rağmen devletin genel çıkarları acısından her zaman diğer parti grupları ile temas ve koalisyon halinde çalışmalara önem vermekteydi. Parlamentoda Müsavat'tan sonra çoğunluğu oluşturan İttihat grubu, 1919 yılının Aralığına kadar egemen milli demokratik görüşe karşı muhalefette olmuş ve hükümetin teşkiline katılmamakla beraber, parlamentoda hükümetin faaliyetini daimi eleştiren grup olmuştur.[147]

Azerbaycan Parlamentosunda sol yönde faaliyette gösteren gruplardan biri olan sosyal-demokrat bloğu, kendilerini her zaman işçi, köylü ve fakır kesimin destekçileri gibi gösterseler de aslında parlamentonun bütün toplantılarında Azerbaycan'ın Sovyet Rusya'sına birleştirilmesini, sosyalizmin Azerbaycan'da tesis edilmesinin daha iyi olacağı görüşünü yaymaktaydı.

1920 yılının başlarından başlayarak Müslüman parti ve grupları-Müsavat, Ahrar, İttihat, sosyalistler, komünistler ve tarafsızlar arasında mücadelenin güçlenmesi ülkede siyasal durumu gerginleştirmekteydi. Müsavat Partisi, bu partiler içerisinde kendisinden sonra parlamentoda çoğunluğa sahip olan

---

[146] **Müsavat Gazetesi**, 7 Aralık, 2003.
[147] "Azərbaycan Demokratik Respublikasının Parlamenti", (Erişim:26.02.2007) www.uludil.gen.az/adr/7.php,

İttihatçıların faaliyetlerini kontrol altında tutabilmek için onlara bir grupta birleşme teklifi etti ama İttihatçılar bunu reddettiler.

Kuzeyden Sovyetlerin baskısı artıkça ülke içerisinde bu sol yönlü gruplar daha da aktifleşmeye başladılar. 11–12 Şubat, 1920'de Bakü'de Rusya Komünist (b) İşçi Partisinin Bakü Komitesinin, Himmet Partisinin ve Adalet partisinin 1. kurultayı geçirildi ve komünist teşkilatlarının Azerbaycan Komünist (b) Partisi adı altında birleşme teklifi kabul edildi.[148] Aslında Azerbaycan Komünist Partisi, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığına karşı propaganda amaçlı çeşitli etkinlikler düzenlemek için Rusya'nın politikasının sadece bir taşıyıcısı idi.

Ülkedeki siyasi parti ve teşkilatlar arasında artan gerilim Kızıl Ordu'nun harekete geçmesiyle daha da artmıştır. Derbent'te bekleyen XI. Kızıl Ordu'nun Azerbaycan sınırına harekete geçmesiyle, Azerbaycan kendisini bağımsızlığı tehdit eden siyasal krizlerin içinde bulmuştur. Mart ayı sonunda komünistlerin tutuklanmasını protesto eden sosyalist blok, hükümetten desteğini çekmiş, bu ise siyasal krizi iyice derinleştirmiştir. Bu olaydan 1–2 hafta sonra bütün Menşevik Himmetçiler de RKP'ne katılmış ve böylece Azerbaycanlı Marksistler arasındaki bölünmeler ortadan kalkmıştır.

Azerbaycan Parlamentosunun son toplantısı 1920 yılının 27 Nisan'da Bakü'nün Bolşevik Rusya'sı tarafından işgali zamanı yapıldı. Bu toplantıda Bakü limanındaki savaş gemilerinin silahlarının çevrili olduğu parlamento, uzun ve sert tartışmalar sonucu, ülkede kan dökülmemesi ve halkın zarar görmemesi için 27 Nisan gece yarısı iktidarı Bolşeviklere devretmeyi kabul etmiştir.[149] Azerbaycan Komünist Partisinin de baskıları ile parlamentoda yapılan son toplantıda hâkimiyetin Azerbaycan Komünist Partisine verilmesi kabul edildikten sonra Müsavat Partisi, başta olmakla milli yönlü partilerin hepsi çok sık takibe alındılar. Bu partilerin üyelerinin büyük bir bölümü Bolşevik terörü sonucunda

[148] "Azerbaycan Komünist Partisi", **Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi**, I. Cilt, Bakü, 1979, s. 287.
[149] Swietochowski, a.g.e. 242.

katledildi, diğer kısmı ise başta Türkiye olmakla başka ülkelere gitmek zorunda kaldılar.

2.3. Azerbaycan'da Sosyalizmin Kurulması ve Tek Parti Dönemi

2.3.1. Azerbaycan Komünist Partisinin İktidar Olması

Azerbaycan'da Sovyet Hâkimiyeti kurulduktan sonra ülkenin her tarafında parti teşkilatlarının faaliyeti güçlendi ve onların sıralarında Azerbaycanlıların sayısı birçok kez artmaya başladı. Ama 1920 yılında Bakü'de idarecilik esasen Bakü Parti Teşkilatı ve Bakü Sovyeti İcra Komitesinde idi. Hatta onlar AKP Merkez Komitesini ve Azerbaycan Halk Komiserleri Sovyet'ini bile tanımak istemediler.[150]

Çok geçmeden ülkeye Rusya Komünist Partisi tarafından ülke ekonomisinin ve petrol tasarrufunun Rusya'nın ihtiyaçlarına uygun şekilde düzenlenmesi için bazı şahıslar gönderildi. Azerbaycan halkı ve serveti ile bağlı kabul ettikleri kararlarda onlar AKP ile fikir alış verişinde bile bulunmuyorlardı. Hatta çok geçmeden Azerbaycan'ı işgal eden XI. Kızıl Ordu kumandanı G. K. Orconikidze, Azerbaycan'ın Rusya ile birleşmesini talep etti ama başta eski Himmetçi ve Azerbaycan Komünistlerinin en başta gelen ismi olan Neriman Nerimanov olmakla büyük bir çoğunluk buna karşı çıktılar. Nerimanov, V. İ. Lenin'e sürekli mektuplar yazarak onun bağımsız Sovyet Azerbaycan'ı sözü verdiğini hatırlatmaktaydı.[151]

Bolşevikler Azerbaycan'da güçlü kadro yetiştirmek amacıyla AKP'nin II. Kurultayında Yüksek Parti Okulu kurulmasını öngören karar kabul etti. Daha sonra diğer partiler özellikle milletçi-burjuva partilerinin kalıntılarının tamamen

[150] **Azerbaycan Tarihi**, VI, Cilt, Bakü, 2001, s. 30.
[151] Neriman Nerimanov, (1870–1925), **Ucgarlarda İnkilabımızın Tarihine Dair**, Bakü, 1992, s. 6.

mahvedilmesi ve AKP'nin halk arasında güçlü sosyal temellerini oluşturmak için geniş propaganda faaliyetlerine başladılar.

Bu yolda Bolşeviklerin işini zorlaştıran en büyük sorun ise işgalden sonra yurt dışında yerleşmiş olan Azerbaycan muhacirlerinin yurt dışında Sovyetler aleyhine geniş ölçüde faaliyet göstermeleri idi. Hatta Müsavat Partisinin yurt dışında kalan temsilcileri m. E. Resulzade, E. M. Topçubaşov ve diğerleri biraz daha ileri giderek Gürcistan, Ermenistan ve Kuzey Kafkasya'nın birçok küçük Cumhuriyetlerinden olan muhacirlerle işbirliği yaparak ölçülerini genişlettiler. Bu bakıma 1932 yıllında AKP'nin kurultayında alınan karara göre Müsavat Partisi ile sadece dâhilde değil ülke dışında da mücadele edilmelidir.[152]

1921 yılının 6–9 Mayıs'ında Azerbaycan'da Birinci Umum Azerbaycan Sovyetler kurultayı geçirildi. Ülke genelinde seçilmiş 601 temsilciden 590'ın katıldığı kurultay aslında komünist temsilcilerden oluşmakla AKP'nin siyasetinin bir taşıyıcısı idi. Çünkü kurultayda hiçbir başka parti veya siyasal muhalefet temsil olunmamıştı. Birinci kurultayın yaptığı başka bir iş ise Rusya Anayasasına uygun olarak hazırlanmış ilk Azerbaycan Anayasasını onaylaması oldu.

Bu devirde tek siyasal partiler değil işçi sendikaları ve diğer işçi, köylü gençlik teşkilatları da Rusya'daki alternatiflerine birleşmekle kendi bağımsızlıklarını kaybetmekte ve Rusya'daki teşkilatların araçları haline gelmekteydi.[153]

1930 yıllarında Azerbaycan Komünist Partisi, halk eğitimi, devlet idareciliği, toplumsal ilişkilerin oluşturulması, kültür ve ekonomi alanlarında önemli bir role üstlenmiş bulunuyordu. Bütün bu etkinlikler partinin üye sayısını da hızla artırmaktaydı. 1928 yılının başlarında parti üyelerinin sayısı 32270 idiyse, 1933 yılında bu rakam 73680'e ulaşmıştı.[154]

---

[152] Memmed Emin Resulzade, **Esrimizin Seyavuşu**, Bakü, 1991, s. 93.
[153] D.B. Guliyev, **Borba Komunistiçeskoy Parti Za Osuşestvlenie Leninskoy Natsionalnoy Politiki v Azerbaycane, (Leninist Milli Politikaların Azerbaycan'da Uygulanması İçin Komünist Partinin Yaptığı Mücadeleler),** Bakü, 1970, s. 239.
[154] "Azerbaycan Komünist Partisi", a.g.e., s. 291.

Bu dönemden başlayarak en az 3 kişiden az olmayan komünist bulunduran fabrika ve birliklerde parti grubu kurulmaya başlandı. Çok geçmeden bu süreç köylere de kaydırıldı. Ama tüm bu gelişmelere rağmen 20-30'lu yılların parti içi mücadele ve gerginlik bütün ülke ve partinin hayatında çok etken oldu. Sanayileştirme, köylerde kollektifleştirilme (köylü birliklerinin kurulması) ve "medeni devrimin" gerçekleştirilmesi zamanı Umum İttifak Komünist Partisi dâhilinde sağ gruplar oluşmaya başladı. Bu kesim sanayileştirmenin hızlı yapılmasına karşı çıkıyor, zengin köylülere karşı yapılan sert muamelelerin kabul edilmez olduğunu söylüyorlardı. Bu durumda 1929–1930 yıllarının parti konferansında parti dâhilinde sert düzenlemeler yapılmasına karar verildi ve partinin karşı gelen üyelerden temizlenmesi sonucunda AKP üyelerinin yüzde 10'u partiden çıkarıldı. Bu kesim daha sonra özellikle 1937 yılının kanlı baskıları sonucunda tamamen mahvedildi.[155]

1934 yılından başlayarak Azerbaycan Komünist Partisinin I. Kâtibi seçilen Mir Cefer Bağırov, Stalin ve Beriya'ya olan yakınlığından yararlanarak Azerbaycan'da binlerle insanın ölümüne yol açan bir politika izlemeye başladı. Bu dönem katledilen ve hapse atılan insanların büyük bölümü aydın kesimi ve Azerbaycan'da Sovyet hâkimiyetinin kurulmasına yardımcılık etmiş şahıslar bulunuyordu. Azerbaycan'da Sovyet hâkimiyetinin kurulmasında etkili olmuş ilk Azerbaycanlı komünistlerden olan H. Sultanov, E. Garayev, G. Musabeyov, Ç. İldırım, D. Bünyadzade, M. Hacıyev, R. Ahundov ve diğerleri bu dönemde öldürüldüler.

1941–1945 yıllarında Almanya'nın SSCB'ye saldırısı Sovyetler Birliği'ne 20 milyon Sovyet insanın öldürülmesi ve sayısız zararlara yol açtı. Ama Komünist Partisi sahip olduğu bütün imkânlarını kullanarak geniş kitleleri seferber ede bildi ve hem savaşın kazanılmasında ve hem de Savaş sonrası Azerbaycan'da ekonominin ve petrol üretiminin büyümesinde büyük katkı sağladı.[156]

---

[155] **Azerbaycan Tarihi**, **VI**, s. 275.
[156] İgrar Aliyev, **Azerbaycan Tarihi**, Bakü, 1993, s. 319.

1970'li yılların sonu ve 1980'lerde Sovyetler Birliğinin toplumsal-siyasal, ekonomik ve manevi hayatında derin krizler ortaya çıkmaktaydı. Krizin temel nedeni güçlü niteliklere sahip olan rehber talep eden Komünist Partisinin uzun süre boyunca onu yönlendirebilecek yüksek beceri ve vasıflara sahip liderler yetiştirememesiydi.[157] Toplumsal hayatın bütün alanlarında partinin kontrolü güçlendikçe parti dâhilinde zayıflamalar ve çürümeler oluşmaktaydı.

Sovyet döneminde Azerbaycan Komünist Partisinin tek başına hegemonyası 1985'de Sovyetlerde Komünist Partisi başkanlığına getirilen M. S. Gorbaçov'un başlattığı özgürlükçü Perestroyka (Yeniden kurma) ülke ekonomisine ciddi zararlar vurdu.

Azerbaycan'a bağlı "Dağlık Karabağ" Özerk Bölgesinde Ermeni ayaklanmalarına göz yuman parti rehberliğinin bu adımları Azerbaycan'da milli bağımsızlık hareketinin alevlenmesine neden oldu. 1985 yılında Sovyetler Birliğinde Komünist Partisi dışında her hangi bir parti veya teşkilatın kurulmasını yasaklayan maddenin anayasadan çıkarılmasından sonra Azerbaycan'da hızla yeni birlik ve teşkilatlar oluşmaya başladı.

[157] **Azerbaycan Tarihi**, **VII.** Cilt, Bakü, 2001, s. 250

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
BAĞIMSIZ AZERBAYCAN CUMHURİYETİ'NDE SİYASAL DÜŞÜNCENİN OLUŞMASINDA PARTİLERİN ROLÜ (1991'DEN GÜNÜMÜZE)

3.1. Azerbaycan'da Siyasal Teşkilatlanma ve Bağımsızlık Hareketi

3.1.1. Azerbaycan'da Bağımsızlık Öncesinde Toplumsal/Siyasal Durum-Koşullar

1980'lerin sonlarına doğru Sovyetler Birliği'nde toplumsal-siyasal, ekonomik ve manevi yaşam alanlarında çok ciddi krizler ortaya çıkmıştı. Bu krizlerin aradan kaldırılması için Komünist Partisinin kontrol ve baskıları arttıkça bu krizler daha da büyümekteydi. Çünkü bu krizlerin ortadan kaldırılması için toplumdaki alternatif düşüncelere olanak tanınmadığından ülkede bu krizler daha da büyümekteydi. Ülkede bütün alanlarda ortaya çıkan sorunları ortadan kaldırmak amacıyla SBKP, geniş kapsamlı planlar programı hazırlayıp ortaya çıkarsa da parti kendisi artık toplumda gelişimi önleyen bir engele dönüşmüştü. Parti zamanın taleplerine ayak uyduramayarak siyasal teşkilattan daha çok devlet yönetim mekanizması gibi faaliyet göstermekteydi. En önemlisi ise ekonomik alandaki sorunları çözmek için KP, ideolojik hususlara ekonomik hususlardan daha çok önem vermekteydi.[158]

"Büyük gelecek" hakkında yayılan vaatler yaşam gerçekleri arasındaki zıtlıklar hâkim partinin manevi temeli olan Komünist ideolojisinin iflasına neden oluyor bu da Sovyet İmparatorluğunun ideolojik temelini çökertmekteydi.

1985 yılında Sovyetler Birliğinde KP başkanlığına seçilen Mihail Gorbaçov'un öne sürdüğü reform programı olan "Perestroyka"da, geçen dönemlerdeki programlarla kıyaslandığında yenilikçi hususlar olsa da birçok acıdan eksiklikler de vardı. Özellikle siyasal alanda bir taraftan siyasi çoğulculuk prensibini

---

[158] Aydın Mirzezade, **Azerbaycan Respublikasında Çokpartiyalı Sistemin Formalaşması (Oluşması) Hususiyetleri**, Azerneşr, Bakü, 2001, s. 79.

desteklese de KP'nin toplumdaki mutlak egemenliğinin de korunmasını öngörmekteydi.[159]

Çünkü hem ekonomik alanda ve hem de siyasal alanda "Perestroyka" Parti elitlerinin muhafazakâr kanadının çok sert tepkisi ile karşılaşmıştı. Siyasal yönetimde kendi konumlarında kala bilen muhafazakârlar, ekonomik alanda eski ve daha önceler de başarı getirememiş olan yöntemlere başvurulmasından yanaydılar. Yönetim sisteminin yenilenmesine yönelik yerel tedbirler ise devleti kontrolünü zayıflatır, parti girişimcilerine yeni gelir kaynakları, devlet emlakinin çalınmasına daha da olanak tanımaktaydı.[160]

Ama tüm bunlara rağmen "Perestroyka" genişlendikçe devlet biçimi ve siyasal alanda ciddi reformların yapılmasının gerekliliği tam açıklığıyla ortaya çıkmaktaydı. Bunun içinse ilk önce çeşitli sosyal kurumların çıkarlarını temsil eden siyasal teşkilatların faaliyetine olanak tanınmalı, hâkimiyet sorunu küçük bir grup dâhilinde değil, siyasal teşkilatların mücadelesi sonucu halkın seçimi ile çözülmesi anayasada gösterilmeliydi.

1985 yılından başlayarak demokratik Batı ülkeleri ile demir sınırların kaldırılması bu süreci daha güçlendirdi. İlk başlarda, resmi parti ideolojisinden küçük farklılıkları olan fikirlerin seslenmesi, parti çerçevesi dâhilinde ve parti içerisinde etkili olan şahısların kontrolünde olan medya mensuplarında görülmekteydi. Zamanla bu sürecin derinleşmesiyle çoğulculuk için eski parti çerçeveleri dar geliyordu. Resmi ideolojiye uyum sağlayamayan teoriler zamanla yeniden biçimlenmekte ve formaca yeni kurumsal yapı sistemlerinde ortaya çıkıyordu.[161]

Çok geçmeden, 1986 yılından başlayarak "Perestroyka"yı savunmak" adı altında ülkenin her bölgesinde ayrı-ayrı sosyal gruplar tarafından destek bulan birçok küçük illegal teşkilatlar oluşmaya başladı. Zamanla bu küçük fakat aktif

---

[159] Rafig Ahundov, **Azerbaycanda Çokpartiyalı Siyasal Sistem**, Bakü, 2004, s. 51.
[160] **Azerbaycan Tarihi**, **VII**. s.253
[161] Mirzezade, a.g.e., s. 84.

kurumlar sonradan yaranan birçok büyük siyasal teşkilatların embriyonları oldular.

1988 yılında Sovyetler Birliğinde keskin dönüş noktası oldu. KP'nin XIX konferansı ülkede çoğulculuğu resmileştirdi. Bunun sonucunda "Perestroyka"nı savunma kurumlarından" daha büyük ve güçlü olan bir takım toplumsal ve siyasal teşkilatlar ortaya çıkmaya başladı. Bu teşkilatların siyasi amacı artık "Perestroyka"nın derinleştirilmesi değil, ona alternatif olan demokratikleşme idi. 1989'da SSCB'de halk vekillerinin seçiminde artık mücadele şahıslar arasında değil, ideolojiler ve stratejiler arasında baş vermekteydi.[162]

Bu dönemde Sovyetlerin diğer bölgelerinde farklı olarak Azerbaycan'da "Perestroyka"nı savunma kurumları" oluşmadı.[163] Azerbaycan'da siyasal birlik ve kurumların ortaya çıkışı esasen Ermenilerin Dağlık Karabağ'a olan iddialarının güçlenmesinden sonra aktif hal almaya başladı. 1985'de uygulamaya başladığı reformların sonucunda SSCB'de milliyetçi eğilimlerin arttığını gören Gorbaçov yönetimi, bu eğilimler arasında büyük bir tehdit olarak gördüğü Azerbaycan'daki milli gelişimi engellemek için, daha önce çarlık yönetimin benimsediği milletler arasındaki çatışmaları alevlendirme politikasını uygulamaya koymuştur. Bu politikayla Azerbaycan'daki milli gelişimi engelleyeceğini düşünen Sovyet yönetimi en doğal ve güvenilir müttefikleri saydıkları Ermenilerden yana tutum sergilemiştir. Fakat bu tutum geçmişte olduğu gibi, bu dönemde de Azerbaycan'da biçimlenmeye başlayan milli hareketi motive etmiştir. Öteden beri "Ermenilere ve Ruslara duyulan tarihi nefret" ile biçimlenen Azerbaycan'daki kültürel ve siyasi faaliyetler teorik olarak da tepkisel bir nitelik taşımıştır. Ülkede içten içe gelişen bu milli yön, Sovyet yönetiminin 1987'den itibaren Ermeni milliyetçiliğini ve ihtiraslarını imparatorluğu ayakta tutabilmek yolunda kullanmaya başlaması üzerine,

---

[162] **Rossiya: Parti, Viborı, Vlast (Rusya: Partiler, Seçimler ve Hâkimiyet**), Edit. V. Krasnov, .s. 144.
[163] Ahundov, a.g.e., s. 57

beklenmedik bir şekilde sadece Bakü'de toplanmış sınırlı bir aydın tabakasını değil, toplumun tamamını harekete geçirdi.

1924 yılında Sovyet yönetimi tarafından Azerbaycan'a bağlı olarak kurulan "Karabağ Özerk Bölgesi'nin Ermenistan'a bağlanması yönündeki Ermenilerin talepleriyle ortaya çıkan "Karabağ Sorunu", Azerbaycan Türklerinin ülkenin diğer genel sorunları hakkında harekete geçmesi bakımından önemli rol oynamıştır. Bu dönemde Azerbaycan'daki halk hareketi sınırlı bir nitelik taşımış ve duygusal boyuttan öteye geçememiştir. "Karabağ Sorunu"yla birlikte önceleri siyasete karşı tamamen ilgisiz olan yüz binlerce insan, siyasi tartışma ortamına çekilmiştir.[164] Elçibey'e göre ise "Karabağ Sorunu", önceleri desteği ve sistemi olmayan halk hareketini zamanla demokratik bir halk hareketi haline getirmiştir.[165]

1988 yılının Dağlık Karabağ olayları oldukça karışık bir sosyal-ekonomik ve siyasal bir ortamda başlanmıştı. Azerbaycan toplumunda Ermeni tecavüzüne karşın halkı birleştirebilecek milli ideoloji ve yeniçağın problemlerini açıp gösteren görüşler daha oluşmamıştı. Azerbaycan'daki bütün bu sorunlara çözüm getirebilecek olan teşkilatların kurulması ise yukarda gösterdiğimiz nedenlerden dolayı geç kalıyordu. Azerbaycan'dan farklı olarak Ermenistan'da da siyasal teşkilatlanma ve milli ideoloji olmasa da her zaman Ermeni milliyetçilik propagandası olan "Büyük Ermenistan", Ermenistan'da daha sık-sık seslenmekteydi. 1988 yılında itibaren eski Azerbaycan toprakları olmuş ve Sovyetlerden sonra Ermenistan'a verilmiş topraklarda yaşayan Azerilerin Azerbaycan'a göç ettirilmesine başlandı. Halkın gözünü korkutmak için Ermeniler bu tedbirleri mümkün olduğunca kanlı eylemler yaparak gerçekleştiriyorlardı. Kısa süre içerisinde 185 köy ve diğer yaşayış alanları toplam 230 bin Azeri kovuldu, onlara ait olan 31 bin ev, 165 kolhoz ve sovhoz yağmalandı, 214 kişi öldürüldü, 1154 kişi yaralandı ve daha yüzlerce insan

---

[164] Arif Balayev, **Azerbaydjanskoe Natsionalnoe Dvijenie: ot Musavata do Narodnogo Fonta (Azerbaycan Milli Harekâtı: Müsavat'tan Halk Cephesine Kadar),** Bakü, 1992, s. 183.
[165] Ebülfez Elçibey, **Bu Menim Taleyimdir**, Bakü, 1992, s. 250–251

işkencelere uğradı. Azerilerden başka 15 binin üzerinde Kürt ve birkaç bin de Rus Ermenistan'dan kovuldu.[166]

Bundan sonra Ermenilerin hedefi Dağlık Karabağ'daki Azerilerin oradan çıkartılması için silahlı saldırılar idi. Hankend'de, Şuşa'da ve diğer şehirlerde silahlı çatışmalar baş vermekteydi. Azerbaycan Komünist Partisi, ise Moskova'dan korktuğu için açık bir girişimlerde bulunmaya cesaret edemiyordu.

Bu karışık ortamda adaletsizliğe ve zulümlere karşı halkın artan tepkisi mitingler ve yürüyüşler şeklinde oldu. Halkın tepkisinin Ermeni iddialarına karşı yönelmesine rağmen AKP, halk hareketine karşı geniş önlemler almaya başladı. Olayların hızlı gelişimini SSCB'nin AKP başkanlığı makamına Kamran Bağırov'un yerine Abdürrehman Vezirov'un getirilmesi de engelleyemedi. İlk başlarda halk hareketini yönelten şahısların deneyimsizliyi göze çarpsa da zamanla hareketin gücü arttıkça bu deneyimsizlik de ortadan kalkmaktaydı. Bu dönem hareketin karakterine dikkat ettiğimizde 1988 yılının sonlarına doğru halk hareketinin esas talebi Ermeni iddialarının durdurulması yerine belirtilen tarihten sonra ise artık hâkim partinin liderlerinin beceriksizliklerinden dolayı istifa etmeleri talebi olduğunu görebiliriz.[167]

Halkın tepkisinin en yüksek noktası ise 17 Kasım 1988 yılında o zamanki adıyla Lenin Meydanı'nda (Azadlık Meydanı) oldu. Bu tarihe kadar halk tarafından mitinglerde hala SSCB bayrağı, tam bağımsızlık sloganları ve görüşü seslendiriliyorduysa eğer, bu tarihten itibaren esasen 1918–1920 yılındaki Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin bayrağı olan üç renkli bayrak kaldırılmaya ve istifa ve bağımsızlık sloganları atılmaya başladı. Bundan sonra Azerbaycan'da siyasal güçler-AKP ile mitingciler arasında kutuplaşma giderek daha da artmaktaydı. Alternatif siyasal muhalefete dönüşen mitinglerde Dağlık Karabağ ve toplumun sosyal problemleri yerine bağımsızlık, özel mülkiyet,

[166] **Azerbaycan Tarihi**, **VII**, s. 258.
[167] Mirzezade, a.g.e., s. 90.

toplumun ve siyasal yapının demokratikleşmesi talepleri daha çok seslenmeye başladı.

"Karabağ Sorunu" aynı zamanda Ermeni aleyhtarlığıyla yanası, Ruslara duyulan nefretin dışa vurumu için en kolay yol olmuştur. Zira Azerbaycan Türkleri, "Karabağ Sorunu"nun ortaya çıkmasında ve büyümesinde Moskova ve AKP yöneticilerini sorumlu tutmuşlardır. "Karabağ Sorunu"nun en önemli sonucu ise, bu sorunun "SSCB'den ayrılmadan ve tam bağımsız olmadan çözülemeyeceği" düşüncesini pekiştirmesi olmuştur.

3.1.2. Siyasal Teşkilatlanma ve Bağımsızlık Hareketi

1988 yılından başlayarak halkın en zayıf ve ince duygularını harekete geçiren "Karabağ Sorunu" önceleri siyasete karşın ilgisiz olan yüz binlerce insanı siyasal mücadeleye sürükledi. "Karabağ Sorunu" halkın siyasal katılımını aktifleştirmekle beraber ülke yönetiminin de beceriksizliğini ortaya çıkardı.[168] Zamanla halkın artan tepkisi Azatlık Meydanı'nda akın eden milyonluk insan tepkisine dönüştü. Halk arasında milli kökleri, tarihi öğrenmek ve halkın katılımını düzenli bir biçime oturtmak için bir sıra kurumlar ortaya çıkmaya başladılar. 1988 yılının başlarında böyle teşkilatlar Azerbaycan Devlet Üniversitesinde (şimdi Bakü Devlet Üniversitesi) daha aktiflerdi. Bu gruplar Dağlık Karabağ'a olan Ermeni iddialarını karşın aydın kesimin ve öğrenci kesiminin tepkisini ortaya koymak, milli tarihin adaletli bir şekilde gösterilmesini ve diğer konuları toplumun müzakeresine çıkarmağı hedeflemekteydi. Bu dönem öğrenci grupları daha artık bir düzeyde katılım gösteriyordu ve zamanla etken bir konuma geldi. Bu kurumlar arasında en etkili olanları "Araz", "Yurd", "Varlıg" ve üniversitelerarası öğrenci teşkilatı olan "Çenlibel" teşkilatlarına tek

[168] İbrahimoğlu, a.g.e., s. 148.

öğrenciler değil, ülkedeki tanınmış şahıslar, üniversite hocaları ve öğrenciler dâhil idiler.[169]

Bütün bu gruplar genelde en çok teşkilat yapısının oluşturulmasına önem veriyorlardı. Bu açıdan her bir kurum teşkilat yapısında aşağıdaki hususların olmasına önem vermekteydi:[170]

1. Yayın;
2. Teorik Seminerlerin Geçirilmesi;
3. İşçi Bölmelerin Oluşturulması;
4. Müzakere Kulüpleri;
5. Kütüphane ve Arşivlerin Kurulması;
6. İdare Heyeti;
7. Sürekli Faaliyette Olan Meclisin Seçilmesi.

AKP'nin sert önlemler almasına karşı ve halkın tepkisini ve gücünü bir arada tutmak ve siyasal mücadeleyi daha sistemli bir biçimde yürütmek için "Yurd", "Çenlibel", "Varlıg" ve 1988 yılında kurulan "Bağımsızlar", "Gala", "Aşık Alesker", "Ozan" birlikleri ve "Bakü Bilim Adamları Derneği" bu mücadeleye yön vermek için daha da aktifleştiler. Sözü geçen örgütler, söz konusu dönemde demokratik değerler uğrunda mücadele eden ilk kurumlardı ve bunların gittikçe siyasi düzeye girmesi kendi üstünlüğünü korumaya çalışan Komünist Partisi'nin gücünü tamamen zayıflatmıştı. Bu teşkilatlar dışında ülkenin birçok yerinde "Halk Cephesi" adı verilen çok sayıda teşkilat da ortaya çıkmaya başlamıştır. Birbirinden bağımsız ve yerel bir örgütlenme şeklinde ortaya çıkan bu teşkilatların birleştirilerek, büyük ve tek merkezden yönetilen bir "Halk Cephesi" oluşturulması bu dönem için çok önemli bir mesele olarak ortaya çıkmıştı.[171] Çünkü artık ülkenin siyasal hayatında bütün bu teşkilatların faaliyetlerini ve halkın mücadelesini birleştirebilecek yeni bir teşkilatın kurulmasına geniş toplumsal ve siyasal bir ihtiyaç duyulmaktaydı. 17 Temmuz, 1989'da küçük

[169] Mirzezade, a.g.e., s. 86.
[170] Ahundov, a.g.e., s. 53.
[171] Elçibey, a.g.e., s. 10.

teşkilat ve grupların bütünleştiricisi olarak kitlesel hareket olan Azerbaycan Halk Cephesi'nin (AHC) kuruluş toplantısı gerçekleştirildi. Elçibey cephe başkanlığına seçilmiş, 15 kişilik yönetim kurulu belirlenerek, partinin tüzük ve programı kabul görülmüştür. Halk Cephesi, kendi sıralarında sınıfsal kökenine bakmadan toplumun en geniş tabakalarını birleştirmekteydi. Burada temel ölçüt, milli düşüncelere ve demokratik değerlere bağlılık olduğundan Halk Cephesi'nin üyeleri arasında hem komünistlere, hem sosyal demokratlara, hem de radikal milliyetçilere rastlanmaktaydı. Ama bu teşkilatın hem hareketlendirici kısmını hem de temel ideolojik yönünü milliyetçiler ve milliyetçilik oluşturmaktaydı.[172]

Daha önce 13 Mart 1989'da Azerbaycan Yüksek Sovyet'ine yapılan tanınma başvurusu reddedilen ama artan baskılar sonucunda 5 Ekim 1989'da Yüksek Sovyet tarafından da tanınan AHC'nin kabul edilmiş programında esasen daha çok önem verilen hükümleri bunlardı:[173]

— AHC toplumsal teşkilat olarak ülkenin bütün alanlarda demokratikleşmesinin ve tamamen yeniden kurulması uğrunda mücadele edecektir;

— Ülke arazisinde bulunan bütün teşkilatların yetki devrinin cumhuriyete tahsis edilmesi ve doğal kaynaklar üzerinde cumhuriyetin yetkisinin sağlanması ve ekonomi alanında genel prensip olarak çoğulculuğun kabul görmesini etmektedir;

— İnsan haklarının kollektif (genelin) haklarından daha önemli olması beyan edilir;

— Sovyetlerin federatif sistemini geliştirilmesi halinde Azerbaycan'ın birlik bünyesinde kalmasını mümkün hesap etmektedir.

AHC'nin kurulması ile Azerbaycan'da siyasi teşkilatlanma ve kitle gösterileri açısından öok büyük bir ilerleme baş verdi. AHC kurulduktan sonra da miting ve gösteriler artık daha çok katılım ve tepki ortaya koymaya başladı. AHC'nin

---

[172] Gabil Hüseyinli, Azerbaycan'da Siyasal Partiler ve Siyasal İlişkiler, **Avrasya Dosyası Dergisi**, İlkbahar 2001, Cilt: 7, Sayı 1, s.162.

[173] **Azerbaycan Halk Cephesi'nin Meramnamesi**, Elm Yayınevi, Bakü, 1989.

siyasal mücadele forması olarak mitinglere başvurması AHC dâhilindeki radikallerin daha ağır basması sonucunda seçilmiş bir yöntem idi. 29 Temmuz, 5–12 Ağustos'ta Bakü'de Azatlık Meydanı'nda yüz binlerce kişilik mitingler geçirildi. Temmuz-Ağustos mitingleri Azerbaycan halkının tarihinde çok önemli bir yere sahiptir. Bu mitinglerin sonucunda AHC, Sovyet muhafazakâr toplumsal-siyasal yapının demokratikleşmesinde ve milli-bağımsızlık hareketinin genişlenmesinde büyük rol oynadı. Ekim ayında yönetimle elde olunan razılığa esasen AHC'nin Aralık'tan itibaren 200 bin sayıyla yayın organı olan "Azadlıg" gazetesi yayına başladı.[174]

Bu dönemin daha bir önemli özelliği Azerbaycan'daki yönetimin AHC aracılığıyla merkez Moskova'ya ve Ermenistan'a baskı yapma isteğinde olması idi. Olağanüstü haller zamanında bile büyük mitinglerin geçirilmesine devlet tarafından engel olmaması da bu ihtimali kuvvetlendirmektedir.[175]

Artık halk hareketlerinde siyasallaşmış insanların çoğu AHC'nin 6-7 Ocak, 1990'daki konferansında cephe dahilinde yeni bölünmeler ortaya çıktı. Cephe dâhilindeki bölünmeler, Etibar Memmedov'un öncülük ettiği genç ve radikal grubun "önce bağımsızlığın kazanılması, daha sonra da demokrasinin yerleştirilmesi", Elçibey öncülüğündeki liberallerin ise "her iki mücadelenin aynı anda yürütülmesi" görüşlerini savunmalarından dolayı ortaya çıkmıştı. Yeni seçilmiş olan İdare Kurulunda üstünlüyü sağlayan liberallerin değil radikallerin tarafını tutmaktaydı. Bunun sonucunda liberallerin önde gelenlerinden büyük bir kısmı AHC yönetiminden istifa etti (Zerdüşt Alizade ve Leyla Yunusova), diğer kısmı ise (Necef Necefov-Azadlıg gazetesinin ilk baş editörü) aktif mücadeleye katılmayarak diğer alanlarda faaliyetlerine devam ettiler. Şunu da belirtmek gerekir ki cephe içerisinde radikallerin güçlenmesi ona yönelik karalama kampanyası başlatan provokatörlerin AHC'nin adını kendi eylemlerinde

[174] **Azadlıg Gazetesi**, 12 Aralık, 1991.
[175] İbrahimoğlu, a.g.e., s. 151.

kullanmasına ve dolayısıyla cephenin yıpratılmasına neden olmuştur. Bunu cephenin sonraki faaliyetlerinde daha açık olarak ortaya çıkmıştır.

12 Ocak'ta radikaller Milli Savunma Şurası (Milli Müdafie Şurası) kurdular.[176] Radikallerin mücadelesi artık taktiksel değil, stratejik meseleleri içermekteydi. Bunu AHC liderlerinden olan Etibar Memmedovun sözlerinden daha açık duymaktayız: …ideolojik açıdan birçok meselelerin ışıklandırılması gerekiyordu".[177] Amaç mevcut savunma birliklerini birleştirmek, yeni silahlı birlikler oluşturmak ve Ermeni silahlı birliklerinin saldırılarına son vermek idi.

3.1.3. "Kanlı Ocak" ve Bağımsızlık Hareketinin Genişlemesi (Yaygınlaşması)

1989 yılının sonları için kendi gücünün ve şöhretinin zirvesine ulaşan AHC, artık AKP için değil, merkez Moskova için ciddi endişeler kaynağına dönüşmüştü. Artık Azerbaycan'da en nüfuzlu teşkilat haline gelen AHC'nin sıralarında 300 bin üye ve taraftar var idi. Mart, 1990'da yapılacak olan Azerbaycan Yüksek Meclisine olan seçimlerde AKP'nin zafer kazanacağı hiç kimsede kuşku doğurmamaktaydı. Bütün bu gelişmelerin önünü kapatmak için Sovyet yönetimi ciddi ve hain saldırı planlarını hazırlamaya başladı.

Yaranmış gergin durumda AHC dâhilinde ortaya çıkan kriz, merkezin bu planlarını kolaylıkla uygulamaya koyabilmesine olanak tanıdı. Çünkü AHC, kendi saflarında çeşitli görüşleri olan bir hayli miktarda teşkilatı bulundurmaktaydı. Başta bu teşkilatları AHC'de birleşmelerinin temel nedeni milletçilik duygularını ateşleyen Karabağ hareketi olmuştu. Ama yaranmış durum ve iktidarla ilişkiler açısından onlar arasında görüş ayrılıklarının olması

[176] Etibar Tağıyev, **İki Asrın Kavşağında Azerbaycan: Milli ve Milletlerarası Problemlerin Helli Yolunda**, Adiloğlu Yayınevi, Bakü, 2004, s. 124.
[177] **Yeni Müsavat Gazetesi**, 22 Ocak, 1999.

Ocak ayındaki gergin bir ortamda AHC dâhilindeki kutuplaşmayı giderek güçlendirmekteydi.

15 Ocak'ta AKP, merkeze Azerbaycan'da Sovyet yönetiminin ciddi tehlikede olduğu ve vakit kaybetmeden AHC'e karşı hareket etmeğin artık vazgeçilmez olduğunu bildirdi. Bundan sonra SSCB Yüksek Meclisi tarafından Bakü'de olağanüstü hal ilan edildi ve bunun ardıyla da şehre Sovyet ordu birlikleri hem karadan hem de Hazar denizinden çıkarılmaya başlandı. 1990 yılının, 19 Ocak'ını 20 Ocak'a bağlayan gece AHC'nin son anda yollara kurduğu barikatları ağır tanklar ve askeri araçlarla kolaylıkla deviren Sovyet askerleri şehirde katliam yaptılar. 131 kişi öldürüldü, 400 kişi hapis edildi, 4 kişi ise kayıp düştü.[178] Bu saldırı sonucu Azerbaycan'daki bağımsızlık hareketine ciddi darbe vuruldu. Bununla yetinmeyen Sovyet yönetimi, yoğun bir şekilde kütle iletişim araçlarıyla olaylardan AHC'ni suçlamaya başladı, diğer taraftan ise AHC'nin lider kadrosunu tutuklamaya başladı.[179]

20 Ocak olaylarında AHC'nin de büyük hataları var idi: siyasal deneyimsizlik, mücadele taktiğinin doğru seçilmemesi, problemlerin çözümünde keskin karşı durmalar ve d.[180]

AHC, 20 Ocak'tan sonra Cephenin ideolojik açıdan güçlendirilmesi kadar teşkilat yapısının daha da güçlendirilmesine önem vermeye başladı. Yaranmış durumda demokratik merkeziyet prensibi yerine lider etrafında birleşme yöntemi zamanla egemen oldu.

20 Ocak katliamı ve çok ciddi takibe uğrayan AHC'nin aktif üyelerinin hapis olunması AHC'nin gücünu ve nüfuzunu önemli ölçüde etkiledi. Ülke içinde AHC'nin güç kaybetmesi AKP'nin daha da aktif bir tutum sergilemesini de beraberinde getirmişti. Ocak 1990'da AKP başkanlığına halkın hiddetini sakinleştirmek için Ayaz Müttalibov getirildi. Müttalibovdan sonra ülkede gerginlik biraz azalsa da AHC'nin aktif üyelerinin takip edilmesi ve sıkıştırılması

[178] **Azerbaycan Tarihi, VII**, s. 280.
[179] Ramiz Asger, "Azerbaycan Halk Cephesi", **Yeni Forum Gazetesi**, Kasım, 1995.
[180] Mirzezade, s.g.e., s. 108.

hala devam etmekteydi. Durumla ilgili Azerbaycan gazetesi böyle yazmaktaydı: "Ocak trajedisine kadar ülkede durgunluk devri örneğinde parti egemen idiyse eğer, şimdi Azerbaycan'da sert askeri güce dayalı Stalinci parti yönetimdedir".[181]

Müttalibov'un zamanında AKP'nin politikasında hiçbir değişikliğin olmaması binlerce parti üyesinin partini terk etmesine ve bunun da sonucunda AKP'nin nüfuzunun hızla düşmesine yol açtı. 1990 yılının Haziran ayında geçirilen AKP'nin XXXI kurultayında partinin imajının hızlı düşüşü müzakere edilmiş ve hatta onun temelinde yeni bir parti kurmak bile teklif edilmişti. Bu yüzden Müttalibov iktidarının güçlendirilmesi için Cumhurbaşkanlığı seçimlerine gidilmesine karar verildi. Cumhurbaşkanlığı sistemine geçilmesi kararı Azerbaycan SSC'nin Yüksek Meclis'inin Mart toplantısında kabul edildi. AKP'nin AHC ile anlaşması sonucunda Cumhurbaşkanlığı seçimleri yapılmış ve Ayaz Mütallibov 18 Mayıs 1990'da Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

Mütallibov'un Cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte Azerbaycan Yüksek Sovyeti, "Azerbaycan'ın Bağımsızlığı Hakkında Kanun"u onaylayarak kabul etmiştir. Daha çok ekonomik bağımsızlığı öngören bu karar dışında, Yüksek Sovyet, ülkedeki Sovyet askerlerinin hemen ülkeden çıkarılmasını da istemiştir. Haziran 1990'da ise Yüksek Sovyet, seçim kanununu kabul etmiş ve ülkede ilk kez Eylül'de serbest ve çok partili bir ortamda seçimin yapılacağını açıklamıştır.

Eylül'de yapılacak olan seçimlerde muhalefet güçleri arasında koordinasyonu arttırmak amacıyla AHC öncülüğünde "Demokratik Azerbaycan Seçim Bloku" (Demblok) kurulmuştur. Demblok içinde yaklaşık 34 parti ve teşkilat seçime katılmıştır.[182] Seçime katılan muhalifler arasındaki bu bölünme AKP karşısında siyasi bakımdan güçlü bir muhalefetin meydana gelmesini

[181] **Azerbaycan Gazetesi**, 20 Temmuz, 1990.
[182] Yasin Aslan, **Azerbaycan Halk Cephesi**, Aslan Yayınları, Ankara, 1992, s. 91–92.

engellemiş ve Azerbaycan toplumunun zaten sınırlı olan siyasi katılımı tam anlamıyla milli amaçlar doğrultusunda kullanılamamıştır.[183]

Muhalefetteki bu bölünme ülkede olağanüstü hal uygulaması ve Ermeni saldırılarının artması Demblok'un bir sıra teklifler sunmasına neden olmuştur. 10 Temmuz 1990 tarihli bildiride bu hususlar yer almaktaydı:

1. Azerbaycan'ın tam bağımsızlığı;
2. BM tarafından belirlenen ve dünyanın tüm gelişmiş ülkelerinde uygulanan ve savunulan insan haklarının yerleştirilmesi;
3. Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün ve halkın güvenliğinin sağlanması için halka kendini savunma imkânlarının tanınması;
4. Ekonomik ve siyasi hayatta gerçek çoğulculuğun sağlanması;
5. Azerbaycan'da barış ve milli dayanışmanın oluşturulması.

Bu önerilerin hiçbiri kabul edilmemiş, hatta iktidarın AHC'ye olan baskısı, daha da artmıştır. AHC'nin çok sayıda üyesi tutuklanmış ve muhalefetin televizyon aracılığı ile propaganda yapılmasına izin verilmediği gibi, AHC ve Demblok'un diğer liderleri de halk düşmanı olarak ilan edilmişlerdir.

Bu şartlar altında yapılan seçimlere Demblok 231 adayla katılmış, fakat 360 sandalyeden yalnızca 30 sandalye kazanabilmişti.[184] Bu sonuçların alınması nedeniyle, Demblok'un yeni seçilen yüksek Sovyet'i tanımaması yönünde bir karar almasına milletvekili seçilen diğer üyeler itiraz etmiştir. Bu aynı zamanda AHC içindeki bölünmeleri daha da hızlandırmış, bu kez cephe içinde bulunan sosyal-demokratlar (Zerdüşt Alizade ve Leyla Yunusova) cepheden ayrılarak Azerbaycan Sosyal-Demokrat Partisini kurmuşlardır.

Çalışmalarına 5 Şubat 1991'de başlayan Yüksek Meclis'de komünist grup, 30 kişilik AHC üyesi olan milletvekillerinin çalışmalarını büyük oranda engellemişlerdir. Bu durumda Yüksek Meclis'te etkisiz kalan AHC, faaliyetlerini kamuoyu oluşturulması alanında yoğunlaştırmıştır. Bu arada Ağustos 1991'de

[183] Elçibey, a.g.e., s. 249.
[184] Aslan, a.g.e., 92-93.

SSCB'nin fiilen sona ermesiyle birlikte Azerbaycan Yüksek Meclis'i, 30 Ağustos 1991'de, diğer SSCB Cumhuriyetleri gibi bağımsızlık kararı almıştır. Bu kararla birlikte Müttalibov da bağımsız Azerbaycan'ın ilk cumhurbaşkanı olmuştur. Diğer önemli bir gelişme ise AKP'nin SSCB Komünist Partisinden ayrıldığını resmen ilan etmesi oldu.[185] Ama AKP tek başına kendi varlığını koruyamadı. Diğer taraftan da AHC, ülkedeki bütün AKP bürolarının kapatılması için yoğun çalışmalar başlattı ve sonuçta 21 Eylül 1991'de AKP kapatıldı.

AKP'nin kapatılması Yüksek Meclis'te 310 milletvekili bulunan komünistlerin de pasif duruma düşmelerine neden olmuştur. Yüksek Meclis'in çalışmaz hale gelmesi üzerine AHC'nin teklifiyle, iktidar ve muhalefetin eşit sayıda temsil edileceği 50 üyeli bir yasama organının kurulması kararlaştırılmıştır. AHC'nin baskısı sonucu Yüksek Meclis, 7 Ekim 1991'de 25 iktidar ve 25 de muhalefet milletvekilinden meydana gelen mini bir Parlamento'nun kurulmasını kabul etmiştir.[186]

Daha sonra Milli Şura olarak adlandırılan 50 kişilik bu parlamento resmen 26 Kasım 1991'de kurulmuştur. Milli Şuranın kurulmasının esas nedeni, 20 Kasım'da baş vermiş olan helikopter kazasında yüksek makamlı devlet adamlarının ölümünden sonra ülkede oluşmuş gergin toplumsal/siyasal durumu düzene oturtmak idi.[187] Milli Şuranın kurulması ve parlamento'nun siyasi alanda arka plana geçmesi ile Azerbaycan'ın yüksek hâkimiyet organlarının kanun vericilik faaliyeti bir hayli yükseldi.[188] Milli Şura, ilk iş olarak 29 Aralık 1991'de "Azerbaycan'ın devlet olarak bağımsızlığı yönünde" halk oylaması yapılmasını kararlaştırmış ve 8 Aralık 1991'de kurulan Bağımsız Devletler Topluluğu'na (BDT) Azerbaycan'ın katılmayacağını ilan etmiştir. 29 Aralık Referandumu sonucunda "Azerbaycan'ın bağımsızlığı" halkın %95'inin oylarıyla kabul edilmiş ve böylece Azerbaycan'da komünist rejim fiilen sona ermiştir. Böylece AHC'nin

---

[185] Hüseyinli, a.g.m., s. 164.
[186] Elçibey, a.g.e., 263.
[187] **Halk Gazetesi**, 22 Kasım, 1991.
[188] Elçibey, a.g.e., s. 264.

3 yıldır sürdürdüğü yoğun faaliyetler sonucu, Azerbaycan 1920'de kaybettiği bağımsızlığına, henüz siyasal olmasa bile, fiilen tekrar ulaşmıştır.

3.2. Azerbaycan'da Cumhuriyeti'nde Çok Partili Siyasal Sistemin Oluşması

3.2.1. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Siyasal Partiler Kanunu

Azerbaycan'da çok partili hayata geçişte 1990'dan itibaren yeni bir aşamaya gelindi. Önceki bölümlerde gördüğümüz gibi Azerbaycan Yüksek Meclisi Haziran ayında 1990'da kabul ettiği seçim kanunu ile Eylül 1990'da Azerbaycan'da ilk kez serbest ve çok partili seçimin yapılacağını açıklamıştır. 30 Eylül tarihinde yapılan seçimlere ise "Azerbaycan Demokratik Bloğu" (Demblok) içinde yaklaşık 34 parti ve teşkilat, blok dışında ise 40'a kadar parti ve teşkilat katılmıştır. Sayı olarak seçime katılan parti ve teşkilatların fazlalığı, demokrasi açısından olumlu görülebilirse de, bunların siyasi hayat içindeki rolleri ve ağırlıkları bakımından yararlı olduğu söylenemez. Hatta Elçibey bile bu durum karşısında "partilerin bazılarının liderinden başka üyelerinin olduğuna adam şüphe ile bakmakta haklıdır"[189] diyerek tepkisini ortaya koymuştur

Çok partili hayata geçişte önemli bir gelişme 7 Haziran 1992'de yapılmış başkanlık seçimleri olmuştur. Bu seçimlere 7 aday katılmış, fakat seçim gününe kadar iki aday seçimlerden çekilmiştir. Seçimler sonucunda AHC adayı Abülfez Elçibey seçmenlerin %60'ının oyunu alarak cumhurbaşkanı seçilmiştir. Elçibey Azerbaycan siyasi tarihi içinde halkın oyu ile seçilen ilk Cumhurbaşkanı olmuştur.

Azerbaycan'da çok partili siyasal sistemin oluşmasında daha önemli olan bir gelişme ise AHC'nin iktidara geldiği ilk andan itibaren üzerinde çalıştığı ve 2 Haziran 1992'de kabul gören Siyasal Partiler Hakkında Kanun oldu. SPK,

[189] Elçibey, a.g.e., s. 249.

Azerbaycan'da siyasal partilerin faaliyetlerinin hukuki açıdan düzenlenmesinde dönemin ilkin ve en önemli adımlarında biri gibi değerlendirilebilir. SPK, yeni kurulan partilerin faaliyetlerine ortam hazırlamış ve bu olayla birlikte Azerbaycan kendine çok partili sistemi seçmiştir. Kanunun AHC'nin iktidara gelmesinden çok az bir süre sonra kabul edilmesi hızla kurulmakta olan siyasal partilerin faaliyetlerinin düzenlenmesi amacını taşımaktadır. Kanunun en önemli özelliği kanunda hiçbir ideolojik prensibe özellik sağlanamamasıdır. SPK'da parti, genel siyasi fikirleri ve amaçları olan, ülkenin siyasal hayatına katılan Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşlarının birlikleri gibi tanımlanmaktaydı.[190] Bu kanuna göre, belirli sayıda bölgede örgütlenme şartı aranmaksızın, Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşlarından en az 1000 üyeye sahip olan partinin, Adalet Bakanlığı'na başvurup izin almasıyla o partinin yasallaşma süreci tamamlanmış oluyordu.

Kanunda devletin bağımsızlığının ve devletteki toplumsal/siyasal sabitliğin korunmasına ilişkin madde de yer almaktaydı. Amacı ve faaliyet yöntemi Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Anayasal düzenini zorla değiştirmek, ülkenin toprak bütünlüğünü bozmak, savaş ve zor kullanımı, ırk, milli ve dinsel çatışmaları ateşlendiren, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Anayasal düzenine zıt olan ve uluslararası hukuki sorumluluklara uymayan faaliyetlerde bulunan siyasal partilerin kurulması ve faaliyetine izin verilmediği gösterilmekteydi.[191] Bu nedenle etnik azınlıkların kurduğu, Talış Halk Partisi, Lezgi Demokrat Partisi ve Kürt Beraberlik Partisi gibi partilerin "milli çatışmaya yol açmama" gerekçesiyle Adalet Bakanlığı tarafından kapatılmıştır.[192]

SSCB'de olduğu gibi, iktidarda olan parti kurumlarının devlet kurumları ile birleşmesine yol verilmemesi ve güç kurumlarının siyasete katılımının önüne geçmek için Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı'nın, askerlerin, devlet

---

[190] **Siyasi Partiyalar Hakkında Azerbaycan Respublikasının Kanunu** (SPK), Bakü, 1992, m. 1.
[191] SPK, m. 5.
[192] Nihal İncioğlu, "Yeni Türk Cumhuriyetlerinde Toplumsal Siyasi Güçler ve Yeni Siyasi Yapılanma" Bağımsızlığın İlk Yılları (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan), Ankara, 1994, s. 10.

yayın organlarında çalışanların, din adamlarının parti üyeleri olmaları yasaklanıyordu.[193]

Kanunun iki büyük bölümü siyasal partilerle devlet ilişkilerine ve partilerin faaliyetlerinin maddi teminatının düzenlenmesine meselelerine ayrılmaktaydı. Kanuna göre her hangi bir parti ideolojisinin devletin çıkarlarından üstün olduğuna olanak tanınmamaktaydı.

Siyasal partilerin faaliyetlerine son verilmesi ise ancak Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Anayasa Mahkemesi'nin kararı doğrultusunda mümkün olabileceği gösterilir.[194] 1994 yılında Anayasa Mahkemesi daha kurulmadığı için devlet aleyhine olan faaliyetleri nedeninden dolayı Azerbaycan Bozkurt Partisi, Anayasa Mahkemesi hükümlerini icra eden Ali (Yüksek) Mahkeme tarafından kapatılmıştı.

SPK'da siyasal partilerin faaliyetlerinin maddi teminatı mekanizması net olarak gösterilmektedir. Partiler kanuna uygun olarak seçim kampanyalarının malileştirilmesi dışında devlet bütçesinden tesisat ayrılmadan kendi bütçelerinin hesabına maliyeleşmekteler. Bu konuda SPK'da özel olarak partilerin faaliyetlerinin yabancı devletler veya şahıslar tarafından malileştirilmesine yasaklama getirmektedir.[195]

SPK'da partilerin gelirlerinin üyelik haklarından, yayından elde olunan gelirlerden ve bağışlar hesabına ola bileceği gösterilir. Bunun yanı sıra devlet organlarının, bağış kurumlarının, işçi sendikalarının ve kitle harekâtlarının bağış yapması kanunla yasaklanmaktadır. Özel bir madde ile partilerin ekonomik veya siyasal çıkar elde etmek amacıyla verilen bağışları kabul etmesine izin verilmese de bu amaçla yapılan bağışların ne formada olduğu kanunla gösterilmemektedir.[196]

---

[193] SPK, m. 8.
[194] SPK, m. 16.
[195] SPK, m. 13.
[196] SPK, m. 18 ve 19.

SPK'nın kabul edilmesi Azerbaycan'ın o zamanki karışık ve gergin toplumsal-siyasal yaşamı için çok önemli bir gelişme oldu ve toplumda çok partili siyasal sistemin oluşmasında önemli bir rol oynadı. Kuşkusuz, toplumda demokratik düşüncenin ve geleneğin azlığı ve normal parti faaliyeti deneyiminin olmaması SPK'nın mükemmel bir kanun olmamasıyla sonuçlanmıştır. Bu nedenle de sonradan kanuna Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi (ACMM) tarafından 25 Haziran 1992, 5 Kasım 1996, 5 Ekim 2001 ve 2 Temmuz 2002 tarihlerinde ilave ve değişiklikler yapılmıştır.

Ama tüm bunlara rağmen SPK'nın kabul edilmesi Azerbaycan'da siyasal partilerin faaliyetlerinin hukuki temelinin oluşturulmasında ve demokratik değerlere dayalı siyasi parti ve teşkilatların kurulması yolunda önemli bir role sahiptir.[197]

3.2.2. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Çok Partili Sistemin Oluşmasında Yeni Kurulan Partilerin Rolü

Azerbaycan'da çok partili siyasal sistemin oluşması yönündeki önemli gelişmeler 1990'dan başlamış ve 1992'de Siyasi Partiler Hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kanunu ile yeni bir aşamaya gelmiştir.

Bu aşamada diğer önemli bir gelişmeyse AHC'nin siyasal süreç üzerindeki etkisinin tamamen ortadan kalkması şeklinde gerçekleşmiştir. Daha önce AHC içinde sadece bağımsızlık ideolojisi gibi ortak noktada birleşmiş olan sosyal demokratlar, komünistler, liberaller ve milliyetçiler bağımsızlığın kazanılmasıyla birlikte AHC içinde yönetim mücadelesine başlamış ve kaybeden taraflar 1990'dan itibaren AHC'den ayrılarak kendi partilerini kurmaya başlamışlardır.

[197] Mirzezade, a.g.e., s. 129.

İlk olarak sol görüşe sahip kişiler Halk Cephesinden ayrılmaya başlamıştır. Bu kişiler arasında Leyla Yunusova ve Zerdüşt Alizade Sosyal Demokrat Partisini kurmuş, ardından partide bölünmeler olmuş ve Bağımsız Sosyal Demokrat Partisi kurulmuştur.[198]

Sonradan Azerbaycan Sosyal Demokrat Partisi adını alan partinin kurulması ile ilgili bazı kaynaklarda 1989 yılının Şubat ayı da gösterilmektedir. Kurulduğu devirde partiler hakkında kanun olmadığından ASDP, devlet tarafından bir grup olarak kayda alınmıştır. 1990'da Yüksek Meclis seçimlerine ASDP 15 aday göstermiş ve onlardan yalnız biri Araz Alizade seçile bilmişti. ASDP, 1992'de Cumhurbaşkanlığı seçimlerine kendi adayını göstermiş ama seçimlere bir hafta kala kendi adayını geri çekmiştir. ASDP, dünya sosyal-demokratlarının temel prensipleri olan özgürlük, eşitlik ve dayanışma manevi ilkeler ilan edilmiştir.[199]

ASDP, izlediği politikada zor kullanımını kabul etmemektedir. Kurulduğu zamandan itibaren ASDP, birkaç yönde daha aktif faaliyette olmuştur:[200]

1. Milli Barışık;
2. Ermeni tecavüzünün uluslararası düzeyde ifşa olunması;
3. İnsan Haklarının Savunulması;
4. Etnik azınlıkların haklarının savunulması;
5. Siyasal kültürün ve eğitimin oluşması;
6. Sosyal programların teklifi ve savunulması;
7. Mülteci ve rehinelerin savunulması ve geri iadesi;
8. Münakaşaların zor kullanılmadan nizama salınması için halk diplomasisi seviyesinde iki taraflı Azeri-Ermeni diyalogunun oluşması.

ASDP, 1995 yılında parti olarak tekrar devlet tarafından kayda alınmış ve 1995'teki Milli Meclis seçimlerine katılsa da seçimde bir adayı bile kazanamamıştır.

---

[198] http://azerbaycan.ihh.org.tr/tarihiarkaplan/siyasi/siyasalsistem.html (Erişim: 25. 02. 2007).
[199] **Azerbaycan Sosial Demokrat Partiyasının Programı**, Bakü, 1990.
[200] **İstiglal Gazetesi**, 15 Mayıs, 1995.

ASDP'nin kurulmasından sonra AHC'den ayrılan daha bir grup şahıs ise, 1990'da Ana Vatan Partisi'nin (AVP) kurulduğunu ilan ettiler. Partinin programında Azerbaycan'ın tarihi toprakları içerisinde güçlü bir Azerbaycan devletinin kurulması, temel görevlerden birisi olarak belirlenmişti.

AVP, kendisinin ideolojik temeli olarak "Azerbaycancılık, Devletçilik ve Vatanseverlik" ilkelerini ilan etti. Parti programına göre "Azerbaycancılık-vahit ve bütün Azerbaycan" âmâlına hizmet eden prensip olmakla manevi-siyasal birliğin korunmasına ve bu birliğin gelişmesini kabul etmek demektir. Devletçiliğin esasını ise devletin çıkarlarının her bir çıkardan üstün tutulması teşkil etmektedir. Vatanseverliğin sosyal esası vatandaşlık his ve görevlerine, siyasal esası ise güçlü devlet kurulmasına dayanır.[201]

Fakat sonradan parti bu tarihi görevden vazgeçti ve kısa dönemli çıkarlar güden kişilerin kontrolüne geçti. Günümüzde AVP, iktidara yakın parti olarak kabul edilmektedir ve parlamentoda 2 milletvekili ile temsil edilmektedir. AVP, kendi programında yer alan siyasal çizgiyi gerçekleştiren değil, bazı siyasetçilerin çıkarlarına hizmet ene bölge politikası izleyen bir parti konumundadır.[202]

Azerbaycan'da siyasal sürecin genişlemesine ve derinleşmesine rağmen 1990'dan 1992'ye kadar olan 2 senelik bir zaman kesiminde çok az sayıdaki partilerin dışında ciddi bir siyasal parti kurulmamıştır. Azerbaycan'da siyasal sistemin derinleşmesi ve çok partili sisteme geçiş, 1992 yılında demokratik güçlerin iktidara gelmesinden sonra başlamıştır. Bu tarihten itibaren Azerbaycan'da çok partili sistemin oluşturulması yönünde büyür bir ilerleme başladı. Yeni yönetimin attığı en ciddi adımlardan biri olan Siyasi Partiler Kanununun 2 Haziran 1992 yılında kabul edilmesinden sonra Azerbaycan'da bu yönde hem sayı açısından hem de gücü açısından ciddi ölçüde partiler kurulmaya başladı.

---

[201] **Ana Veten Partiyasının Programı**, "İdeoloji Prinsipler".
[202] Hüseyinli, G., a.g.m., s. 166-167.

SPK'dan hemen sonra resmen devlet tarafından kayda alınan ilk parti Azerbaycan Milli İstiklal Partisi (AMİP) oldu. 1992 yılının ortalarında hâkimiyette olan AHC'den başka Azerbaycan'da 26 siyasal parti olsa da bu çok partililiğin artık oluşması anlamına gelmemekteydi. AHC'nin ortaya çıkması toplumda alternatif bir görüşün, ASDP ve AVP'nin kurulması ise alternatif bir partinin mevcutluğunu gösterse de Azerbaycan'da bu devirde çok partililiğin ancak çok basit olan temelleri kurulmuştu. Bu açıdan AMİP'in kurulması toplumda siyasal olaylara esaslı olarak etkileme gücünde olan siyasal partilerin kurulmasının başlangıcı oldu.[203]

4 Temmuz 1992'de kurulan partinin başkanı AHC'de sert radikalizm ve milliyetçi kanadın tanınmış önde gelenlerinden olan Etibar Memmedov idi. Kurulduğu ilk günlerden başlayarak AMİP, kendisini milliyetçi ve sağ merkezci parti ilan etti.[204] Bunun temel nedeni AMİP'in kurulduğu dönemde Ermenistan'ın Azerbaycan'a olan tecavüzünün devam etmesinden dolayı Azerbaycan'da milliyetçilik görüşlerinin çok yaygın olması idi. Meramnamede "Azerbaycan, kendi topraklarında yaşayan bütün halkların ortak vatanıdır" fikri yer alsa da daha sonra "Azerbaycan Türklerinin milli özellikleri ön planda gösterilmekteydi.[205]

AHC iktidarı zamanı radikal muhalefet konumunda olan AMİP, iktidara karşı sert talepler ileri sürmekle sürekli siyasal gerginlik doğurmaktaydı. Bundan başka parti liderliğinin o sırada Nahçivan Ali Meclis başkanı olan Haydar Aliyevl'le ve 4 Haziran Darbesi'nin teşkilatçısı olan Suret Hüseynov'la işbirliğine girmesi bu partinin demokratik imajını ciddi bir biçimde gölgelemiştir. Haydar Aliyev yönetiminin sonraki yıllarında da, AMİP'in iktidarla gizli işbirliği içerisinde olması basında da yer aldı.[206] 1998 ve 2003 yıllarında Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde parti lideri E. Memmedov aday olsa da her iki seçimde

---

[203] Ahundov, a.g.e. s., 143.
[204] **Azerbaycan Milli İstiglal Partiyasının Meramnamesi**.
[205] AMİP Meramnamesi.
[206] Hüseyinli, a.g.m, s. 167.

kazanamadı. AMİP, ilk başta hiçbir siyasal bloklara katılmama politikası izlese de son dönemlerde birçok bloklarda aktif boy göstermektedir.

Ağustos 1992'de Azerbaycan'da o zaman çok popüler olan akademik Nizami Süleymanov'un başkanlığında Müsteqil Azerbaycan Partisi (MAP) kuruldu. MAP'nin teşkilat yapısı demokratik merkeziyet prensibi esasında oluşturulmuştu. MAP'ta alt ve üst parti kurumları bir-birine düzenli olarak yapılan işler doğrultusunda açıklamalar veriyordu.[207] MAP, ülkenin güçlü ekonomiye sahip olması için mülkiyetin çeşitliliği ve özel mülkiyet haklarını talep ediyordu.[208] Azerbaycan'da sosyal yaşamın ağır olduğu bir dönemde MAP'ın ideolojik görüşlere değil de günlük sorunlara yönelik görüş izlemesi belli bir dönemde toplumda MAP'ın ülkenin siyasal hayatında etken olması ile sonuçlanmıştır.

Halk Cephesinden daha bir ayrılma sonucunda 28 Haziran 1992 yılında Azerbaycan Müsavat Partisinin tekrar kurulması için bir merkez kuruldu ve parti başkanı olarak AHC'nin önde gelen liderleri arasında olan İsa Kamber ilan edildi.[209]

Azerbaycan'da daha bir önemli parti olan Azerbaycan Demokrat Partisi (ADP) ise 1992'de kuruldu. Partinin kurulması için faaliyette olan birkaç toplumsal-siyasal grup bir araya gelerek birleşme ile ilgili karar kabul ettiler. Parti belli bir dönem Adalet Partisi ile birleşse de sonradan tekrar ayrılarak siyasal faaliyetini devam ettirdi.

Bundan başka 26 Eylül 1992'de siyaset sahnesine Vetendaş Hemreyliği (Birliği) Partisi çıktı. Partinin başkanı olarak seçilen ünlü yazar Sabir Rüstemhanlı, Halk Cephesinde aktif olarak çalışanlardan idi.

Azerbaycan'da partileşme sürecinin ikinci aşamasını oluşturan bu dönemde kısa sürede birçok parti ortaya çıktı. Bu partilerin çok olması toplumda sadece çok partililiğin genişlenmesi ve derinleşmesi gibi gözükse de aslında 1995'lere

---

[207] **Müstegil Azerbaycan Partiyasının Nizamnamesi** (Tüzüğü), m. 3.
[208] MAP Programı.
[209] Nesiman Yakuplu, **Müsavat Partiyasının Tarihi**, Bakü, 1997, s. 273–274.

kadar gergin olan siyasal ortam, birkaç darbe girişimi ve Ermenistan'ın Azerbaycan'a olan saldırılarının artması savaştaki yenilgiler ve diğer nedenlerden dolayı toplumda karışıklıklar yaratmakta idiler. Çünkü partilerin çok olması ve genelde küçük soysa tabana sahip olan belli bir kesime hitap etmesi bu kesimler arasında da görüş ayrılıklarını ortaya koymaktaydı.

Bu gibi nedenlerden dolayı Azerbaycan'da daha çok partili siyasal sistemin oluştuğu ilk dönemlerde Azerbaycan Bozkurt Partisi ve İslam Partisi kapatıldı.

AHC'nin önde gelenlerinden olan Hacı Alikram ve Hacı Abdül'ün 1993'de kurdukları Azerbaycan İslam Partisi çok geçmeden Azerbaycan'da başta dindarlar olmakla halk tarafından büyük bir ilgi görmüştür. Parti liderlerinin Şii mezhebine mensup olmaları partinin İran İslam Cumhuriyeti'ne eğilimli politika izlemesine neden olmuştur. Partinin kendi programında, Azerbaycan'da İslamcı rejim kurulması konusuna da yer vermesi bunun bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. 1996 yılında Azerbaycan yetkili adli organları partinin İran gizli servisi ile ilişkisi olduğunu iddia ederek bazı parti üyelerinden İran tarafından gizli mali yardım aldıkları gerekçesiyle 4 kişiyi hapis ettiler. 2000 yılında Cumhurbaşkanı, sağlık durumları nedeniyle onları affetti.[210]

Bundan başka kapatılan diğer parti, 1993'te kurulan Azerbaycan Bozkurt Partisi, bağımsız, demokratik, milli devlet, sosyal adalet, hümanizme dayalı özgürlükçü ekonomiyi savunan devlet kurulmasını kendisinin temel amacı olarak belirlemiştir. Parti, aşırı milliyetçi görüşlere yol vermesi nedeninden dolayı Mart 1995'de Adliye Bakanlığı tarafından kapatılıştır.

Azerbaycan'da partileşme sürecinde kurulan diğer partilerden aşağıdakileri gösterebiliriz: Azerbaycan Halk Dayanışma Partisi (1990), Azerbaycan Devrimci Kalkınma Partisi (1991) Azerbaycan Çağdaş Turan Partisi (1992), Azerbaycan Dayanışma ve Kalkınma Partisi (1992), Azerbaycan Dünyası Partisi (1992), Azerbaycan Himmet Partisi (1992), Azerbaycan Milli Hareket Partisi (1992),

[210] Hüseyinli, G. A.g.m. s. 169–170.

Azerbaycan Halk Demokratik Partisi (1993), Azerbaycan Milli Eşitlik Partisi (1993), Azerbaycan Milli Devletçilik Partisi (1994) ve diğer.

Ama bu partiler Azerbaycan'da siyasal sistem üzerinde hiçbir etkileme gücüne sahip olamamış ve Haydar Aliyev'in diliyle desek, "onların çoğu yarandığı zamandan şimdiye kadar çok küçük bir parti veya grupturlar".[211]

3.3. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Siyasal Muhalefet ve Siyasal İktidar İlişkileri

3.3.1. Büyük Siyasal Güçler

1993'de Azerbaycan'da Albay Suret Hüseynov'un devlet aleyhine darbe girişiminde bulunması sonucunda AHC hükümetinde ciddi hâkimiyet krizi ortaya çıktı. AHC-Müsavat iktidarının darbeyi yatıştırma çabalarının iflası ve artan muhalefet tepkisi sonucunda iç savaş tehlikesinin önlenmesi amacıyla Cumhurbaşkanı Elçibey Bakü'yü terk ederek memleketi Nahçivan'a gitti. Bundan sonra ortaya çıkan anarşi aslında milli devletin sosyal ve siyasal temellerinin güçlendirilmesi yolunda ciddi engele dönüşmüştü.[212]

Bu amaçla Cumhurbaşkanı Elçibey paramparça olan devleti toparlamak için son bir çaba göstermiş: Büyük deneyim ve bilgeliğiyle, bunalıma son verilmesine aracılık etmek üzere Haydar Aliyev'i yardıma çağırmıştır. Yeni Azerbaycan Partisi (YAP) başkanı olan Haydar Aliyev, ülkedeki bunalıma son vermek için Bakü'ye dönmüş ve meclisin milletvekili üye sayısını arttırmasıyla da Meclis Başkanı seçilmiştir. Daha sonra iç savaşın önlenmesi amacıyla Cumhurbaşkanı Elçibey'in Cumhurbaşkanlığı görevini devretmeden Nahçivan'a

---

[211] **Halk Gazetesi**, 2 Aralık 1997.
[212] Ramiz Mehdiyev, **Azerbaycan'ın İnkişaf Dialektikası**, Bakü, 2002, s. 174.

gittiği üzerine Anayasa gereğince Cumhurbaşkanlığı yetkileri parlamentonun toplantısında Haydar Aliyev tarafından geçici olarak devralınmıştır.[213]

Aliyev döneminin en önemli olaylarından biri de 1995 başlarında yönetime karşı yapılan ayaklanmaların en önemlisi olan "Cavadovlar İsyanı" olmuştur. Rövşen ve Mahir Cavadov kardeşleri "Karabağ Sorunu"nun ortaya çıkmasıyla oluşturulan, İçişleri Bakanlığına bağlı özel "Omon" birliklerinin komutanları olmuş ve savaşta önemli başarılar elde etmiş olan Rövşen Cavadov kendisine bağlı "Omon" birlikleriyle birlikte Bakü'de yönetim karşıtı silahlı eyleme girişmiştir. Elçibey'den farklı olarak Aliyev bu eylemi çok kısa sürede zorla bastırmış, çatışmalar sonucunda Rövşen Cavadov ve 60 "Omon"cu yaşamını yitirmiştir.

1995 yılından başlayarak Azerbaycan'da güçlü toplumsal-siyasal sabitlik oluşmuş ve bundan sonra çok partili siyasal sistemin gelişmesi hız kazanmıştır. Bu yönde daha önemli bir gelişme ise 1995 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Anayasasının kabul edilmesi oldu. Bütün insan hak ve özgürlüklerine geniş olanak tanıyan Anayasa'nın 58. maddesinde siyasal partilerle ilgili şöyle gösteriliyordu: "Her kesin başkaları ile serbest birleşme hakkı vardır. Her kes istediği birlik, parti ve işçi sendikaları ve diğer toplumsal birlikler kurmak veya mevcut birliğe dâhil olmak hakkına sahiptir. Bütün birliklerin serbest teminatına izin verilir."[214]

Anayasada siyasal parti ve birliklerin kurulması ile ilgili geniş hakların tanınması sonucunda yeni partiler kurulmuş ve mevcut partiler ise kendi yapılarını daha da organize ederek yeni aşamaya girmişlerdir.

---

[213] Aslan, a.g.e., s. 75-76.
[214] **Azerbaycan Respublikasının Konstitusiyası (Anayasası)**, Bakü, 2005, s. 19.

A) İktidar Partisi: Yeni Azerbaycan Partisi (YAP)

Yeni Azerbaycan Partisi, Azerbaycan'da çok karışık ve gergin bir siyasal ortamda kurulmuştur. 1992 yılında Azerbaycan halkının önde gelen 91 düşünce ve bilim adamlarının Ses gazetesinde Azerbaycan'ın içinde bulunduğu bu gergin siyasal ortamdan kurtarması için Nahçivan'da bulunan Haydar Aliyev'e geniş bir mektup yazarak onun önderliğinde bütün halkı kendi saflarında bulundurabilecek yeni bir siyasal partinin kurulmasını önerdiler.[215] Az sonra büyük bir toplumsal-siyasal partiye dönüşen YAP, kendi başlangıcını esasen bu müracaatta görmektedir.[216]

Aliyev bu teklifi olumlu değerlendirmiş ve 21 Kasım 1992'de Nahçivan'da 550 temsilcinin katıldığı YAP'ın kuruluş konferansı geçirilmiştir. Konferansta, YAP'ın kuruluşu kabul edilerek partinin başkanlığına Haydar Aliyev seçilmiştir. Bu aynı zamanda Bakü dışında kurulan ilk siyasal parti olmuştur.[217]

YAP, Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası ve Kanunları çerçevesinde, kendi tüzük ve programı esasında faaliyet gösteren, kendi sıralarında Azerbaycan'da hukuk devleti, sabit ve sosyal yönümlü ekonomi, sivil toplum kurma görüşlerini kabul eden vatandaşları birleştiren sağ merkez yönümlü siyasal partidir.[218]

Haydar Aliyev YAP'ın kuruluş amacı ile ilgili sonradan şöyle söylemiştir: "Kurulduktan beri, Yeni Azerbaycan Partisinin âmâlı, amaçları, kabul ettiği program, bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nde demokratik, laik ve hukuk devleti kurmak, Azerbaycan'da demokratik reformları başlatmak, Azerbaycan'ı dünya ekonomisine bağlamak, Azerbaycan'daki ekonomik-siyasal reformlar yapmak ve Azerbaycan'ın gelişmesini sağlamak olmuştur."[219]

---

[215] **Ses Gazetesi**, 16 Ekim, 1992.
[216] Şahlar Aasgerov, "YAP ve Dövlet Kuruculuğu Unikal Keçid, **YAP Azerbaycanın Düneni Bugünü ve Geleceği,** Bakü, 2002, s. 85.
[217] Reyhan Mirzezade, **Azerbaycanı Dünyaya Saydıran İnsan**, Bakü, 1998, s. 84.
[218] http://www.yap.org.az/az/index.php?rid=4 (Erişim 23.11.2007)
[219] **Halk Gazetesi**, 2 Aralık, 1997.

Partinin kabul edilen Nizamnamesinde (Tüzük) parti yapısının ve faaliyetinin demokratik ilkeler esasında kurulmuş olduğu gösterilmektedir. Tüzükte tespit olunmuş demokratik prensiplerin yanı sıra YAP faaliyetinde daha iki esas ilkeye de önem verilmektedir:[220]

— Yerel bölge teşkilatlarının kendi haklarından ve kendi idareciliğini kullana bilmesi hakkı;

— Seçim kurumlarının ilişkilendirici rolünün olması.

YAP'ın programı diğer merkez-sağ partilerden hem sosyo-ekonomik, hem de kültürel açıdan önemli derecede ayrılmıştır. Partinin amacı, ekonomik reformların gerçekleştirilmesi ve toplumda istikrarı sağlayacak verimli, sosyal yönlü, düzenleyici piyasa ekonomisinin kurulması olarak belirtilmiştir. Piyasa ekonomisinin oluşturulması için ise öncelikle gerekli altyapıyı oluşturmak en önemli mesele olarak ortaya koyulmuştur. Çünkü gerekli altyapının oluşturulmaması aşamalı olarak gerçekleştirilecek reformların mantığını bozacak ve olumsuz sonuçlar doğuracaktı. Parti programına göre reformlar halkın fakirleşmesi ve sosyal huzursuzlukların artması pahasına gerçekleştirilemez. Ekonomik reformların gerçekleştirilmesinin asıl amacı, bütün halkın yaşam düzeyinin ve biçiminin çok kısa bir zamanda yükseltilmesi olmalıdır. Yapılan değişiklikler yalnız geçmişe nefret duygularıyla yapılmamalı, reformlar aşamalı olarak gerçekleştirilmelidir.[221]

YAP etnik azınlıklara yönelik dikkatli bir politika sergilemiştir. Hatta Halk Cephesi'nin "Türkçülük" politikasının, çok sayıda etnik azınlık bulunan Azerbaycan'da sorunlara yol açacağını belirtmiş ve "Vatandaşlık ve Azerbaycanlılık" ilkelerini savunduğunu kendi programında belirtmiştir.

1993 Ekim'inde Haydar Aliyev'in cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra, 1995 Kasım'ında yapılan parlamento seçimlerinde YAP 89 milletvekiliyle seçimlerden birinci parti olarak çıkmıştır. Ekim 1998'de yapılan Cumhurbaşkanlığı

---

[220] Mirzezade, A., a.g.e., s. 149.

[221] **Yeni Azerbaycan Partisinin Programı**

seçimlerinde Aliyev tekrar Cumhurbaşkanı seçilmiş ve Kasım 2000'de yapılan parlamento seçimlerini yine YAP 87 milletvekiliyle kazanmıştır.

Partinin Aralık 1999'daki birinci ve Kasım 2001'deki ikinci kurultaylarında H. Aliyev yine parti başkanlığına seçilmiştir. İlk kurultayda Parti Başkan Yardımcılıklarından birine getirilen İlham Aliyev ikinci kurultayda Partide oluşturulan Başkan 1. Yardımcısı görevine getirilmiştir.[222]

20 Aralık, 1999'da YAP, ilk kurultayını yapmış ve kurultayda muhafazakârlar ve yenilikçiler olarak iki kanadın varlığı ön plana çıkmıştır. Muhafazakârlar Başkan Aliyev'in değişmez olduğunu vurgularken, yenilikçiler başkan yardımcısı ve Aliyev'in oğlu İlham Aliyev'in ön plana çıkarılmasını istemişlerdir.[223] Bu çekişme Kasım 2000 parlamento seçimlerinde de kendini göstermiş ve ilk defa Haydar Aliyev'den başka birisi, oğlu İlham Aliyev kendisinden en çok bahsedilen politikacı olmuştur. Ekim 2003'te yapılacak olan Cumhurbaşkanlığı seçimine az bir süre kala Haydar Aliyev'in vefat etmesinden sonra parti başkanlığına İlham Aliyev seçilmiş ve 2003 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde İlham Aliyev'i partinin tek adayı olarak seçime katılmış ve seçim sonucunda Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Bu seçimden sonra da Kasım 2005'de yapılan parlamento seçimlerine de ilk kez olarak Haydar Aliyev olmadan katılan YAP, seçimlerden galip ayrılmıştır.

YAP'ın bu başarısının nedeni olarak, parti üyesi olmadan devlet kademelerine girmenin, var olmanın ve yükselmenin zor olması nedeniyle, herkesin eski KP'ye üye olduğu gibi, bu günde YAP'a üye olması gösterilmiştir.

---

[222] **Azerbaycan Gazetesi**, 4 Mart, 2006

[223] Sinan Oğan, "Bir Aliyev Klasiği: Azerbaycan'da 5 Kasım Parlamento Seçimleri", **Stratejik Analiz Dergisi**, Cilt:1, Sayı:8, Aralık 2000, ASAM, s. 40.

B) Büyük Muhalefet Partileri:

1. Azerbaycan Halk Cephesi Partisi

1980'lerin ikinci yarısında ateşlenen Azerbaycan bağımsızlık hareketinin en önemli ürünü ve hareket merkezi olan Azerbaycan Halk Cephesinin 25 Haziran 1995'da yapılmış 3. kurultayında 1995 Kasım'ında yapılacak olan parlamento seçimleri öncesi AHC'nin statüsünün değiştirilerek partiye dönüştürülmesine karar verilmiştir. AHC'nin tüzüğünde değişiklik yapılması sonucunda AHC toplumsal/siyasal teşkilat olmaktan çıkmıştır. AHC'nin tüzüğünde değişiklikler yapılmış ve Azerbaycan Halk Cephesi Partisi olarak siyasal partiye dönüş kararı verilmiştir. Tescil edilmesi için Adliye Bakanlığına müracaat eden parti, tüzüğündeki bazı maddelerin SPK'ya aykırı olması nedeniyle olumlu yanıt alamamıştır. SPK'ya aykırı olan ilgili maddelerin düzeltilmesi ve devlet başkanı Aliyev'in Meclis Anayasa Komisyonunun toplantısında "kanunlara tabi olan partiler tescil edilmelidir, o cümleden Halk Cephesi de…" demesinden sonra AHCP 1 Eylül 1995'de Adalet Bakanlığı tarafından tescili edilmiş ve faaliyetine izin verilmiştir.[224]

Bundan sonra kuruluş içerisindeki diğer partilere mensup bireysel üyeler ile siyasi örgütler AHC'den ayrılmıştır ve AHCP, güç zaafına uğramıştır. Ama bu uzun sürmemiş ve parti Başkanı Elçibey'in 31 Ekim 1997'de, 1993'ten beri yaşamakta olduğu Nahçivan'dan Bakü'ye dönmesiyle AHCP'nin siyasal gücü artmış ve muhalefetin en önemli gücü olarak ön plana çıkmıştır.

Amacını, "Azerbaycan'ın bağımsızlığının gerçekleşmesi ve demokratik hukuki devletin kurulması" olarak açıklayan ve görüşlerinde milliyetçilik, demokrasi, insan hakları, özelleştirme gibi konulara da yer veren parti, 1995 yılındaki parlamento seçimlerinde 3 milletvekilliğini, 2000 yılındaki seçimlerde ise 4 milletvekilliği kazanmıştır.

---

[224] İsmayıl Veliyev, Cavid Hüseyinov, **Azerbaycanın Siyasi Partiyaları ve İctimai Teşkilatları**, Bakü, 1995, s. 15.

Elçibey'in sağlık sorunları nedeniyle Ankara'da bulunduğu dönemlerde, daha önceden parti içerisinde bulunan kutuplaşma patlak vermiş ve Elçibey'in 22 Ağustos 2001'teki vefatının hemen öncesinde parti fiili olarak "İslahatçılar" (Reformcular) ve "Klasikler" olarak iki kısma bölünmüştür. Şu anda her iki taraf da AHCP isminin aslında kendilerine ait olduğunu iddia etmektedirler. AHCP (İ) Başkanlığını Ali Kerimli, AHCP (K) Başkanlığını ise Mirmahmud Mirelioğlu yapmaktadır. AHCP (İ) seçime kendi adına katılmakta, AHCP (K) ise İsa Kamber'i destekleyen “Bizim Azerbaycan” Bloğu içerisinde yer almaktadırlar.

2. Müsavat Partisi

29 Ekim 1989'da Gence'de bir grup tarafından Azerbaycan Millî Demokrat Yeni Müsavat ismiyle kurulmuş olan parti, 1991'deki kurultayında ismini Azerbaycan Millî Müsavat Partisi olarak değiştirmiştir. 7 Kasım 1992'de, uzun süreden beri partiyi yapılandırma çalışmaları içerisinde olan AHC içerisinden bir grup ile o sıralar merkezi Türkiye'de bulunan Müsavat Partisi yetkililerinin ortak katılımıyla gerçekleştirilen kongrede, dönemin Azerbaycan Millî Meclis Başkanı İsa Kamber Parti'nin başkanlığına seçilmiştir. 8 Aralık 1992'de Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Adalet Bakanlığı tarafından partinin resmi kaydı yapılmıştır. Partinin başkanlığını halen İsa Kamber yapmaktadır.

Parti ideolojisinin temel unsurları 9 esas prensip üzerinde yoğunlaşmıştır:[225]

1. Hürriyetçilik;
2. Bağımsızlık;
3. Milliyetçilik;
4. Azerbaycancılık;
5. Devletçilik;
6. Liyakatçilik;

[225] Yakuplu, a.g.e. s. 137.

7. Türkçülük;
8. İslamcılık;
9. Modernlik.

AHC içinden çıkan Müsavat Partisi, bu özelliği nedeniyle AHC'den farklı bir görünüm arz etmemiş, parti programında demokrasi ve liberal ekonomi görüşlerini desteklediklerini belirtmişlerdir. Müsavatın AHC'den ayrılması, aynı zamanda ülkede merkez-sağın da bölünmesi anlamına gelmiştir. Müsavat ve AHC partileri arasındaki en büyük anlaşmazlık "Güney Azerbaycan" konusunda kendini göstermiştir. AHCP'den farklı olarak Müsavat, Güney Azerbaycan konusunda kararın orada yaşayan Azeriler tarafından verilmesi gerektiği görüşünü savunmuştur. Bu ise Müsavat'ın Halk Cephesine oranla milliyetçilik konusunda daha ılımlı bir tavır sergilediğini ortaya koymuştur. Böylece Müsavat, milliyetçilik konusunda Halk Cephesi ve AMİP arasında yer almıştır. AHC Başkanı Elçibey "Türkün Türkten başka dostu yoktur" görüşünü savunan ve "Güney Azerbaycan'la mutlaka birleşilmelidir" düşüncesinde olan aşırı milliyetçi bir parti lideri olarak ortaya çıkmıştır. AMİP Lideri Memmedov ise "Türkiye ile ilişkiler sıkı tutulmalı, fakat diğer ülkelerle de milli çıkara uygun yakın ilişkiler kurulmalıdır" görüşünü savunan "Biz Güney Azerbaycan'dan önce Kuzey Azerbaycan'ın yönetimine talibiz" düşüncesiyle de yumuşak milliyetçi tipli bir lider olarak tanımlanmıştır. Kamber ise "Türkiye mutlak dost, İran, Rusya, Amerika belli değil" görüşünü savunan ve "Güney Azerbaycanlılarla ise ancak onların istemesi halinde bir siyasi birlik kurulabilir" düşüncesinde olan, "ılımlı milliyetçi" tipli bir lider olarak görülmüştür.

Günümüzde Müsavat Partisi Azerbaycan'ın en popüler ve en çok üyeye sahip olan partilerinden biridir. En iddialı iktidar adayı olmasına rağmen, iktidar tarafından önü kesilmektedir.[226] Bunu parti başkanı İsa Kamber'in sözlerinden daha aydın bir biçimde görmekteyiz: "Başka partiler, örneğin, Yeni Azerbaycan Partisi günde bir toplantı yapmaktadır, Azerbaycan Milli İstiklal Partisi kendi

[226] http://azerbaycan.ihh.org.tr/tarihiarkaplan/siyasi/siyasalsistem.html. (Erişim: 15.08.2007)

kurultayını geçirmektedir, bazı partiler özgür bir şekilde kendi faaliyetlerini davam ettirmekteler, ancak Müsavat'a sürekli sorunlar çıkarılmaktadır.[227]

2003 Cumhurbaşkanlığı ve 2005 Milli Meclis seçimlerinde parti iktidarın en büyük rakibi olmuştur. Bu seçimlerde yenilgiye uğrayan parti, seçimlerde galip geldiğini durmadan iddia etmiştir. Özellikle 2003 seçimlerinde parti halktan büyük ilgi ve destek görmüş ve seçim sonucunda halkın büyük desteğini almasına rağmen iktidar tarafından sert tepki ve saldırılara uğramış ve 15–16 Ekim olaylarında partinin başkan yardımcılarından ve üyelerinden bir kısmı tutuklanarak partinin gücüne ciddi bir darbe indirilmişti.

3. Azerbaycan Milli İstiklal Partisi (AMİP)

Azerbaycan Halk Cephesi'nin 1991 döneminde gerçekleşen 2. kurultayında, parti içerisindeki ılımlı-radikal kanat çekişmesinden ılımlıların galip çıkması sonrasındaki gelişmelerle doğmuştur. Radikal kanadın liderlerinden Etibar Memmedov bu kurultay sonrasında AHC'den ayrılmış, kendi taraftarlarıyla birlikte 4 Temmuz 1992 tarihinde Azerbaycan Millî İstiklal Partisi'ni kurmuş ve kendisi de ilk kurultayda parti başkanlığına seçilmiştir. AMİP'in diğer bir özelliği bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Adliye Bakanlığı tarafından resmi kaydı yapılmış ilk siyasal partisi olmasıdır.[228]

Partinin amacı, "bağımsız üniter, demokratik, güçlü Azerbaycan Devleti'nin en kısa zamanında kurulmasını, böylelikle Türk milletinin tarih sahnesindeki şerefli yerini yeniden edinmesini sağlamak" olarak belirtilmiştir. Parti programında belirtilmiş olan üç hedef; "Demokratik Devlet", "Piyasa ekonomisi" ve "Vahit Azerbaycan" kavramları AHCP'nin de programında yer almıştır. Bu açıdan Halk Cephesi Partisi gibi merkez-sağ özelliği olan ve AHCP ile aynı

[227] **Yeni Müsavat Gazetesi**, 23 Ekim, 1993.
[228] Veliyev ve Hüseyinov, a.g.e., s. 19.

ilkeleri paylaşan AMİP, AHCP'den bu ilkelerin uygulanması konusunda farklı düşünceleri savunduğu için ayrılmıştır.

Partinin felsefesi 6 esas prensip üzerinde yoğunlaşmıştır:[229]

1. Bağımsızlık;
2. Milliyetçilik (Türkçülük);
3. Azerbaycancılık (Vatanseverlik);
4. Milli Devletçilik;
5. Hürriyetçilik;
6. İlericilik.

AMİP'ni diğer partilerden ayıran en büyük özelliklerden biri de Azerbaycan'da birçok etnik azınlığın olduğunu ve Başkanlık sisteminin bu azınlıkların çıkarlarını bir arada tutabilmek yolunda uygun olmadığını, ülke için en uygun yönetim sisteminin "Başkanlık Sistemi" değil, "Parlamenter Sistem" olduğu yönündeki görüşleri olmuştur. Parti, uluslararası ilişkilerde Azerbaycan'a komşu olan ülkelerin (Türkiye, Rusya ve İran) aynı derecede öneme sahip olduklarını belirterek "tam bağımsız ve bağlantısız"[230] bir dış politika izlenmesi gerektiğini savunmuştur. Hiçbir siyasi bloğa katılmayan parti "bağımsız insan, bağımsız parti ve bağımsız devlet" ilkesini kendine temel prensip edinse de son dönemlerden itibaren siyasal bloklara katılma politikasını izlemeğe başlamıştır.

4. Azerbaycan Demokrat Partisi (ADP)

Azerbaycan'da büyük muhalefet partilerinden biri olan Azerbaycan Demokrat Partisi, 26 Ocak 1992'de kuruluş kurultayını geçirmiş 14 Mayıs 1993 yılında ise devlet Adliye Bakanlığında kayda alınmıştır. Parti, kendi programında esas amacı olarak Azerbaycan'ın toprak ve milli-medeni

[229] Galib Ehmedov, **Partiler, Liderler, Cereyanlar**, Bakü, 1998, s. 92.
[230] Ehmedov, a.g.e., s. 93.

bütünlüğünün temin edilmesi, devlet bağımsızlığının güçlendirilmesi, demokratik hukuk devletinin ve sivil toplumun oluşturulması, kişi hak ve özgürlüklerinin gelişmesi, sosyal eğitimli, adalet prensiplerine dayanan ekonomik reformların yapılmasını göstermiştir.

1996'da Adalet Partisi ile birleşen ADP, ABD'ye kaçmış olan eski Milli Meclis başkanı Resul Guliyev ile sık ilişki içerisine girmiş ve az bir süre sonra Resul Guliyev, partinin başkanlığına getirilmişti.[231] 2000 yılındaki parlamento seçimlerinde Guliyev ve Adalet Partisi başkanı olan İlyas İsmayılov arasındaki zıtlıklar 2000 yılında bu partilerin ayrılmasına neden oldu. Bu ayrılmadan sonra ADP, önemli miktarda güç kaybına uğradı ve seçimlerde adeta bloklaşma politikasını izlemeğe başladı.

5. Azerbaycan Liberal Partisi (ALP)

Azerbaycan Liberal Partisi (ALP) liberal ideolojinin ülkede yayılmasını amaç edinen tek parti olmuştur. Ayrıca parti Bakü'de değil Berde şehrinde kurulması nedeniyle YAP'dan sonra dışarıda kurulan ikinci parti olmuştur.

ALP, kuruluşundan bu yana, siyasi yaşamda etkin rol almaya ve liberal düşünceleri yaymaya çalışmıştır. Zıtlıklarla dolu siyasi yaşamı yumuşatmak, hoşgörü ve aşırılıkları dengelemek partinin temel prensibi olmuştur. İdeolojik bakımdan da liberal bir parti olan ALP, ülkede parlamenter demokrasi ve net kuvvetler ayrılığını savunmuştur. Partinin temel amacı; "her türlü ırk, din, etnik ve sosyal ayrımı reddederek uygar toplumun kurulması ve bağımsız Azerbaycan devletçiliğinin kuvvetlendirilmesi"[232] olarak belirtilmiştir. Kendi yerini merkezde olarak gören ALP, reformları devrim değil, seçim yoluyla

[231] Hüseyinli, a.g.e., s. 168.
[232] **Azerbaycan Liberal Partisinin Programı.**

uygulanması yöntemini savunmuştur. ALP'nin faaliyetinin temelini oluşturan ve genel olarak Parti siyasetinin çerçevesini çizen ilkeler şunlardır:[233]

1.Azerbaycan halkının ve Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet çıkarlarının üstünlüğü;

2. Azerbaycancılık;

3. Vatanseverlik;

4. Demokrasi;

5. Hukuka uygunluk;

6. Liberalizm düşüncelerine sadakat;

7. Siyasi faaliyetlerde her türlü zor kullanımına karşı koymak.

Parti, geleneksel liberalizm ülkülerinden yararlanmış, faaliyetlerinde bu ülküleri temel alarak, milli ideolojinin oluşturulmasına çalışmıştır. Liberal ideolojinin rastlantıyla ortaya çıkmadığını, belli bir zorunluluktan kaynaklandığını ileri süren parti, milli ve evrensel değerleri uzlaştırma çabası içinde olduğunu vurgulamıştır. Milli ideoloji oluşturma gereği ve bu ideolojinin kaynağının halk olması zorunluluğu liberallerin düşüncelerinde önemli yer tutmuştur. Parti ideolojik boşluk içinde bulunan Azerbaycan halkının bu boşluğu milli çıkar ve dini değerlere dayanan, milli ideoloji aracılığıyla ortadan kaldırabileceğinin mümkün olduğunu savunmuştur.

ALP, 1998 yılı sonunda Genel Başkan Yardımcısı Zakir Memmedov'un ayrılarak, Azerbaycan Demokrat Liberal Partisini (ADLP) kurma çalışmalarına başlamasıyla büyük bir güç kaybına uğratmıştır. Ayrıca Parti Genel Başkanı Lale Şövket Hacıyeva'nın halen SSCB Pasaportu kullanıyor olması ve düşük gelirine rağmen, oğlunu İngiltere'de üniversitede okutması partinin kamuoyundaki imajını sarsmıştır.

---

[233] **ALP'nin Programı**.

6. Vetendaş Hemreyliği (Birliği) Partisi (VHP)

Azerbaycan'da muhalefet partilerin içerisinde siyasal mücadeleye aktif katılım gösteren partilerden biri olan VHP, 26 Eylül 1992 yılında yapılan kurultayda kurulduğunu ilan etmiş ve 1993, 10 Kasım'da ise Adliye Bakanlığı'nda kaydı yapılmıştır. Partinin kuruluş amacıyla ilgili olarak kuruluş toplantısında parti başkanı Sabir Rüstemhanlı şöyle söylemektedir: "Madem biz milli devlet istiklalini savunuyoruz, bizim üçün ne kozmopolit liberalizme ve ne de internasyonel sosyalizme veya komünizme tahammül caiz olamaz. Müdafiaa ettiğimiz ve edeceğimiz tek sosyal sistem milli tesanüt (milli hemreylik) sistemidir".[234] Çok karışık ve gergin bir zamanda kurulduğundan VHP, kendi programında esasen toplumdaki manevi-siyasal boşluğun giderilmesini temel hedefleri arasına almıştır. Bu amaçla da VHP, esas olarak yakın dönemde aşağıdaki sorunların çözümünü önemli görmektedir:[235]

— Milli manevi iflasa götüren proseslerin önlenmesi ve milli ruhun güçlendirilmesi;

— Ülkenin toprak bütünlüğünün, sınırlarının değişmezliğinin ve vatandaşların güvenliklerinin sağlanması;

— Ekonomik çöküşün önüne geçilmesi, nüfusun en önemli ihtiyaçlarının giderilmesi.

VHP, dünyadaki tüm halklar arsında din, ırk, dil, medeniyet, cins, milliyet fakı gözetmeksizin bütün halkların eşit haklara sahip olduğu görüşünü kendi programında belirten VHP, kendi programında daha sonra bu meselelere de önem vermektedir:[236]

— VHP, hiçbir ülkeye ve devlete tecavüz iddiaları öne sürmemektedir;

---

[234] "Vetendaş Hemreyliği Partisi Zamanın Talebi İle Yaradılıb", (Erişim: 26 Ekim, 2007), http://www.vhp.az/?menu=33,

[235] **Vetendaş Hemreyliği Partiyasının Programı**.

[236] **VHP'nin Programı**.

— Toplumsal gelişmenin reformlar yolu ile yapılmasını ve devlet mekanizmasının ise bu sürece olanak tanımalı ve ona destek vermelidir;
— Hâkimiyet şekli toplumun kendi mantığından doğmalı, tarihsel geleneğe, toplumsal dünya görüşünün seviyesine ve milli psikolojiye uygun olmalıdır;
— VHP, Azerbaycan vatandaşlarının iradesini, gerçek taleplerini ifade eden bağımsız, demokratik, hukuk devleti kurulmasına taraftardır;
— Devlet kendi faaliyetinde ayrı ayrı grupların değil, yalnız genel halkı çıkarlarını esas almalıdır;
— VHP ekonomi alanında çeşitli mülkiyet şeklinin olduğuna ve eşit hakların sağlanmasına ve bürokratik tollarla mülkiyet üzerinde devletin egemenliğine karşı çıkmaktadır;
-Kendi milli üstünlüğünü ispat etmeğe çalışan ifrat düşünce her bir halkı felakete götüren yoldur;
—VHP, kendi insana dünyanın en değerli serveti olarak görmekte ve onun haklarının korunmasını, yaşama, işletme, yaratma taleplerinin ödenmesine devlet tarafında olanak tanınmasının taraftarıdır;

VHP, kendi faaliyetinde bloklara koşulma politikasını sık sık uygulamaktadır. Demokratik Kongres ve Değirmi Masa gibi bloklarda aktif katılım sağlamaktadır.

3.3.2. İktidar – Muhalefet Mücadelesinde Siyasal Bloklar

Azerbaycan'da çok partili siyasal sistemin oluşması ve gelişmesi partiler arasında, özellikle de iktidar ve muhalefet partileri arasında mücadelede yeni yöntemlere başvurulmasıyla sonuçlandı. İktidar partisi olan YAP'ın uzun bir süre boyunca iktidarda kalması ve güçlenmesi muhalefet partilerinin ona karşı bir cephe oluşturma çabalarına girmeleri ile sonuçlandı. Bu yönden muhalefet partileri özellikle 90'ların ikinci yarısından başlayarak siyasal bloklaşma

faaliyetlerine daha çok önem vermeye başladılar. Özellikle muhalefet cephesindeki partilerinin iktidardaki YAP'a karşı tek başına mücadelede yetersiz kalmaları nedeniyle böyle bir örgütlenmeye girmeleri onlar açısından önemli gelişmelerden biri olmuştur.[237] Daha sonra iktidardaki YAP da böyle bir oluşuma gitmiş, peşinden sol eğilimli partiler de siyasi birlikler kurarak ortak mücadeleye girişmişlerdir.

Azerbaycan'ın bu devirdeki siyasal hayatında birçok blok ve koalisyonlar olsa da bunların büyük bir kısmı geçici olarak faaliyette olmuş ve siyasal yaşamdan erken çekilip gitmişler.

A) Demokratik Kongres (Demkongres)

Azerbaycan'da önde gelen muhalefet partileri, 23 Mart 1994 yılında birleşerek Demokratik Kongres'i oluşturdular. Demkongres'i oluşturan partiler, esasen milli ve demokratik eğilimli, çoğunluğu da Aliyev'den önceki Elçibey iktidarını destekleyen partiler olmuşlardır. Bloğun ilk özeğini Müsavat ve AHCP oluşturmuş ve daha sonra 3 parti – Ahrar Partisi, Çağdaş Turan Partisi ve Azerbaycan Halk Demokrat Partisi onlara katılmışlar.

Demkongres, kuruluş amacını, "Azerbaycan'ın devlet bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunması ve demokratik ilkelere dayanan toplum düzeninin kurulması" olarak açıklamıştır.[238] AHC iktidarına son veren 1993 yılının 4 Haziran Darbesi'ne cevap olarak kurulan Demkongres, Darbe'yi Azerbaycan halkının birliğine karşı bir isyan olarak değerlendirmiştir.[239]

1995 parlamento seçimlerinde seçim listelerinin oluşturulmasında ortaya çıkan görüş ayrılıkları sonucunda ADP, Demkongres'i terk etmiştir. 1996'da ise

---

[237] Mübariz Egmedli, "Siyasi Partiyaların Blok ve Koalisiyalarının Formalaşması", **"İnam" Plüralizm Merkezi**, s. 22.
[238] **Demokrarit Kongres'in Esasnamesi**.
[239] Ehmedov, G., a.g.e., s. 141.

Azadlık Partisi Demkongres'e kabul edilmiş, blok içerisindeki görüş arılıklarına göre, Halk Azadlık Partisi ise, Demkongres'den atılmıştır.

Demkongres, ülkedeki toplumsal-siyasal olaylara kendi mevkiinden yaklaşarak hukuk devletinin oluşturulmasına dair kendi farklı görüşünü bildirmek imkânına sahip olduğunu ilan etti. Demkongres'e üye olan partiler, onun siyasal görüşünü destekleyen çok sayıdaki kitle iletişim araçlarına şebekesi oluştura bildiler.[240]

Günümüzde Demkongres'e üye olan partiler aşağıdakilerdir:

1. Müsavat Partisi;
2. AHCP (klasikler);
3. Ahrar Partisi;
4. Azatlık Partisi;
5. Çağdaş Turan Partisi;
6. Azerbaycan Halk Partisi;
7. Demokratik Sağ Partisi;
8. Türk Milliyetçi Partisi;
9. Yeşiller Partisi

Azerbaycan siyasi hayatında 2000 yılına kadar en fazla etkinliğe sahip siyasi birlik olan Demkongres, Ağustos 2000'de Elçibey'in vefat etmesiyle birlikte AHCP'de ortaya çıkan bölünmeye paralel olarak iki yere ayrılmıştır. Tartışmalar klasikler ve liberaller olarak iki yere ayrılan AHCP'nin hangi kanadının DK'da tanınmasıyla başlamıştır. Sonuçta Demkongres içindeki 12 parti Kerimov yönetimindeki AHCP'nin klasik kanadını tanırken, diğer 5 parti ise Fettayev yönetimindeki liberal kanadı tanıdığını açıklamıştır. Tartışmalar bununla da bitmemiş, Kasım 2000'de yapılan parlamento seçimleri sonrası Demkongresin klasikler kanadı seçimlere hile karıştığını ve milletvekilliği kazanmış Demkongres adaylarının parlamentoya gitmemeleri gerektiğini savunurken, Demkongres'in liberaller kanadı ise buna karşı çıkarak seçimi kazanmış

[240] Mirzezade, a.g.e. s, 162.

adayların parlamentoya girmelerinde hiçbir sakınca olmayacağını savunmuştur. Bunun sonucunda Demkongres klasikler kanadı diğer Demkongres partilerini iktidarla işbirliği yapmakla suçlayarak bölünmeyi daha da derinleştirmiş, bu ise muhalefet partilerinin kamuoyundaki imajına önemli ölçüde darbe vurmuştur.

B) Deyirmi Masa (DM)

Siyasal partilerin oluşturduğu daha büyük gruplardan birisi ise 7 Ocak, 1995'te kurulan Deyirmi Masa'dır. DM, kendisinin esas amacının "Azerbaycan'ın kriz döneminin ortadan kaldırılmasının vacipliğini, sonraki parlamento seçimlerinin demokratik bir ortamda yapılması için siyasal güçlerin kendi çabalarının birleştirmelerinin gerekliliğini"[241] sağlamak olduğunu beyan etmesinden sonra ilk başlarda onun sıralarında tek muhalefet partileri değil, başta YAP olmakla birkaç iktidar yönlü partilerle 32 parti katıldı.

Meşveret merkezi olan DM'ye dâhil olan iktidar yönümlü teşkilatlar, muhalefet partilerinin büyük bir çoğunluğunun Haydar Aliyev iktidarının yasal olduğunu kabul etmediklerinden dolayı belli bir süre sonra bloktan ayrıldılar. Bundan başka başta karşılıklı fikir alış verişi prensibini savunan bloğun daha sonra keskin ve sert muhalefet kurumuna dönüşmesi de bu kopmaların temel nedenlerinden sayılmaktadır. Bunu blok kurulduktan 2 sene sonra onun kabul edilen ikinci Esasname'ye (Tüzük) 16 partinin imzalamasından da görebiliriz.[242]

Bu Esasname'ye göre DM, Azerbaycan'da faaliyette olan toplumsal-siyasal teşkilatların ve partilerin işbirliği ve fikir alış verişini sağlamak amacıyla kurulan bir teşkilattır. DM'nın toplantılarında alınan kararlar ¾ ses çoğunluğu ile alınır. Günümüzde DM'nin terkibinde 11 siyasal parti faaliyet göstermektedir.

---

[241] **Deyrmi Masanın Bülleteni**, Bakü, 1995, s. 3.
[242] Ehmedli., a.g.m., s. 23.

İktidara karşı sert tutum sergileyen DM, 1998, Ocak'ta Haydar Aliyev'in Azerbaycan'da ölüm cezasını iptal etmesini ön gören kararını olumlu karşılamıştır.[243]

C) Meşveret Meclisi (MM)

Azerbaycan'da muhalefet cephesinde siyasal bloklaşma iktidar partilerinin n de siyasal bloklar oluşturmalarına yol açtı. Bu amaçla 5 Nisan 1997'de 11 iktidar partisi bir araya gelerek YAP'ın önderliğinde Meşveret Meclisi'nin kurulduğunu ilan ettiler. Bloğun kurulmasının esas amacı olarak "Azerbaycan'da piyasa ekonomisinin oluşturulması, demokratik ve hukuki tesisatların kurulması" yönünde işbirliği yapmak olduğu gösteriliyordu.[244]

Haydar Aliyev iktidarının yürüttüğü siyaseti destekleyen blok, 1998'de Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Haydar Aliyev'in adaylığını destekleyeceklerini bildirseler de seçimlerde partiler arasında bazı görüş ayrılıkları ortaya çıktı. Bu partilerden bazısı devletin ve demokratik prensiplerin güçlendirilmesinde Haydar Aliyev'in politikasını destekleseler de seçimlerde kendi adaylarını ileri sürdüler.[245] Hatta blok üyesi olan Müstegil Azerbaycan Partisi hem seçimlerde hem de seçimler sonrası karşı görüş sergileyerek muhalefet cephesine geçtiğini ilan etti.

Günümüzde MM, kendi sıralarında 10 partini birleştirse iktidar yönlü politikası izlediğinden ve en esası da YAP'ın bu blokta oluşu bloğu bir hayli güçlü kılmaktadır.

---

[243] **Ayna Gazetesi**, 30 Ocak, 1998.
[244] **Ses Gazetesi**, 12 Nisan, 1997.
[245] Mirzezade, a.g.e., s. 165

D) Seçki İslahatları ve Demokratik Seçkiler Uğrunda Hareket (SİDSUH)

Muhalefetin oluşturduğu Demkongres ve DM, beklenen siyasal birliği ve gücü ortaya koyamadığından Mart, 1998'de 22 muhalif yönlü parti ve teşkilat SİDSUH'u oluşturdular. Sonradan onun sıralarına 40 kadar teşkilat ve grup dâhil olmakla bloğun gücünü önemli bir ölçüde artırdı.

SİDSUH, özgür, adaletli, demokratik seçimlerin yapılması, seçimlerde siyasal partilerin ve adayların çıkarlarının gözlenmesi ve savunulmasını temel hedefi göstererek aktif bir biçimde siyasal faaliyet gösterdi.[246]

Ama 1998 Cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesinde birlik gösteri ve mitinglerine rağmen seçimlerde tek aday çıkaramaması SİDSUH üyeleri arasında geniş bir fikir ayırımına yol açtı. Bundan sonra blok seçimleri boykot politikasını izlediler. Hem seçimlerden önce ve hem de seçimlerden sonra "vahit teşkilat değil, kendi görüşleri olan muhtelif siyasal grupların birliği"[247] olan SİDSUH dâhilinde ciddi bölünmelere yol açtı ve blok bir siyasal güç olarak bir hayli zayıfladı.

E) Sosyalist Azerbaycanı (SA)

Azerbaycan'da siyasal sistemin bu dönem en özelliklerinden biri siyasal blokların hızla arttığıdır. Azerbaycan'da yeni olan daha bir bloklaşma ise AVP ve AKP'nin oluşturduğu Sosyalist Azerbaycanı bloğudur. Ekim, 1997'de kurulan blok, hem iktidardan hem de muhalefetten farklı bir tutum sergilemeye çalıştı. Ama bu bloğun gücünün çok aşağı seviyede olması 1999 yılının Mayıs ayında

[246] Ehmedov, G., a.g.e., s. 159.
[247] **Yeni Müsavat Gazetesi**, 23 Nisan, 1999.

geçirdiği ilk mitingde kendisini gösterdi. Bloğun esas amacı Azerbaycan'da demokratik sosyalizm toplumunun kurulmasıdır.[248]

F) Birleşmiş Muhalefet Hareketi (BMH)

Muhalefet partilerinin kurdukları daha bir siyasal bloklaşma olan BMH, 10 Ocak 2002 tarihinde kurulmuştur. 26 partinin katılımıyla önemli bir birlik görüntüsü vermeye çalışan ve Aliyev iktidarını meşru olarak kabul etmeyen BMH, Haydar Aliyev istifa edinceye kadar protesto gösterileri düzenleyeceğini açıklamış ve ilk gösterisini 23 Mart 2002 tarihinde gerçekleştirmiştir. Daha sonra birkaç gösteri ve yürüyüş daha gerçekleştirmeye çalışan BMH, halkın katılımının az olması nedeniyle etkinliğini kaybetmiştir. 2003 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde iktidar partisi YAP'ın adayı İlham Aliyev'in kazanması, ülkede muhalefetin gücünü ve desteğini tamamen kaybettiğinin de bir göstergesi olmuştur.

3.3.3. Azerbaycan'daki Çok Partili Sistemin Temel Sorunları

Azerbaycan'da siyasal partilere has olan en önemli hususlardan biri onların büyük bir çoğunluğunun hiç de zamanın taleplerinden ve sosyal ihtiyaçlardan dolayı kurulmamalarıdır. Onların birçoğu ayrı ayrı şahısların, çıkar gruplarının hâkimiyete gelme isteklerinin güdülmesinin sağlanmasına hizmet etmemektedir.[249] Bu da ülkede çok partili sistemin daha dünya seviyesinde

[248] M. Ehmedli, a.g.m., s. 24.
[249] **Azerbaycan Respublikası 1991–2001**, Ed. Ramiz Mehdiyev, Bakü, 2001, s. 213.

olmadığının göstericisidir. Bu hem de ülkedeki siyasal bloklaşmaların büyük bir çoğunluğunun başarısızlıkla sonuçlanmasının da nedeni olarak görülebilir.

Azerbaycan'da çok partili siyasal sistemin en önemli özelliği bir partinin YAP'ın egemen olduğu çok partili sistemin oluşudur. Bu da Azerbaycan'da YAP'ın daha güçlü ve çok sayıdaki üyeye sahip siyasal teşkilat olmasıyla ilgilidir. Diğer partileri ise hala hangi ideolojini ve sosyal grubu temsil ettiğini belirleyememişler. Bu açıdan sözü edilen partiler, toplumsal düşünceyi değiştirmeye, geniş kapsamlı seçmen kitlesine yol açmak gücünde değillerdir.[250] Azerbaycan'da siyasal sistem için daha bir önemli husus ise aynı cephede olan muhalefet partilerinin kendi aralarında bile siyasal kutuplaşmanın mevcutluğudur.

Bugünkü Azerbaycan parti sisteminde mevcut olan partiler esasen belli bir lider etrafında oluşan partilerdir. Bu da partiler için parti çıkarlarının ideolojik prensiplerin önüne geçmesiyle sonuçlanmıştır. Çünkü Azerbaycan'da programında her hangi ideolojik prensiplere üstünlük tanıyan partiler değil, lideri toplumda büyük bir nüfuza sahip olan partileri güçlü partiler olarak kabul edilmektedirler.[251] Buna örnek olarak, 1998 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde toplumda çok az tanınan Müstegil Azerbaycan Partisinin başkanı olan Nizami Süleymanov'un önemli bir ölçüde oy almasını gösterebiliriz.

Azerbaycan'daki siyasal partilerin daha bir negatif özelliği ise partilerin sosyal gruplarla bağlarının zayıf olmasıdır. Normal siyasal sistemlerde her bir parti belli bir sosyal tabakaya hitap ettiği halde Azerbaycan'da siyasal partilerinin büyük bir bölümü aynı sosyal tabakaya ve gruplara hitap etmektedir. Bu yönde Azerbaycan'daki siyasal partilerin demokratik ülkelerdeki çok partili

---

[250] Hatire Hacıyeva, "Azerbaycanın Çokpartiyalı Sistemi", **Dirçeliş XXI Dergisi**, Sayı: 104–105, Bakü, 2006, s. 203.
[251] Aydın Mirzezade, "Haydar Aliyevin Müasir Siyasi Partiya Kuruculuğu Bakışları", **Dirçeliş XXI Dergisi**, Sayı: 74–75, Bakü, 2004, s. 260.

siyasal sistemde biriken deneyimlere sahip olmaması[252] siyasal sistemin de demokratikliğini büyük bir oranda etkilemektedir.

Siyasal partilerin büyük bir kısmı kendi programlarında orta sınıfın çıkarlarını desteklediklerini beyan etseler de aslında bu çıkarların gerçekleştirmek iktidarında değiller. Diğer bir yönden iktidardaki YAP da muhalif partileri gibi kendi hedeflerinden biri olarak göstermektedir.

Azerbaycan'daki çok partili sisteme has daha bir husus ise radikal sol ve sağ partilerinin toplumu ve devleti etkilemek gücünde olamayışlarıdır. Bunun temel nedeni olarak Sovyet yönetimini yaşamış olan Azerbaycan'da sol görüşlerin artık fazla değerli olmamasıdır. Aşırı sağ görüşler ise bağımsızlığın ilk dönemlerinde ve Karabağ savaşları zamanı Azerbaycan'ın komşu İran, Rusya gibi devletlerle ilişkilerine ciddi zarar vermesi nedeninden dolayı zayıf kalmasıdır.

Azerbaycan'daki çok partili siyasal sistemin oluşmasında önemli özelliklerden birisi de çok partili sistemin oluşmasında iktidarın pek istekli görünmemesidir. Çünkü Haydar Aliyev iktidara geldikten sonra Azerbaycan'da çok partililiğin oluşmasında iktidarın kontrolü artmağa başladı.[253] İktidarın gücünün zayıf olduğu ilk dönemlerde iktidarın muhalefetle sık ilişkiler içerisinde olma isteğini sık sık diler getirdiğini görmekteyiz. Örneğin, Ekim, 1994'de Haydar Aliyev toplumda birliğe ulaşmak için muhalefet parti başkanları ile Cumhurbaşkanlığı sarayında bir araya gelmiştir.[254] Ama sonraki dönemlerde bu türden olan görüşlere hiç rastlanılamamaktadır. İktidarın güçlendiğin andan itibaren muhalefet partilerinin faaliyetleri sınırlandırıldı ve onların miting ve gösteri yapmalarına sürekli engeller çıkartılmağa başlandı. Hatta seçim sonuçlarının bile çok ciddi bir ölçüde sahteleştirilmesini muhalefet partileri değil birçok yabancı gözlemciler bile söylemekteler.

---

[252] Goşgar Aliyev, **Müasir Demokratik Prosesler: Sosyal-Felsefi Tehlil**, Bakü, 1998, s. 157.
[253] Leyla Yunusova, "Çokpartiyalılığın Formalaşmasında İktidarın Rolu", Azerbaycanda Çokpartiyalı Sistemin Formalaşma Prosesi: Problemler ve Perspektivler", **"İnam" Plüralizm Merkezi**, Bakü, 1997, s. 39.
[254] **Azerbaycan Gazetesi,** 5 Ekim, 1994.

Bu büyük sorunlar tek Meclis dışında kalmamış, Meclis içerisinde de aynı görüntüyü görmekteyiz. Azerbaycan Milli Meclis'inde siyasal partilerin milletvekili sayısına baktığımız zaman YAP'ın her zaman ezici üstünlüğe sahip olduğunu daha açıkça görebiliriz. Örneğin 1995'teki Meclis seçimlerinden sonra YAP 56 milletvekiline sahip olduğu halde, 2000 yılında 83, 2005 yılında ise 63 milletvekiline sahip olmuştur. Gösterilen yıllarda ise tarafsızlar 56, 30 ve 43 olmuştur.[255] 1995 seçimleri zamanı YAP iktidarda yerini iyice sağlama alamadığından çıkarabildiği milletvekili sayısı da az idi. Ama 2000 seçimlerinde YAP artık ülkede en güçlü siyasal parti olarak muhalif rakiplerinden defalarca güçlü olduğundan milletvekili sayısı da doruk noktaya ulaşmıştı. 2005 seçimlerinden sonra parlamentoda YAP milletvekillerinin sayısında azalma, bağımsız milletvekillerinin sayısında ise artış oldu. Ama bu husus hiç de ülkede her hangi bir demokratikleşme gelişme demek değil. Bunun en önemli nedeni uluslar arası örgütler ve sivil toplum kuruluşlarının sert baskıları sonucunda YAP'ın demokratik gelişme görüntüsü verme isteğidir. Çünkü sayısında önemli bir artış görülen bağımsız milletvekillerinin büyük çoğunluğunun siyasal tutum açısından YAP'a yakın görüşleri olan insanların olduğu görülmektedir.

Bunun yanı sıra ülkede Müsavat, AHCP, AMİP ve d. büyük muhalefet partilerinin parlamentoda toplam milletvekili sayısının 10 kişiden fazla olmaması[256] da bu gelişmelerin gerçeği yansıtmadığının bir göstergesidir.

Parlamentoda günümüzde milletvekillerinin siyasal partiler üzere dağılması şöyle görülmektedir:[257]

1. YAP - 63
2. Müsavat - 5
3. Ana Vatan Partisi - 2
4. Vatandaş Hemreyliği (Birliği) Partisi - 2

---

[255] http://meclis.gov.az/?/az/content/13 (Erişim: 03.12.2007)
[256] **Azadlık Gazetesi**, 1 ,Mayıs, 2006
[257] http://meclis.gov.az/?/az/deputat/ (Erişim: 03.12.2007)

5. Adalet Partisi - 1

6. Azerbaycan Demokratik İslahatlar (Reformlar) Partisi - 1

7. Azerbaycan Halk Partisi - 1

8. Azerbaycan Sosyal Refah Partisi - 1

9. Bütöv (Bütün) Azerbaycan Halk Cephesi Partisi - 1

10. Büyük Kuruluş Partisi - 1

11. Ümid Partisi - 1

12. Vatandaş Birliği Partisi - 1

Bağımsız – 43

Görüldüğü üzere parlamentoda ezici üstünlüğe sahip olan YAP, istediği kararları hiç de muhalefetin ciddi engeliyle karşılaşmadan kabul ettire bilir. Parlamentoda muhalefetin bu çok zayıf olan güçsüzlüğü İsa Kamberin tabiriyle dese artık toplumda demokratikleşme ile ilgili hiç kimsede güvenin kalmaması[258] ile sonuçlanmıştır.

Bütün bu söylenenlerden yola çıkarak Azerbaycan'da faaliyette olan siyasal partilere has olan sorunları esasen yapısal ve işlevsel sorunlar olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Yapısal sorunlar kendileri de parti yapısından, ekonomik yapıdan ve toplumsal yapıdan kaynaklanmaktadır. Parti yapısından doğan sorunlar arasında bazı partilerin dâhili yapısının gereken taleplere uymamasında ortaya çıkmaktadır. Özellikle Azerbaycan'daki siyasal partilerin büyük bir bölümü toplumda nüfuzlu bir liderin etrafında birleşerek ortaya çıkan partileri olması partinin içyapısının mükemmelliğini arka plana itmiştir. Ekonomik sorunlar arasında ise SPK'da da gösterildiği gibi partilerin devlet tarafından her hangi bir mali yardım almamaları ve bunun yanı sıra diğer kurum ve şahıslardan bağış almalarının da yasaklanması partilerin ciddi mali sorunlarla karşılaşmaları ile sonuçlanmıştır.

---

[258] **Yeni Müsavat Gazetesi**, 14 Mart, 2001

Yapısal sorunlar çerçevesinde yukarıda da söylediğimiz gibi Azerbaycan'daki siyasal partiler daha çok zamanın talep ve ihtiyaçlarından dolayı değil de her hangi çıkarların veya ayrı ayrı şahısların hâkimiyet istekleri nedenlerinden dolayı kurulmuş olduğunu göstere biliriz. Toplumsal yapıdan kaynaklanan sorunlar ise Azerbaycan'da demokratik siyasal düşüncenin oluşumu sürecinde partilerin karşılaştığı en temel sorunlardan olarak çıkmaktadır. Azerbaycan'da Sovyet döneminden miras kalmış olan tek partili dünya görüş ve temel demokratik görüşlerin toplumda tamam yaygınlaşmış olmaması bu yönde partilerin önüne ciddi sorunlar çıkarmaktadır.

Azerbaycan'daki çok partili siyasal sistemin işlevsel sorunları ise esasen iktidar muhalefet ilişkilerinde ortaya çıkmaktadır. Azerbaycan'da iktidar ve muhalefet arasındaki siyasal mücadelede başvurulan yöntemlerinin demokratik değerlere uymaması bu yönde ciddi eksiklikler ortaya çıkarmıştır. Muhalefet partileri sürekli olarak iktidara karşı çok sert tavır almış ve her hangi bir diyaloglardan çeşitli bahanelerle kaçınılmıştır. İktidar partisi ise iktidarın da verdiği yetkilerini daha da fazlasıyla kullanarak muhalefet partilerinin bir arada birleşme çabalarına sık sık engeller türetmiş ve muhalefetin gösteri ve mitinglerine sistemli olarak mânialar çıkarmıştır.

Azerbaycan'da siyasal partilerin büyük çoğunluğunun sosyal tabanının tam belirlenmemesi, partilerin genel milli çıkarlar için değil de, her hangi bir kişisel çıkarlar için kurulması, parti liderlerinin siyasal deneyimsizliği ve toplumda nüfuza sahip olmamaları, parti faaliyetlerinde ifrata varılması halleri partilerin toplumdaki desteklerinin kaybolmasına neden olmaktadır.[259]

Bütün bu ve bu gibi diğer sorunlar Azerbaycan'da demokratik temellere dayalı çok partili siyasal sistemin gelişimine ve bunun da sonucunda demokratik siyasal düşüncenin oluşumunda en etken zorluklar olarak ortaya çıkmaktadır.

[259] Mirzezade, a.g.e., s. 173.

SONUÇ

Ortaya çıktıkları ilk andan itibaren toplumda önemli görevlere üstlenen ve toplumun siyasal faaliyet ve etkinliğini artırmak yönünde önemli işlevleri yerine getiren siyasal partiler, artık demokrasinin en vazgeçilmez unsuru haline gelmiştir. Artık günümüz demokrasilerini siyasal partiler olmaksızın düşünmek neredeyse tamamen imkânsız hale gelmiştir.

İlk siyasal parti örneklerine ABD ve İngiltere'de rast gelinmiş ve zamanla siyasal partinin toplumda çok etken bir araç olması onun diğer toplumlarda da oluşmasına neden olmuştur. Ama günümüzdeki gibi siyasal partilerin ortaya çıkışı uzun bir zaman almış ve XX yüzyılların başlarında Batı toplumlarında oy hakkının genişlemesiyle modern tarzlı siyasal partiler ortaya çıkmıştır.

Esas hedefleri iktidarı ele geçirmek olan ve bu yönüyle de diğer teşkilatlardan farklı bir görüntü çizen siyasal partiler, iktidara uzanan yolu kitlelerin temsil edilmesi, onların siyasete aktif katılımlarını sağlanması ve onların çıkarlarını ifade edilmesi ve gerçekleştirilmesi gibi işlevlerin yerine yetirilmesi gibi işlevlerden geçiyor.

Ama siyasal partiler, toplumda tek pozitif yönde faaliyet göstermezler. Bunun aksi yönünde faaliyette olan partilere örnek olarak Alman Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi'nin bütün dünyada neden olduğu İkinci Dünya Savaşı, Sovyetler Dönemi'ndeki SSCB Komünist Partisi'nin ve diğer Sosyalist ülkelerdeki Komünist partilerinin toplumda büyük yıkımlara ve gerilimlere yol açtığı dönemler olmuştur. Bu söylenenlerden yola çıkarak demokratik bir toplumda siyasal partilerin kurulması, faaliyeti tezin esas amacı olarak ele alınmağa çalışılmıştır.

Bundan başka siyasal sistemler bu sistemlerdeki siyasal partilerin sayısına göre tek partili, iki partili ve çok partili siyasal sistemlere ayrılmaktadır. Tek partili siyasal sistemler esasen demokratik olmayan toplumlarda-otoriter ve komünist toplumlarda esas olarak yaygın olmuştur. Ama demokratik bir toplum için en az

iki partinin olması mecburidir. Ama bu her iki veya daha çok partinin faaliyet gösterdiği sistemlerin demokratik birçok partili sistem olduğu anlamına da gelmemektedir. Bunun için siyasal partilerin eşit şartlar altında siyasal sistemde faaliyetine olanak tanınmalı ve seçimlerde her bir parti aynı hukuklara sahip olarak katılmaları sağlanmalıdır.

Tezimizde esas konu olarak Azerbaycan'da demokratik düşüncenin oluşması yönünden siyasal partilere dikkat edilmiştir. Azerbaycan'ın 1828'de Rusya tarafından işgalinin tamamlanması ile ülkede Rus yönetim sisteminin yanı sıra kurulan Rus eğitim sistemi de Azerbaycan'da Batı düşünce ve görüşlerinin yayılmasına olanak tanımıştır. Kısa sürede hem Rusya'da hem de Avrupa'da yüksek eğitim görmüş insanlar Azerbaycan'da genel dünya görüşü ve toplumsal düşüncenin oluşmasını sağlamak amacıyla geniş aydınlanma harekâtını başlatmışlardır. Çar mutlakıyetinin daha güçlü olduğu bu dönemde Azeri aydınların kullandıkları en önemli araç, gazete, tiyatro ve okullar idi.

Bu dönem Azerbaycan Aydınlanma tarihine dikkat edersek tüm zorluklara rağmen Azeri zenginlerin de yardımıyla ve neredeyse halkın ileri gelen insanlarının büyük bir kısmının geniş katılımıyla Azerbaycan'da kısa sürede geniş okul, tiyatro ve gazeteler şebekesinin ortaya çıktığını ve faaliyette olduğunu görebiliriz.

Rusya'da XX yüzyılın başlarında milli bağımsızlık harekâtlarının genişlenmesi ve hükümetin imparatorlukta parti ve teşkilatların kurulmasına izin vermesinden sonra Azerbaycan'da ilk başlarda milli-madeni muhtariyet talep eden partiler ortaya çıkmağa başladı. Ancak Azerbaycan'daki ilk başlarda sol görüşlü olan bu partilerin ülkenin geleceği ile ilgili belli bir programlara sahip olmaması ve hükümet tarafından da ateşlendirilen Ermeni saldırılarının güçlenmesi kısa süre içerisinde Azerbaycan'daki milli görüşlü olan partileri ön plana çıkmalarına neden oldu. Bu tip partilerden olan Difai Partisi baskılara dayanamayıp faaliyetine son verse de 1911'de kurulan Müsavat Partisi sahip olduğu güçlü parti kadrosuyla ülkede bağımsızlık harekâtını yönlendire bildi ve

bunu da sonucunda 1918 yılında Müslüman âleminde ilk demokratik cumhuriyet olarak Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti (ADC) kuruldu.

Azerbaycan'da yaşayan bütün halkların temsil olunduğu parlamento oluşmasına büyük önem veren ADR hükümeti çok geçmeden ülkedeki önemli etnik azınlıkların katıldığı parlamentonun açılmasını başarabildiler. Ülkedeki büyük çoğunluğu oluşturan Azerilerin tamamen destek verdiği Müsavat tek Azeri kesimden değil ülkedeki yabancı işçilerden de önemli miktarda oy almağı başara biliyordu.

Ama Azerbaycan'daki bu demokratik gelişme maalesef uzun süre devam edememiş, Rusya'da yönetimi ele geçiren Bolşeviklerin 1920'de Azerbaycan'ı işgal etmeleri ile Azerbaycan'ın bağımsızlığına son verilmiştir. Bağımsızlığın esas mimarı olan Müsavat Partisi, Azerbaycan'da kısa süre daha Bolşevikler aleyhine faaliyette olmuş ama sert baskılara dayanamayıp bu mücadeleyi yurt dışından devam ettirmeğe başlamıştır. Bundan sonra Azerbaycan'da Azerbaycan komünist Partisinin önderliğinde tek partili dönem başlamış ve eski rejimin bütün kalıntılarına karşı sert mücadele yürütülmüştür. İktidarda olduğu 70 yıllık bir süre içerisinde AKP, Azerbaycan'da geniş kapsamlı toplumsal, ekonomik ve siyasal reformlar hayata geçirmiştir.

1980'lerde Sovyetlerin çöküşünün başlanması ile birlikte Azerbaycan'da genişlenen milli bağımsızlık harekâtını 1989'da kurulan Azerbaycan Halk Cephesi tamamen kendi tekeline almıştır. AHC-AKP mücadelesi sonucunda 20 Ocak, 1990'da Bakü'de Rus ordusunun katliam yapmasından sonra AHC, büyük bir darbe almıştır. Ama buna rağmen 1918 yılında Müsavat Partisinin yaptığının aynısını AHC de yaparak Azerbaycan'ı ikinci bağımsızlığına kavuşturmuştur. Bağımsızlığın ilanından sonra partilerin kurulması süreci hız kazanmağa başlamıştır. Bu süreç özellikle 1992'de iktidara gelen AHC'nin kabul ettiği Siyasal Partiler Kanunundan sonra daha hızlanmış ve yeni çıkan siyasal partilerin büyük bir bölümü AHC'den ayrılanlar tarafından kurulduğu için AHC, önemli ölçüde güç kaybına uğramıştır.

AHC, uzun süre iktidarda kalmağı başaramamış, Karabağ savaşlarında alınan yenilgiler cephe içersinde bölünmeleri daha da artırmış ve 1993 yılındaki Haziran Darbesi sonucunda ülkedeki yaranabilecek iç savaşın önlenmesi amacıyla Cumhurbaşkanı Abülfez Elçibey'in görevini terk etmesi, AHC iktidarının sonunu getirmiştir. 1993'de Cumhurbaşkanı seçilen Haydar Aliyev, yönetime gelmiş ve lideri olduğu Yeni Azerbaycan Partisini de iktidara taşımıştır.

Bu tarihten itibaren Azerbaycan'da siyasal partilerin kurulmasında bir azalma görülmektedir. Bu dönemden başlayarak Azerbaycan'da çok partili siyasal sistem yeni bir aşamaya girmiştir. Özellikle, YAP'ın iktidarda olmağın avantajlarını da kullanarak bütün seçimlerinde açık ara zafer kazanması, muhalefet partilerinin birleşme politikalarını izlemelerine neden olmuştur. Bu amaçla muhalefet partileri, Demokratik Kongres, Deyirmi Masa, SİDSUH ve diğer bloklarda birleşmişler. YAP ve ona yakın politika izleyen partiler de bu sürece seyirci kalmamış onlar da Meşveret Meclisi bloğunda birleşmişler.

Azerbaycan'daki çok partili siyasal sisteme has olan önemli bir özellik ise siyasal sistemin oluşumunun tamamen iktidarın kontrolünde olmasıdır. Toplumun her alanına egemen olan YAP, iktidar kozunu iyice kullanarak kendi üyelerinin sayısını hızla artırmış ve muhalefet partilerini ise sürekli baskı altında tutmuştur. Bu amaçla muhalefetteki önemli siyasal partilerin karargâhlarını şehrin merkez yerlerinden çıkararak şehrin daha uç noktalarına taşınmasına karar vermiştir. Bundan başka muhalefetin gösteri ve miting yapma istekleri sürekli geri çevrilmiş ve yapılan miting ve gösterilerde provokasyonlar yapılmıştır. Tezin sonucunda gelinen temel fikir ise Azerbaycan'daki siyasal partilerin günümüzdeki durumu ve faaliyetleri demokratik düşüncenin gelişmesi için yeterli değildir. Tek iktidar-muhalefet partileri arasında değil, aynı tarafta mücadele eden muhalefet partileri arasında bile ciddi görüş ayrılıklarının olması onların iktidara karşı demokratik yöntemlerle mücadele etmelerinde önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Bu yönde muhalefet partilerinin sürekli bir

birlerini iktidar için çalışmaları ve muhalefet parti liderlerinin iktidarla işbirliği içerisinde olmaları ile ilgili sürekli ortaya atılan iddialar muhalefet partilerine olan güveni de iyice sarsmaktadır. Bütün bu olumsuz gelişmelere son vermek için muhalefet partileri, sağlam temellere dayalı bir politika izlemeli ve güçlü iktidara karşı etkili olabilmek için şeffaf ve uzun döneme yönelik ilişkiler esasında işbirliği içerisinde çalışmalıdırlar.

İktidar ise sağlam muhalefet iktidar ilişkilerinin kurulmasına olanak tanımalı ve demokratik, şeffaf seçimlerin yapılmasını sağlamakla toplumda siyasal partilerin daha demokratik yöntemle iktidar uğrunda mücadele etmelerini temin etmelidir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

AHUNDOV, Rafig; **Azerbaycanda Çokpartiyalı Siyasal Sistem**, Bakü, 2004

ALİEFENDİOĞLU; Yılmaz, "Siyasal Partiler ve Sivil Toplum Örgütleri İktidarı", **Mülkiye Dergisi**, Cilt: XXIII, Sayı 219

ALİYEV, Goşgar; **Müasir Demokratik Prosesler: Sosyal-Felsefi Tehlil**, Bakü, 1998

ALTINBAŞ, Hakan; **"**Türk Siyasal Sisteminde Siyasal Partiler ve Kentleşmenin Kutuplaşma Sürecine Etkileri"**, Akdeniz Üniversitesi, İİBF Dergisi**, (5), 2003, 1–31

Ana Veten Partiyasının Programı, "İdeoloji Prinsipler", Bakü, 1992

ASGEROV, Şahlar; **"YAP ve Dövlet Kuruculuğu Unikal Keçid, YAP Azerbaycanın Düneni Bugünü ve Geleceği**, Bakü, 2002

ASLAN, Yasin; **Azerbaycan Halk Cephesi**, Aslan Yayınları, Ankara, 1992

"Azerbaycan Komünist Partisi"; Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi, I. Cilt, Bakü, 1979

Azerbaycan Respublikası 1991–2001; Ed. Ramiz MEHDİYEV, Bakü, 2001

Azerbaycan Respublikasının Konstitusiyası; Bakü, 2005

AZERBAYCAN TARİHİ, V. Cilt; Bakü, 2001

AZERBAYCAN TARİHİ, VI. Cilt; Bakü, 2001

AZERBAYCAN TARİHİ, VII. Cilt; Bakü, 2001

AZERBAYCAN TARİHİ: En Kadim Devirlerden XX. Asrın Evvellerine Kadar, (Edit. İgrar ALİYEV), Bakü; Elm Yayınevi, 1993

Azerbaycan Halk Cephesi'nin Meramnamesi; Elm Yayınevi, Bakü, 1989.

Azerbaycan Liberal Partisinin Programı; Bakü, 1996

Azerbaycan Milli İstiglal Partiyasının Meramnamesi, Bakü, 1992

Azerbaycan Sosial Demokrat Partiyasının Programı, Bakü, 1990

BABAYEV, İlyas; **Azerbaycan Tarihi**, Bakü, 1996

BAĞIRZADE, Cavid; **Difai Partisi: Yaranması ve Faaliyeti**, Nurlan Yayınevi, Bakü, 2006

BALAYEV, Arif; **Azerbaycan Demokratik Respublikası**, Bakü, 1993

BALAYEV, Arif; **Azerbaydjanskoe Natsionalnoe Dvijenie: ot Musavata do Narodnogo Fonta (Azerbaycan Milli Harekâtı: Müsavat'tan Halk Cephesine Kadar)**, Bakü, 1992.

BALAYEV, Arif; **Azerbaycanskoye Natsionalno-Demokratiçeskoye Dvijenie 1917-1920 Godı, (1917–1920 Yılları Arasında Azerbaycan Milli-Demokratik Hareketi),** Bakü,1990

BAYKARA, Hüseyin; **Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi**, Azerbaycan Halk Yayınları, İstanbul, 1975

BEYME, von Klaus; **Partii v Zapadnıx Demokratiyax, (Batı Demokrasilerinde Partiler)**, Moskova, 1983

BRECKENRİDGE, George; "Continuity and Change In Britain"**, Parties and Party Systems In Liberal Democraciesies,** Edit. By Molinets. S.B., Rourledge, London & New-York, 1988

CEFEROV, Hemze; **"Bolşevik Gençler Teşkilatlarının Anti-Azerbaycan Faaliyeti (1917–1920)**, Dirçeliş XXI Dergisi, Sayı 102–103, 2006

ÇAĞLA, Cengiz; **Azerbaycan'da Milliyetçilik ve Politika**, Birinci basım, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2002

ÇAM, Esad**; Siyaset Bilimine Giriş**, Der Yayınları, İstanbul, 1990

DAVER, Bülent; **Siyaset Bilimine Giriş**, 5.Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993

Demokratiya: Dövlet ve Cemiyet; "İnam" Plüralizm Merkezi", Bakü, 1999

Demokrarit Kongres'in Esasnamesi; Bakü, 2005

Deyrmi Masanın Bülleteni; Bakü, 1995

DEVLET, Nadir; **Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905–1917)**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999

DIAMOND, Larry and GUNTHER, Richard; **Political Parties and Democracy**,

DURSUN, Davut; **Siyaset Bilimi**, Beta Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1993

DUVERGER, Maurice; **Siyasi Partiler** (Çev. E. Özbudun), 4. baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993

DUVERGER, Maurice; **Siyasal Rejimler** (Çev. Teoman Tunçdoğan), İletişim Yayınları, Ankara

EDWARDS G.C., Wattenberg M.P., Lineberry R.L.; **Government In America**, Pearson Education, 2004

EFENDİYEV, Mecid; **Siyasi Elmin Problemleri**, Bakü, 1999

EHMEDLİ, Mübariz; "**Siyasi Partiyaların Blok ve Koalisiyalarının Formalaşması**", "İnam" Plüralizm Merkezi, Bakü, 1998

EHMEDOV, Galib; **Partiler, Liderler, Cereyanlar**, Bakü, 1998

ELÇİBEY, Abülfez; **Bu Menim Taleyimdir**, Bakü, 1992

EROĞUL, Cem; **Çağdaş Devlet Düzenleri**, Kırlangıç Yayınevi, Ankara, 1997

GENDİLOV, Seyfeddin; **Siyasi Tarih**, Bakü Devlet Üniversitesi Yayınları, Bakü

GULİYEV, D.B.; **Borba Komunistiçeskoy Parti Za Osuşestvlenie Leninskoy Natsionalnoy Politiki v Azerbaycane, (Leninist Milli Politikaların Azerbaycan'da Uygulanması İçin Komünist Partinin Yaptığı Mücadeleler)**, Bakü, 1970

GÜRBÜZ, Yaşar; **Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler**, Beta Yayınları, İstanbul, 1987

HABERMAS, Jürgen; "Siyasal Katılım Kendi Başıma Bir Değer mi?", **Toplum ve Bilim Dergisi**, 27, Güz 1984

HACIYEVA, Hatire; "Azerbaycanın Çokpartiyalı Sistemi", **Dirçeliş XXI Dergisi**, Sayı: 104–105, Bakü, 2006

HACIZADE, Hikmet; **Demokratiya: Gidilesi Uzun Bir Yol**, Bakü, 2001

HEMİDOVA, İlahe; **Azerbaycan Demokratik Respublikasının Milli Siyasetinin Nezeri Problemleri**, Bakü, 1995

HEYWOOD, Andrew; **Siyaset**, Edit. Buğra Kalkan, Liberte Yayınları, Ankara, 2006

HÜSEYİNLİ, Gabil; “Azerbaycan’da Siyasal Partiler ve Siyasal İlişkiler”, **Avrasya Dosyası Dergisi**, İlkbahar 2001, Cilt: 7, Sayı 1

İBRAHİMOĞLU, Galib, Gurban; **Müsteqil Azerbaycan Tarih Sahnesinde 1918–1998**, Bakü, 1999

İNCİOĞLU, Nihal; **Yeni Türk Cumhuriyetlerinde Toplumsal Siyasi Güçler ve Yeni Siyasi Yapılanma Bağımsızlığın İlk Yılları (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan),** Ankara, 1994

KAPANİ, Münci; **Politika Bilimine Giriş**, Bilgi Yayınevi, 16. Baskı, Ankara 2004

KARAMUSTAFAOĞLU, Tunçer; **Seçmen Hakkının Demokratik İlkeleri**, AÜHF Yayınları, Ankara, 1970

KEYKURUN, Naki; **Azerbaycan İstiklal Mücadelesinden Hatıralar (1905–1920),** Birinci Baskı, İlke Kitap ve Yayınevi, Ankara, 1998

KIŞLALI, Ahmet, Taner; **Siyaset Bilimi**, İmge Kitabevi Yayınları, 10. Baskı, Ankara, 1999

LEYPXART A.; **Demokratiya v Mnogosostavlennıx Obşestvo (Çokterkipli Toplumlarda Demokrasi)**, Moskova, 1997

MEHDİYEV, Ramiz; **Azerbaycan’ın İnkişaf Dialektikası**, Bakü, 2002

MEMMEDOV, H.; **Azerbaycan Milli Harekatı: 1875-1917**, Bakü, 1992

MEMMEDZADE Mirze Bala; **Milli Azerbaycan Herekatı**, Bakı, 1992

MİRZEZADE, Aydın; **Azerbaycan Respublikasında Çokpartiyalı Sistemin Formalaşması Hususiyetleri**, Azerneşr, Bakü, 2001

MİRZEZADE, Aydın; “Heydar Aliyevin Müasir Siyasi Partiya Kuruculuğu Bakışları”, **Dirçeliş XXI Dergisi**, Sayı: 74–75, Bakü, 2004

MİRZEZADE, Reyhan; **Azerbaycanı Dünyaya Saydıran İnsan**, Bakü, 1998

MOLINETZ, B. Steven; “The United States: A Comparative View”, **”, Parties and Party Systems In Liberal Democraciesies,** Edit. By Molinetz. S.B., Rourledge, London & New-York, 1988

Müstegil Azerbaycan Partiyasının Nizamnamesi (Tüzüğü); Bakü,1998

NAĞI, Akif; "**Amerika'da Siyasi Partiyaların Tecrübesi"**, İnam Plüralizm Merkezi, Bakü, 1999

NERİMANOV, Neriman (1870–1925); **Ucgarlarda İnkilabımızın Tarihine Dair**, Bakü, 1992

NESİBZADE, Nesib; **Azerbaycan Demokratik Respublikası**, Bakü, 1990

NESİROV, Teyyub; **Borba za Vlast v Azerbaydjane 1917–1920 (Azerbaycan'da 1917–1920 Yıllarında Hâkimiyet Uğrunda Mücadele),** Bakü, 1993

OĞAN, Sinan; "Bir Aliyev Klasiği: Azerbaycan'da 5 Kasım Parlamento Seçimleri", **Stratejik Analiz Dergisi**, Cilt:1, Sayı:8, Aralık 2000, ASAM

ORDUBADİ, Memmed Seid; **Kanlı İller (Yıllar),** Bakü, 1991

ÖZTEKİN, Ali; **Siyaset Bilimine Giriş**, 2. baskı, Ankara, 2000

ÖZBUDUN, Ergün; **Siyasal Partiler**, AÜHF Yayınları, Ankara, 1983

Parties and Party Systems In Liberal Democracies; Edit. By Steven B. Molinetz, Routledge, London and New-York, 1988

RESULZADE, Memmed, Emin; **Azerbaycan Cumhuriyeti**, Elm Yayınevi, Bakü, 1990

RESULZADE. Memmed Emin; **Esrimizin Seyavuşu**, Bakü, 1991

RÜSTEMOV, Yusif; **Siyasi-Hügugi Telimler Tarihi**, Bakü, 2000

Rossiya: Parti, Viborı, Vlast (Rusya: Partiler, Seçimler ve Hâkimiyet); Edit. V. Krasnov, Moskova, 1992

SANİSTEBAN, L.S.; **Siyaset Elminin Esasları**, Bakü, 1994

"Siyasi Partiyalar Hakkında Azerbaycan Respublikasının Kanunu", Bakü, 1992

SÖNMEZ Banu İşlet; "Azerbaycan'da Yirminci Yüzyılın Başında ve 1990'lı Yıllarda Siyasî Gelişmeler, Azerbaycan Millî Hareketi ve Müsavat Partisi", **Akademik Araştırmalar Dergisi** Sayı: 6

SÜLEYMANOV, Manaf; **Eşitdiklerim, Okuduglarım, Gördüklerim**, Bakü, 1987

SÜLEYMANOVA, Sevda; **Azerbaycan'da İctimai-Siyasi Harekât (XIX. Yüzyılın Sonu-XX Yüzyılın Evvelleri),** Bakü, 2002

SWIETOCHOWSKİ, Tadeusz; **Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan'ı 1905–1920,** (Çev. Nuray Mert), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1988

ŞİRELİYEV, Hesen ve Ehmedov, Ali; **Politologiya**, Bakü, 1997

TAĞIYEV, Etibar; **İki Asrın Kavşağında Azerbaycan: Milli ve Milletlerarası Problemlerin Helli Yolunda**, Adiloğlu Yayınevi, Bakü, 2004

TEZİÇ, Erdoğan; **100 Soruda Siyasal Partiler**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1976

TIVEY, Leonard, and WRİGHT, Anthony; **Party Ideology In Britain**, Routledge, London & New York, 1989

TOKGÖZ, G. Zübeyir; **Demokratikleşme Süresinde Siyasi Partiler**, Günce Yayınları, Ankara, 1999

TUNAYA, Tarık, Zafer; **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku**, Ekin Yayınları, İstanbul, 1982

TURAN, İlter; **Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış**, Der Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1986

TURHAN, Mehmet; **"Siyasi Parti Kapatma Davaları**", Yeni Türkiye Dergisi, Eylül-Ekim 1997, Yıl 3, Say 17

TÜZEL, Sadık; **Anayasa Hukuku**, 3. Baskı, Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir, 1969

VELİYEV İsmayıl, HÜSEYİNOV, Cavid; **Azerbaycanın Siyasi Partiyaları ve İctimai Teşkilatları,** Bakü, 1995

Vetendaş Hemreyliği Partiyasının Programı; Bakü,

WEBER, Max; **Sosyoloji Yazıları**, İletişim Yayınları, Çev. Taha Parla, 1993

YAKUPLU, Nesiman; **Müsavat Partiyasının Tarihi**, Bakü, 1997

"Yeni Azerbaycan Partisinin Programı", Bakü, 1999

YUNUSOVA, Leyla; "Çokpartiyalılığın Formalaşmasında İktidarın Rolu", **Azerbaycanda Çokpartiyalı Sistemin Formalaşma Prosesi: Problemler ve Perspektivler,** "İnam" Plüralizm Merkezi, Bakü, 1997

ZENKOVSKY, S.; **Rusya'da Türkçülük ve İslam**, Çeviren: Ali Nejat Ongun, Günce Yayınları, Ankara, 2000

Süreli Yayınlar

Ayna Gazetesi, 30 Ocak, 1998
Azadlıg Gazetesi, 12 Aralık, 1991.
Azerbaycan Gazetesi, 4 Ekim, 1989
Azerbaycan Gazetesi, 5 Ekim, 1994
Azerbaycan Gazetesi, 4 Mart, 2006
Azerbaycan Gazetesi, 20 Temmuz, 1990.
Azadlık Gazetesi, 1 Mayıs, 2006
Halk Gazetesi, 2 Aralık 1997.
İstiglal Gazetesi, 15 Mayıs, 1995.
Müsavat Gazetesi, 7 Aralık, 2003
Ses Gazetesi, 16 Ekim, 1992
Ses Gazetesi, 12 Nisan, 1997
Yeni Forum Gazetesi, Kasım, 1995
Yeni Müsavat Gazetesi, 23 Nisan, 1993
Yeni Müsavat Gazetesi, 23 Ekim, 1993
Yeni Müsavat Gazetesi, 22 Ocak, 1999
Yeni Müsavat Gazetesi, 15 Mart, 2001

İnternet Kaynakları

“Rus ve Fars Egemenliği Altında Kuzey ve Güney Azerbaycan’da Kültürel Kimlik Arayışları”, http://www.aygazete.com/?24940

"XX asrın Evvellerinde Karabağ Bölgesinde Milli Oyanış",
http://www.azadqarabag.azerall.info/ts_gen/azl/megale/2004/q-49.htm

http://www.tarihogretmeni.net/forum/index.php?topic=9348

"Memmedhesen Hacınski",
http://www.28may.biz/html/kimkimdir.php?subaction=showfull&id=1089809764&archive=&start_from=&ucat=8&

"Müsavat Partiyasının Tarihi", http://isagambar.az/musavat-tarixi-gen-htm

"Nesib Bey Yusifbeyli ve Onun Âdemi Merkeziyet Firgesi",
http://www.ganca.az/zaman_shexsiyyet/nesib_bey_yusifbeyli.html

http://www.academical.org/dergi/makale/s6azerbeycan.htm

Ekber Ağa Şeyhülislamzade "Azerbaycan Nece Kuruldu?"
http://www.xalqcebhesi.az/axc85.html

"Azərbaycan Demokratik Respublikasının Parlamenti",
www.uludil.gen.az/adr/7.php

http://www.yap.org.az/az/index.php?rid=4

http://azerbaycan.ihh.org.tr/tarihiarkaplan/siyasi/siyasalsistem.html.

"Vetendaş Hemreyliği Partisi Zamanın Talebi İle Yaradılıb",
http://www.vhp.az/?menu=33,

Janda, Kenneth, “Çoğulculuk ve Demokrasi”, http://www.usemb-ankara.org.tr/snapshot/janda.htm

http://azerbaycan.ihh.org.tr/tarihiarkaplan/siyasi/siyasalsistem.html

http://meclis.gov.az/?/az/content/13

http://meclis.gov.az/?/az/deputat/

http://www.ucnoqta.com/new/2007/10/02/online=9082

http://www.monitoring.az/public/print.php?lngs=aze&ids=387

Ek - 1. 2001 yılına kadar Azerbaycan Cumhuriyeti'nde devlet tescili yapılmış olan siyasal partiler.

No.	Parti İsmi	Kuruluş Tarihi	Başkanları
1.	Azerbaycan Halk Cephesi (1995'ten sonra itibaren AHCP)	16.06.1989	2000'deki bölünmeden Islahatçılar kanadına Ali Kerimli, klasik kanadına Mirmahmud Fettayev
2.	Azerbaycan Milli Demokratik İdrak P.	05.10.1989	Osman Efendiyev
3.	Azerbaycan Sosyal Demokrat Partisi	10.12.1989	Araz Alizade, Zerdüşt Alizade
4.	Birlik Partisi	22.01.1990	Hudu Huduyev
5.	Ana Vatan Partisi	24.11.1990	Fezail Ağamalı
6.	Vahid Azerbaycan Partisi	12.09.1991	Kerrar Abilov
7.	Azerbaycan Kendli (Köylü) Partisi	19.04.1992	Feyruz Mustafayev
8.	Azerbaycan Demokrat Partisi	1991	Resul Guliyev
9.	Dirçeliş ve Terakki Partisi	25.04.1992	Azad Nabiyev
10.	Demokratik Azerbaycan Dünyası P.	09.06.1992	Memmed Alizade
11.	Azerbaycan Milli İstiklal Partisi	3-4.07.1992	Etibar Memmedov
12.	Vetendaş Hemreyliyi Partisi	26.09.1992	Sabir Rüstemhanlı
13.	Ümid Partisi	16.10.1992	İgbal Ağazade
14.	Müsavat Partisi	6-7.11.1992	İsa Gamber
15.	Yeni Azerbaycan Partisi	21.11.1992	İlham Aliyev
16.	Vahid Azerbaycan Milli Birlik P.	28.11.1992	Hacıbala Azimov
17.	Azerbaycan Milli Harekat Partisi	05.12.1992	Samir Ceferov
18.	Müstegil Azerbaycan Partisi	23.01.1993	Nizami Süleymanov

No.	Parti İsmi	Kuruluş Tarihi	Başkanları
19.	Yurddaş Partisi	27.02.1993	Mais Seferli
20.	Milli Gurtuluş Partisi	03.03.1993	Mehemmed Hatemi
21.	Gorgud Partisi	06.05.1993	Ferman Kerimov
22.	Azerbaycan Komünist Partisi	27.11.1993	Ramiz Ahmedov
23.	Azerbaycan Demokrat Sahipkarlar P.	23.04.1994	Gasım Gasımov
24.	Vetenperverler Partisi	04.06.1994	Hamlet Talıbov
25	Azerbaycan Milli Dövletçilik P.	02.07.1994	Sabir Tanrıverdiyev
26.	Azerbaycan Liberal Partisi	08.1994	Lale-Şövket Hacıyeva
27.	Azerbaycan Namine Alyans Partisi	17.11.1994	Abutalıb Semedov
28.	Azerbaycan Sosial Rifah Partisi	06.12.1994	Hanhüseyn Kazımlı
29.	Azerbaycan Demokratik Maarifçilik P.	11.12.1994	Memmedhenife Musayev
30.	Azerbaycan Vahid Komünist Partisi	.09.1995	Sayad Sayadov
31.	Sosial Edalet Partisi	.12.1995	Metleb Mütellimli
32.	Vehdet Partisi	-. 05.1998	Tahir Kerimli
33.	Milli Kongres Partisi	-. 08.1998	İhtiyar Şirinov
34.	Azerbaycan Respublikaçılar Partisi	-. 11.1998	Sübut Esedov
35	Azerbaycan Liberal Demokrat Partisi	02.1999	Fuad Aliyev
36.	Azerbaycan Halk Partisi	04.04.1999	Penah Hüseynov

Ek 2. Azerbaycan'da Siyasal Partilerin Sayısı (2007)

Azerbaycan'da siyasal partilerin sayısı ile ilgili hükümet tarafından açıklanan en son rakamlar devlet tescili yapılmış olan siyasal partilerin sayısının 52 olduğunu göstermektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti Adliye Bakanlığının Hukuki Şahıslar ve Vatandaşlık İdaresinin Başkanı olan Sübhi Kazımov, 2007 yılında birkaç partinin daha devlet tarafından resmen kayda alınmasından sonra resmen faaliyette olan siyasal parti sayısının 52 olduğunu açıklamıştır. Kazımov, siyasal partilerin devlet tarafından kayda alınması prosedüründe her hangi bir değişikliğin olup olmayacağının yeni "Siyasal Partiler Kanunu'nundan sonra belli Kazımov, siyasal partilerin devlet tarafından kayda alınması prosedüründe her hangi bir değişikliğin olup olmayacağının yeni "Siyasal Partiler Kanunu'ndan sonra belli olacağını bildirmiştir.[260]

Devlet tarafından resmen kaydı bulunan siyasal partilerle ilgili Adliye Bakanlığının Kayıt ve Noter Baş İdaresinin başkan yardımcısı Mehman Soltanov'un imzası bulunan listede aşağıdaki partilerin isimleri vardır:[261]

1. Milli İstiklal Partisi
2. Uyanış ve Kalkınma Partisi
3. Halk Demokratik Partisi
4. Ana Vatan Partisi
5. Milli Demokrat İdrak Partisi
6. Kendli (Köylü) Partisi
7. Vatandaş Hemreyliği (Birliği) Partisi
8. Müsavat Partisi
9. Birlik Partisi
10. Yeni Azerbaycan Partisi
11. Vahid Azerbaycan Milli Birlik Partisi
12. Vahid Azerbaycan Partisi

---

[260] http://www.ucnoqta.com/new/2007/10/02/online=9082 (Erişim: 13.01.2008)
[261] http://www.monitoring.az/public/print.php?lngs=aze&ids=387 (Erişim: 13.01.2008)

13. Demokratik Azerbaycan Dünyası Partisi
14. Müstegil Azerbaycan Partisi
15. Milli Kurtuluş Partisi
16.Yurddaş Partisi
17. Ümid Partisi
18. Korkud Partisi
19. Milli Herekat Partisi
20. Komünist Partisi
21. Milli Devletçilik Partisi
22. Vatanperverler Partisi
23. Demokratik Sahibkarlar (İşadamları) Partisi
24. Azerbaycan Namına Alyans Partisi
25. Demokratik Maarifçilik Partisi
26. Sosyal Refah Partisi
27. Azerbaycan Liberal Partisi
28. Sosyal Demokrat Partisi
29. Halk Cephesi Partisi
30. Vahid Komünist Partisi
31. Sosial Adalet Partisi
32. Milli Konqres Partisi
33. Vehdet Partisi
34. Respublikaçılar (Cumhuriyetçiler) Partisi
35. Halk Partisi
36. Liberal Demokrat Partisi
37. Demokrat Partisi
38. Mübarizler Partisi
39. Adalet Partisi
40. Milli Vehdet Partisi
41. Muasir Müsavat Partisi

42. Azad Respublikaçılar (Cumhuriyetçiler) Partisi
43. Büyük Kuruluş Partisi
44. Azadlık Partisi
45. Demokratik İslahatlar (Reformlar) Partisi
46. Bütöv (Bütün) Azerbaycan Halk Cephesi Partisi
47. Tereggi (Terakki) Partisi
48. Büyük Azerbaycan Partisi
49. Tekâmül Partisi
50. Vatandaş Birliği Partisi
51. Klassik Halk Cephesi Partisi
52. Vatandaş ve İnkişaf Partisi

ÖZET

Mövsümov Elvin. Azerbaycan'da Siyasal Partilerin Demokratikleşme Sürecine Etkileri, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008.

Siyasal partiler ortaya çıktıkları ilk andan itibaren toplumun en vazgeçilmez ve en değerli unsurlarından biri gibi kendi önemlerini hiç kaybetmemenin yanı sıra demokrasi ve insan hakları yaygınlaştıkça daha da anlam ve değer kazanmışlardır. Partiler faaliyetlerini esas olarak siyasal iktidarı ele geçirmek amacıyla gerçekleştirmektedir ve bu amaçla da toplumun daha büyük ve nüfuzlu kesimlerini kendi saflarına çekmek için çeşitli işlevleri üstlenmişler.

Siyasal partilerin sahip olduğu önem ve faaliyet ve oluşturdukları sistemler bu tezin ana hatlarını oluşturmaktadır. Araştırmada önce siyasal partilerin ortaya çıkışı ve demokratik sistemlerdeki faaliyetleri ele alınmış ve demokratik bir ortamda partilerin fonksiyonları ve oluşturdukları sistemlere değinilmiştir.

Ama tezin ana konusu olan Azerbaycan'daki siyasal partiler, demokratik siyasal düşüncenin oluşması ve yaygınlaşması ve Azerbaycan'da çok partili siyasal sistemin ortaya çıkması bu bağlamda ele alınarak incelenmiştir. Bu amaçla Azerbaycan'da siyasal partilerinin oluşumuna zemin hazırlayan siyasal dünya görüşün ve milli bağımsızlık hareketlerinin yaygınlaşması ve bunun sonucunda da partilerin ortaya çıkışı gösterilmiştir.

Daha sonra Azerbaycan'da kurulan siyasal partilerin bağımsızlık hareketlerine olan tutumları ve bu yöndeki faaliyetleri açık gösterilmeye çalışılmıştır. İlerleyen kısımlarda Sovyet döneminden miras kalan tek parti düşüncesi ve demokratik dünya görüşünün aşağı düzeyde olması Azerbaycan'daki çok partili siyasal sisteminin en büyük sorunlarından biri olarak görülmüştür. Bu yönde Azerbaycan'da iktidar ve muhalefet partileri arasındaki ilişkilerin de önemi

dikkate alınmış ve iktidar-muhalefet mücadelesinde başvurulan yöntemlerin gösterilmesine çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler

1. Azerbaycan
2. Demokratikleşme
3. Parti
4. Siyasal sistem
5. Çok partili sistem

ABSTRACT

Movsumov Elvin. The Impacts of Political Parties To The Democratization Process In Azerbaijan, Master Thesis, Ankara, 2008.

The political parties have gained even more meaning and value as the democracy and the human rights have spread along with not losing their own importance as the most indispensable and most valuable elements of the society since they emerged for the first time. The political parties basically realize their activities in order to get hold of the political power in the country and in the meantime they have undertaken the various functions in order to attract the greater and influencing parts of the society towards their counters.

The importance and the activities of the political parties and the systems that they form comprise the guidelines of this thesis. The emerging of the political parties and their activities in the democratic systems have been handled in the first place in the research and the functions of the political parties in democratic systems have been contacted.

But the political parties in Azerbaijan that form the main subject of the thesis, have been studied within this context by handling the formation of the democratic political thought and spreading of it and the emerging of the multiple party political system in Azerbaijan. The being spread of the political way of thinking in Azerbaijan and the national independence movements that formed the ground for the formation of political parties and the emerging of the political parties as a result of this have been shown for this purpose.

Later on, the handling of the matters with regard to the independence movements by the political parties that have been founded in Azerbaijan and their activities in this direction have been tried to be shown in clear manner. In the proceeding parts, the single party thought that remained as a heritage item

from the Soviet era and the being at lower level of the democratic way of thinking have been seen as one of the greatest problems of the multiple party political system in Azerbaijan. The importance of the relations in between the parties that is / are in power and in opposition in Azerbaijan in this direction have also been taken into consideration and the methods that are being applied in the struggle of the parties that is / are in power and in opposition have been tried to be indicated.

Key Words

1. Azerbaijan
2. Democratization
3. Party
4. Political System
5. Multiparty System